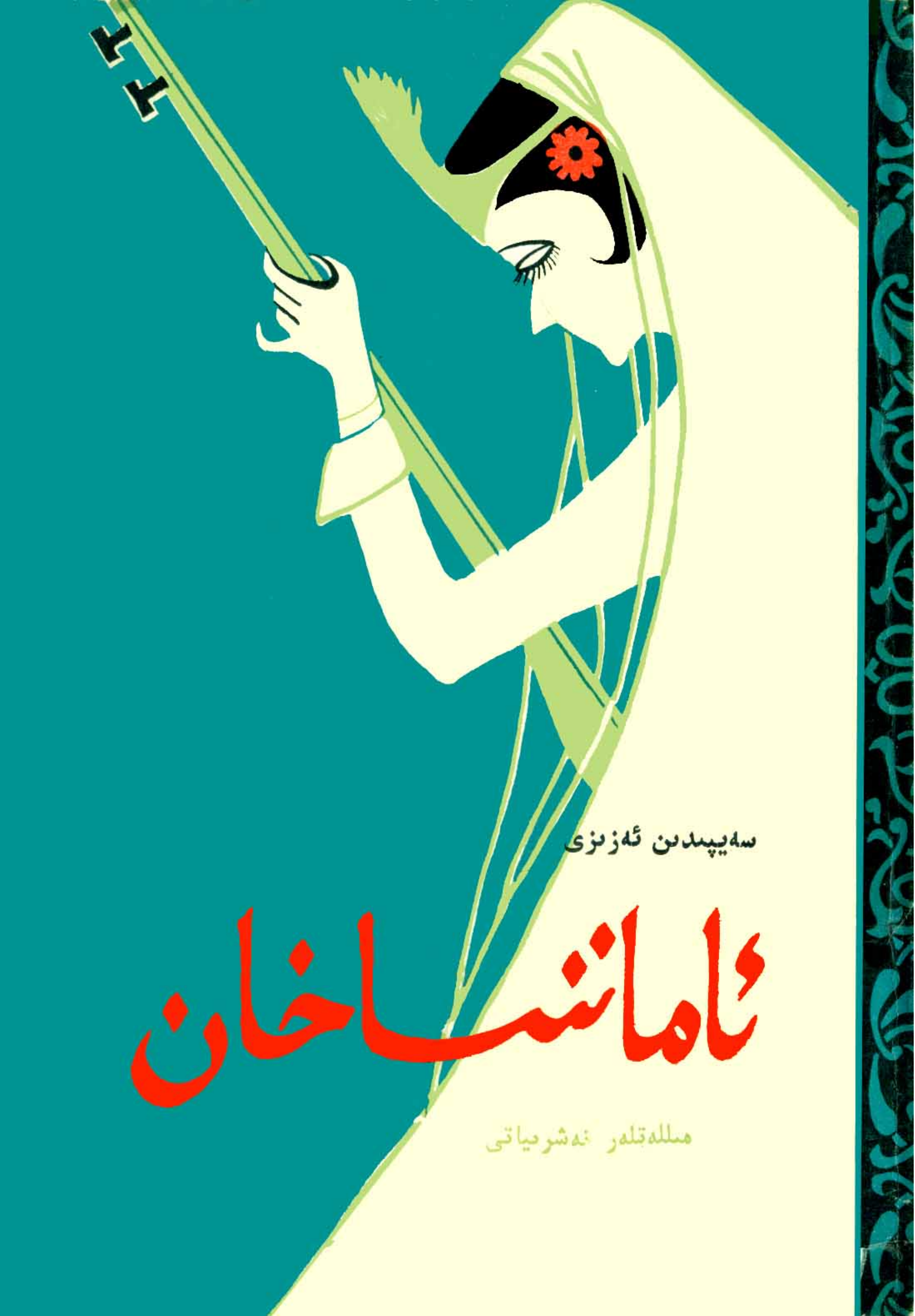

سەيپىدىن ئەزىزى

ئامانىساخان

مىللەتلەر نەشرىياتى

سەيپىدىن ئەزىزى

ئامانىساخان

(تارىخىي دراما)

مىللەتلەر نەشرىياتى

ئىزاھات

1) ۋەقە 16 ـ ئەسىرنىڭ بىرىنچى يېرىمىدا، سۇلتان ئابدۇرىشتخان دەۋرىدە بولغان. ۋەقەنىڭ ئاساسلىق يۈز بەرگەن ئورنى — يەركەن خانلىغىنىڭ مەركىزىي شەھىرى يەركەن.

2) ئەسەرنىڭ تۈپ مەقسىدى 16 ـ ئەسىردە ئۆتكەن مەشھۇر ئۇيغۇر ئالىمى، مۇتەپەككۇر، شائىرە، مۇغەننىي ئامانىساخانىنىڭ ئوبرازىنى ۋە كۈرەش پائالىيىتىنى كۆرسىتىش. ئامانىساخان ئابدۇرىشتخانغا تېگىپ، ئوردىغا كىرگەندىن كېيىن، ئىلغار كۈچلەرگە تايىنىپ، ئۆزىنىڭ جىددىي كۈرەش پائالىيەتلىرى ئارقىلىق ئون ئىككى مۇقامنى رەتلەپ ۋە تولۇقلاپ چىقىدۇ، ئۆزىمۇ بۇ جەرياندا ئۆسۈپ يېتىلىدۇ ۋە بىرمۇنچە ئەسەر يازىدۇ.

3) زىددىيەتلەر كۈرىشى: ئەسەردە شۇ دەۋرنىڭ زىددىيەت ۋە كۈرەشلىرى كۆرسىتىلىدى. ئاساسىي زىددىيەت ۋە كۈرەشلەر: مۇستەبىتلىك بىلەن ئەركىنلىك ئوتتۇرىسىدا؛ دىنىي خۇراپاتلىق (ئىشانلىق) بىلەن ئۇنىڭغا قارشىلىق ئوتتۇرىسىدا؛ ئىلغار ئەدەبىيات ـ سەنئەت بىلەن ئۇنىڭغا قارشىلىق ئوتتۇرىسىدا (ئاساسەن مۇقام ئۈستىدە) بولىدۇ.

4) ئابدۇرىشتخان ئومۇمەن ئىلغار، مەرىپەتچى ئادەم. ئۇ ئۆزى تەرەققىپەرۋەر شائىر، مۇزىكىغا ھەۋەسكار بولۇپ، ئىلغار كۈچلەرنى قوللايدۇ، ئەمما، ئەكسىيەتچىل فېودال كۈچلەرنىڭ

پىتنە-ئىغۋالىرىغا ئالدىنىپ، خەلقنى، ئىلغار كۈچلەرنى باسىدۇ، كېيىن چۈشىنىپ پۇشايمان قىلىدۇ ۋە ئىلغار تەدبىرلەرنى كۆرىدۇ.

5) سەئىدىلەر دەۋرىدە ئىلغار مەرىپەتچىلىك بىرقەدەر تەرەققىي قىلغان: ئىنسانپەرۋەرلىك، ئەركىنلىك، ئادالەتلىك ۋە باشقىلار. ئەلۋەتتە، بۇنداق تەرەققىيات ئۆز زامانىسىنىڭ فېئوداللىق تۈزۈمى رامكىسىدىن چىقالمىغان ئىسلاھاتچىلىق ئىدى. شۇنداقتىمۇ ئۇ نىسپىي ئىلغار تەرەققىيات ئىدى. بۇ تەرەققىيات ئەدەبىيات-سەنئەتتە ياخشى ئىپادىلەنگەن. سەئىدخاننىڭ، ئۇنىڭ ئوغلى ئابدۇرەشىتخاننىڭ ئۇ ئىلغارلىق بىلەن ئاكتىپ مۇناسىۋىتى بار. بۇ دىرامىمىدا مۇزىكا (مۇقام) مەركىزىي نۇقتا قىلىنغانلىقى ئۈچۈن مەرىپەتچىلىك مەپكۇرىلىرى توغرىسىدا جىق توختالمىدۇق.

6) غەزەل (ناخشا) تېكىستلىرىدىن بىرنەچچە غەزەل (بېيىت) تېكىستى تارىخىي شەخسلەرنىڭ ئەسلى يازغانلىرى بولۇپ، بۇلار قوش تىرناق ئىچىگە ئېلىندى، قالغانلىرى يېڭىدىن يېزىلدى. يېزىشتا ئەسەردىكى مۇھىم پېرسوناژلار (ئالىم، ئەدىپلەر)نىڭ ئۆز دەۋرىدىكى مەپكۇرە-كەيپىياتلىرى، ئىستەكلىرى ئاساس قىلىندى. تېكىست مەزمۇنلىرى، ئاساسەن، مۇزىكا (مۇقام) شۇناسلىق، ئەدىبلىك، خەلقپەرۋەرلىك، پەندى-نەسىھەت سۆزلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئەسەر مۇزىكا (مۇقام)نى ئاساس قىلغىنى ئۈچۈن، بەزى غەزەل (ناخشا) تېكىستلىرى مەزمۇن ۋە ئورۇن ياقتىن ئانچە باغلانمايدۇ. ئەمما پۈتۈن ئەسەرنىڭ مەزمۇن-مەقسىدىدىن ئايرىلمايدۇ.

روللاردا

ئامانىساخان ــ مەلىكە، ئىدرەكلىك، ياش ئالىم، 20 ياشلاردا.

ئابدۇرىشىتخان ــ پادىشا، خەلقپەرۋەرلىك، ئادىللىق كۆزقارىشى بار، شائىر، ئەمما مەيدانى لىگشىق، 35 ياشلاردا.

مىرزا ھەيدەر ــ خەلقچىل، ئىلغار، ئادىل ئادەم، باش ۋەزىر، 50 ياش.

قىدىرخان يەركەندى ــ ئىلىم-مەدەنىيەت ئىشلىرى ۋەزىرى، ئالىم، مەشھۇر مۇقامچى، 55 ياشلاردا.

ئۇمەر سازەندە ــ ئوردا مۇئەللىمى، سازاندە (مۇقامچى). ئامانىساخانىڭ ئۇستازى، 60 ياش.

بادامخان ــ چىرايلىق، شوخ، ئۇسۇلچى ھەم ناخشىچى قىز. ئامانىساخانىڭ دوستى، 23 ياش.

رەھمەت داپ ــ ئۇمەر سازەندىنىڭ شاگىرتى، تالانتلىق سازچى (داپچى)، ئامانىساخانىڭ دوستى، بادامخانىڭ يارى، 28 ياش.

خوجا مۇھەممەت ئىشان ــ ئوردا باش مەسلىھەتچىسى،

روهانى، ئەشەددى مۇتەئەسسىپ ئىشان، 70 ياش.
مىرزا ئېلى تاغاي — مەمۇرى ئىشلار ۋەزىرى، (كېيىن مۇۋەققەت باش ۋەزىر بولىدۇ) ئەكسىيەتچى، قارا نىيەت، پىتنىخور ئادەم، 65 ياش.
ئوسمان سەردار — ھەربى ۋەزىر، غەيرەتلىك ئادەم، ئابدۇرىشىتخاننىڭ سادىق دوستى، 48 ياش.
ئېلى پاششاپ بەگ — مۇھاپىزەت ئىشلىرى ۋەزىرى، شەخسىيەتچى، مەنسەپخور، 40 ياش.
خوجا قاسىم — مالىيە ئىشلىرى ۋەزىرى (غەزىنچى)، زالىم، پارىخور ئادەم، 50 ياش.
قاۋۇل مىرزا — ئوردا باش كاتىۋى، ئابدۇرىشىتخانغا سادىق، 48 ياش.
ئەكرەم — ئابدۇرىشىتخاننىڭ مەخسۇس مۇھاپىزەتچىسى، باتۇر، سادىق يىگىت، 25 ياش.
ئابدۇللا بەگچەك — ئوردا ئىشىك ئاغىسى، خانغا سادىق، 40 ياش.
مەخمۇت ئوتۇنچى — ئامانىساخاننىڭ دادىسى، تۈز، ئادىل كىشى، 50 ياش.
شاھباز مىرزا — ئوردا ئەمەلدارى، خانغا سادىق، 45 ياش.
يادىگار خېنىم — خاننىڭ (چوڭ) خوتۇنى، چىرايلىق، قاۋۇل، قەھرى بار، زەھرى بار، كۈنچى ئايال، 35 ياش.

ئايشەبۈۋى — تېۋىپ، پۇلغا ئامراق. ھەييار خوتۇن، 50 ياش.

قازى — مۇتەئەسسىپ روھانى، 60 ياش.

ئەلەم — مۇتەئەسسىپ روھانى، 65 ياش.

باشقىلار:

— سەردارنىڭ مۇھاپىزەتچىلىرى (2 نەپەر)

— ئامانىنساخاننىڭ قىز مۇھاپىزەتچىلىرى (2 نەپەر)

— ئامانىنساخاننىڭ ئۆي خىزمەتچىسى (1 نەپەر)

— مىرزا ئېلىنىڭ مۇھاپىزەتچىلىرى (2 نەپەر)

— ئوردا ياساۋۇللىرى (20 — 30 نەپەر)

— چالغۇچىلار (12 نەپەر) (شاگىرتلار)

— ئۇسۇلچىلار (12 نەپەر) (شاگىرتلار)

— ناخشىچىلار — (10 نەپەر) (شاگىرتلار)

— دېخان، ھۈنەرۋەن، تالىپ ۋە سودىگەرلەر ۋەكىللىرى (10 نەپەر)

— ياساۋۇللار باشلىقى (1 نەپەر)

— سەردارغا قەست قىلغۇچى (1 نەپەر)

بىرىنچى پەردە

بىرىنچى كۆرۈنۈش   تارىم بويىدا ئۇچرىشىش

[1545 ـ يىل، سۇلتان ئابدۇرېشىتخاننىڭ دەۋران سۈرگەن مەزگىلى. كۈز ۋاقتى، چۈشتىن كېيىن. چەبىيات مۇقامى تەزەسىنىڭ مەرغۇلى (مۇزىكا) بىلەن پەردە ئېچىلىدۇ.

[تارىم دەرياسى بويىدا، مەخمۇت ئوتتۇنچىنىڭ ھويلىسى: پېشايۋانلىق ھويلا، ئوتتۇرىسىدا سۇپا، سۇپىنىڭ ئۈستىنى ئۈزۈم بارىڭى ياپقان، مۇناقى ھەم سايۋىيى ئۈزۈم شىگىلىلىرى كىشىنىڭ ھەۋىسىنى كەلتۈرۈپ ساڭگىلاپ تۇرىدۇ، سۇپىنىڭ ئوتتۇرىسىغا دۈگىلەك پەس شىرە قويۇلغان. دەستۇرخان سېلىنغان شىرە ئۈستىدىكى لىگەندە ئانار، ئۈزۈم، نەشپۈتلار قويۇلغان. ھويلىدىكى كىچىك ئېرىقتا سۇ ئېقىپ تۇرىدۇ. ئېرىق بويىدا 2 تۈپ ئانار، ئوتتۇرىسىدا بىر تۈپ نەشپۈت، ئانار ـ نەشپۈتلار پىشىپ كەتكەن. ھويلىنىڭ ئېرىققا يېقىنراق جايىدا بىر دۈگىلەك گۈللۈك؛ ئۇنىڭدا ھەر خىل ـ ھەر رەڭ ئەترە گۈللەر، تاجى گۈللەر، رەسپەدە گۈللەر، لەيلى گۈللەر... تولۇق ئېچىلغان. تالادا ــ ئىشىك تاشقىرىسىدا كەڭ بوشلۇق، ئوتتۇرىسىدا يوغان بىر تۈپ ياڭاق دەرىخى، ياڭاق پىشاي دەپ قالغان؛ ئېرىق بويىغا 3 ئورۇندۇق ــ دەرەخ كۆتۈكى قويۇلغان. بىر چەتتە ئادەم بويى تىزىپ رەتلەپ قويۇلغان يېرىندا ئوتۇن.

[ھويلىنىڭ ئىچى ۋە تالا پاكىزە، سەرەمجان، كۈزنىڭ قۇياش شولىسى

ئوتكۇر نۇرىنى چىچىپ تۇرىدۇ. مۇزىكا چەبىيات مۇقامى داستان قىسمىنىڭ بىرىنچى داستان ئاھاڭىغا يوتكىلىدۇ.
[ئامانىساخانىنىڭ شۇ ئاھاڭغا ئېيتقان غەزىلى جاراڭلايدۇ.
[ئامانىساخان گۇللەردىن تاللاپ ئۇزۇپ گۇل دەستە تىزغاچ غەزەل ئېيتىدۇ؛ ئۇنىڭ گۇزەل چىرايى، كېلىشكەن قامىتى، ئاددى-چىرايلىق كىيىنىشى، شوخ ھەركىتى، بولۇپمۇ ئۇنىڭ غەزىلى تاماشىچىلارنى جەلپ قىلىدۇ:

چىمەن گۇلزارىدىن گۇللەر ئارا گۇل تاللىغان ياخشى،
گۇلى رەناغا زىت شۇم بۇيىلارنى شاللىغان ياخشى.

گۇلىستانلىق ئىچىدە ياخشى گۇللەردىن تىزىپ دەستە،
شۇ گۇل ھىجرىدە كويگەن گۇل خۇمارغا يوللىغان ياخشى.

تالاشماقتا سانسىز چېچەك-غۇنچە ھوسۇن بەس-بەس بىلەن،
كى تولسۇن ھوسنىگە دىسەڭ، سولۇشتىن ساقلىغان ياخشى.

ئەگەر كىم قول سوزۇپ گۇل شاخىدىن بۇلبۇلنى ھۇركۇتسە،
رەھىم قىلماي، ئۇنىڭ شۇم يۇرىگىنى داغلىغان ياخشى.

نەفسى، سەن ئەگەر بۇلبۇل بىلەن گۇل قەدرىگە يەتسەڭ،
تۇتۇپ باغۋەننى پىر-ئۇستاز، ئەقدە باغلىغان ياخشى.

[ئۇ غەزىلىنىڭ يېرىمىنى تۇگەتكەندىن كېيىن، غەزىلىنى داۋام قىلدۇرغاچ گۇللەرنى دەستە قىلىپ باغلايدۇ. عەزەل ئاخىرىدا گۇل دەسىنىنى ئىگىز

كوتىرىپ خوشال كەيپىياتتا پىقىرايدۇ. غەزەلىنىڭ ئاخىرقى كۇپلىتىگە كەلگەندە ئومەر سازەندە، رەھىمەت داپ (قولىدا ساتار)، بادامخان (قولىدا داپ)لار كىلىدۇ. ئۇلار تاشقىرىدىكى ياڭاق تۈۋىگە كىلىش بىلەن ئامانىساخانىنىڭ غەزىلىنى ئاڭلاپ، ئاستا ئىشىككە كىلىپ تىڭشايدۇ. خوش بولىدۇ، ئامانىساخان بىر ئاز پىقىرىغاندىن كىيىن ئۇلار كىرىشىدۇ. ئامانىساخان كۇلۇپ توختايدۇ.
[ئومەر سازەندە قوللىرىنى يىيىپ دىكلىماتسيە شەكلىدە بىيىت ئىيتىدۇ:

تارىم گۇلزارلىغىدا ئىچىلمىش بىر گۇل،
گۇل شاخىدا شوخ خەندان ئۇرار بۇلبۇل،

رەھمەت: بارچە جانلار بولغايكى ئاگا مەپتۇن،
بادامخان: كوزى قۇندۇز، قىشى ئوقيا، چىچى سۇمبۇل.

ئامانىساخان: تەشەككۇر دوستلىرىم، بۇ ماڭا چوڭ ئىلھام،
ئەرزىمەس غەزىلىم بولغاچقا مەقبۇل.
(ھەممىسى كۇلۇشىدۇ)
ئومەر سازەندە: (قوللىرىنى ئىچىپ) باركاللا قىزىم ئامانىساخان،
باركاللا؛ (ئامانىساخانغا قاراپ ماڭىدۇ) **قۇتلۇق بولغاي.**
(پىشانىسىدىن سويىدۇ)
ئامانىساخان: سالام، ئۇستازىم (تازىم قىلىدۇ). ئىلھاملىرىغا ھەش-قاللا، مەرھەمەت، ئولتۇرايلى (سۇپىغا تەكلىپ قىلىدۇ، ئولتۇرۇشىدۇ).
ئومەر سازەندە: ئامانىساخان، بىزدىن يوشۇرغان ئەسەرلىرىڭىز

ئاز ئەمەس ئوخشايدۇ.

ئامانىساخان: يوقسۇ ئۇستازىم، ھېچقانچە نەرسەم يوق.

ئومەر سازەندە: ھازىرقى گۇل توغرىسىدىكى غەزەلچۇ؟ بەك ياخشى ئىكەن، ئاپىرىن، ئاپىرىن. يوشۇرىسىڭىزمۇ مەيلى. ئىجادىيەت بولغىنى ياخشى. بۇ مۇھىم. نەفسى — بۇ ياخشى ئەدىبىي لەقەم ئىكەن، جىسمىڭىزغا يارىشىپتۇ. قاچاندىن قوللاندىڭىز؟

بادامخان: تەكى ئاستىغا تىقىپ يۇرىدىغان بىر دەپتىرى بار، شېئىرلار ئاخىرىغا ساپلا "نەفسى" دەپ يازغان. ئاخىر ئوغۇرلايمەنغۇ ئۇنى.

رەھمەت: بىزمۇ يوشۇرىمىز، بىر كۇنى ئەپچىقىپ مۇسابىقە قىلمايمىزمۇ؟

ئامانىساخان: ھەببەللى، ئۇستازىمىز ھوكۇمچى بولسۇن (ھەممىسى كۇلۇشىدۇ).

ئومەر سازەندە: (مۇھ يىگەچ سوزلەيدۇ) مەن سىزلەردەك ئوبدان شاگىرتلىرىم بولغىنىغا پەخىرلىنىمەن.

ئامانىساخان: ئەدەپسىز شاگىرتلار ئۇزلىرىگە ئاۋارىگەرچىلىك سالارمىكىن دەپ ئەندىشە قىلماقتىمىز.

ئومەر سازەندە: مۇشۇنداق "ئەدەپسىز" شاگىرتلىرىم جىقراق بولسا ياخشى بولغان بولار ئىدى (كۇلكە).

[ئامانىساخان شىرەدىكى پىچاقنى ئېلىپ، يەردىكى قوغۇننى پىچىشقا تەمشەلگەندە، رەھمەت داپ ئۇنىڭ قولىدىن پىچاقنى ئېلىپ قوغۇننى پىچىدۇ ۋە ئۇچ كاسا تەييارلاپ شىرەگە قويىدۇ.

بادامخان: ئۇستازىمىزنى بەك ھاردۇرۇپ قويدۇق، ئەمما، ئۇنچە

جىق نەرسە ئۆگىنەلمىدۇق، گاللمۇش ئوخشايمىز. ئوزەمنى دەيمەندە. 18 شاگىرت ھەممىمىز ئامانىساخاندەك بولساقۇ، ياخشى بولاتتى.

رەھمەت داپ: گاللمۇش بولسىڭىزمۇ بولغايسىز. بادام دىگەننىڭ شاكىلى قاتتىق، مېغىزى تاتلىق بولىدۇ (كۈلكە، بادامخان ئىزا ئارىلاش رەھمەتكە پىچاق تەڭلەيدۇ). ھاي-ھاي، ئېھتىيات قىلىغايسىز باتۇر قىز؛ مېنى ئۆلتۈرسىڭىز بولمايدۇ، بىر داپ بىر بادامغا قۇربان بولدى دىگەن قانداقمۇ ئېچىنىشلىق دەڭا. خۇدا ساقلىسۇن (كۈلكە).

ئومەر سازەندە: ھە شۇنداق، مېنىڭ ياخشى شاگىرتلىرىم سىلەر. بەش يىل بولدى. ۋاقىت قىسقا، لېكىن كوپ نەرسە ئۆگەندىڭلا. دىنى ئاقائىت، ئەڭ مۇھىمى، ئەدىبىيات، ساز. مەن ئىلگىرى ئارزۇ-ئۇمىتلىرىمنى پادىشا ئوردىسىغا باغلىغان ئىدىم، لېكىن ئوردىدىن ھەيدىلىپ سەرسان بولدۇم. ئەل ئىچىگە كىرىپ شۇنى ھىس قىلدىمكى، ھەقىقەت، مۇھەببەت، دوستلۇق، ئىجادىيەت — ھەممىسى ئەل-يۇرت ئىچىدە ئىكەن. ئەل ئۇستاز، ئەل ئالىم، ئەل ئىجاتكار ئىكەن. ئەل ئۇلۇغ مەكتەپ ئىكەن. ئەلگە ياخشى پىشىۋا، ياخشى پادىشا كېرەك.

ئامانىساخان: ھازىرقى سۇلتانىمۇ كىشىلەرنىڭ ئۇمىت قىلغىنىدەك چىقمايۋاتىدۇ. ھەممىسى ئالدامچى، بۇلاڭچى.

ئومەر سازەندە: ھازىرقى سۇلتان ئابدۇرىشىتخان دادىسى سۇلتان سەئىدخانغا يېتەلمىدى. باشتا ئۇ دادىسىنىڭ ۋەسىيىتىنى ئادا قىلىمەن دەپ بەزى ياخشى ئىشلارنى قىلغان ئىدى، كېيىنكى كۈنلەردە بولماي كەتتى.

رەھمەت: بۇلار نىمىشقا بالا ـ بالىسىدىن پادىشا بولىدۇ؟ بىز قارا
تۆرۈكلەردىن پادىشا بولسا بولمامدىكەن؟
بادامخان: پادىشالىقنى سىزگە تۇتقۇزۇپ قويسا ھە! خۇدايىم ساق-
لىسۇن، ئۇگزىسىگە چىقىۋېلىپ داپ چېلىپلا ئوتەتتىمىز ـ دە
(كۈلكە).
رەھمەت: دار مېنىڭ قولۇمغا ئوتتىمۇ، بولدى، ئالدى بىلەن
يوغان قوساق زالىملارنى، ئاندىن كېيىن پاشىشاپلارنى دارغا
ئاساتتىم ـ دە (كۈلكە).
ئامانىساخان: دارنى ئىگىزرەك ياساڭ، ھەم جىقراق ياساڭ،
داپچى. بىرەر يۈز دار بولسىمۇ ئازلىق قىلامىكىن (كۈلكە).
ئۆمەر سازەندە: دار بىلەن ئىش پۈتمەيدۇ ئوغلۇم، دارنى تارتىپ
ئېلىش كېرەك، ئۇنى يوقىتىش كېرەك. كىشىلەر دارسىز دۇنيادا
تىنچ، پاراۋان ياشايدىغان بولسۇن.
بادامخان: ئىلاھىم شۇنداق بولسىدى، ھازىر ھالىۋىنى ھىكىم يەي-
دىغان، تاياقنى يېتىم يەيدىغان زاماننىڭ تازا ئۆزى بولدى ـ دە.
رەھمەت: زامانە زورنىڭ، ئۇسۇل توكۇرنىڭ دەگا (كۈلكە).
ئۆمەر سازەندە: شۇنداق، ياخشى زامانلارمۇ كېلەر. ئەل ـ يۇرتنىڭ
دادىغا يېتىدىغان ياخشى ئادەملەرمۇ چىقىپ قالار. بىز ئىشىمىزنى
داۋام قىلدۇرىلى.

سانايى نەفىسە، ئەدىبىيات، سەنئەت ئەلنىڭ مەدىنىيىتىنى ئىپادە قىلىدۇ، ئەلنىڭ ئارزۇ ـ ئۈمىتلىرىنى ئىنكاس قىلىدۇ. بىزنىڭ ھازىر شاگىرت يېتىشتۈرۈۋاتقان بىر سىنىپلىق مەكتە-ۋىمىز بىرنەچچە يىلدىن بۇيان خېلى ئوتتۇقلۇق ئىشلارنى قىلدى. بىزنىڭ بىر توپ ۋەزىپىمىز خەلق مۇقاملىرىنى ئۆگىنىش

ۋە رەتلەشتۇر. ئەگەر بۇ ئىشتا چوڭراق غەلىبە قازانساق زور شەرەپلىك ئىش قىلغان بولىمىز.

ئامانىنساخان: ئوقۇشىمىزغا تەتقىقات ئىشىنى قوشۇپ ئېلىپ بارساق دەيمەن. ساز، ئەدەبىيات بابىدا ئەلدىن ئۆگىنىدىغان بايلىقلار ئىنتايىن كوپ، ئۇلارنى يىغىش، ئۆگىنىش، ئىشلەش زورۇر. ئەگەر كۈچىمىز يەتسە، مۇشۇ جەرياندا يەنە بەزى ئىجادىيەت ئىشلىرى بىلەنمۇ مەشغۇل بولساق دەيمەن.

ئۇمەر سازەندە: ياخشى، بەك ياخشى. ئامانىنساخان مېنىڭ كوڭلۇمدىكىنى ئېيتتى. بۇنداق بولغاندا بىزنىڭ سىنىپىمىز بىر تەتقىقات ۋە ئىجادىيەت يۇرتىغا ئايلانغۇسى.

بادامخان: بىز بىرمۇنچە قىيىنچىلىقلارغا دۇچ كەلمەكتىمىز. ئاقساپ قالمىغىيدۇق دەپ ئەندىشە قىلىمەن.

رەھمەت: راست بەزى ئاخۇنلارنىڭ، بولۇپمۇ ئىشان-سوپىلارنىڭ قارشىلىغى كۈچەيدى. بىزنى "دەھرىلەر" دەپ تىللاۋاتىدۇ. بىزگە ھەيۋە قىلىۋاتىدۇ، يېقىندىن بېرى بىرنەچچە شاگىرتنىڭ كەلمەي قويغىنى بىر ئالامەت.

ئۇمەر سازەندە: شۇنداق بالىلىرىم، بىرەر ياخشى ئىش، ئىلغار ئىش قارشىلىققا ئۇچرىماي قالمايدۇ. ئاقساپ قېلىشىمىزمۇ ئېھتىمال. ئەمما ئەل بىزنى قوللايدۇ. دىققەت قىلدىڭلارمۇ، ھەر كۈنى كەچلىكى بىزنىڭ ئىشىگىمىزدىن كىشىلەر ئۈزۈلمەيدۇ، بەزى كىشىلەر بىز بىلەن بىللە ناخشا ئېيتىپ ئۇسۇلغا چۈشۈپ كېتىدۇ.

ئامانىنساخان: غەيرەت قىلىمىز، پۇتلىرىمىز سۇنسىمۇ، دۇمىلاپ بولسىمۇ ئىلگىرىلەيمىز. ئەل بىزگە مەدەتكار، مۇقام ئىشقى

بىزگە يار.

ئۆمەر سازەندە: بارىكاللا، بالىلىرىم، مەن ھازىر گويا كۈچ ۋە ماھارەتكە تولغان بىر ياش تەلەپكار بولۇپ قالدىم، قېنى ئەمدى ئىشىمىزنى داۋام قىلدۇرىلى. چەبىيات مۇقامىنىڭ داستانلىرىنى تەكرارلىساق قانداق؟

[شىرەنى بىر چەتكە تارتىدۇ، نەغمىگە تەييارلىق قىلىشىدۇ. ئۆمەر سازەندە ساتار ئالىدۇ، ئامانىساخان ئۇزىنىڭ تەمبۇرىنى ئېلىپ چىقىدۇ، رەھمەت داپنى، بادامخان دۇتارنى ئالىدۇ. چالغۇلارنى تەڭشەيدۇ.

ئۆمەر سازەندە: بىز چەبىياتنىڭ چوڭ نەغمىسىنى بىر قاتار ئۆگىنىپ چىقتۇق. چالا جايلىرى تېخى جىق. بىر ئايچە بولدى، چەبىياتنىڭ داستانىنى ئۆگىنىشكە باشلىدۇق. ھازىر داستانىنىڭ ئۈچىنچىسىنى ۋە ئۇنىڭ مەرغۇلىنى مەشق قىلىلى.

[ئۆمەر سازەندە ساتارنى باشلايدۇ، باشقىلار ئەگىشىدۇ، پائۇزىدىن كېيىن ناخشا باشلىنىدۇ:

مېنىڭدىن قىلما غەم دوستۇم، سۆيۈملۈك شۇ نىگارىم بار،
ئۇزاق يولدا سىنالغان ھەمسەپەرداش دوستى-يارىم بار.
ئەگەر كەلسە ئاتا كۈلپەت، بولۇپ قىسمەتتە تەتۈرلۈك،
شۇ يارغا جان تەسەددۇق ئەيلىبان ئەھدۇ-قارارىم بار.
كورۇپ ئىككى چىكەمدە ئاق، مېنى بوش دەپ خىيال قىلما،
كوزۈم ئوتكۈر، دىلىم ئوتلۇق، تېنىمدە كۈچ-مادارىم بار.
ئەگەر يارنى مېنىڭدىن ئايرىماقنى كىم خىيال قىلسا،
مېنى يالغۇز دىمەڭ ھەرگىز، قەدىرىدان باش پاناھىم بار.
ئۇزۇپ زۇلمەت تورىنى شۇ نىگارىم قايتا كۈلگەندە،

ئۇنىڭ بەزمە ـ تويىدا نەغمە قىلماققا ساتارىم بار.
جانان جامىدا ئەي ساقى ئارامخۇش مەينى بەرگەيسىز،
يارانلار بىرلە سازەندە مەيىن ئىچمەك خۇمارىم بار.

[كېيىن مەرغۇل ئورۇنلىنىدۇ، ئۇمەر سازەندە ناخشىدا بىر قىتىم، مەرغۇلدا بىر قىتىم توختىتىپ تۈزىتىش قىلىدۇ. نەغمە كىشىنى ئۆزىگەجەلپ قىلىدۇ.

[مەرغۇل داۋام قىلىۋاتقاندا، تالادا ئاتنىڭ كىشنىگەن ئاۋازى ئاڭلىنىدۇ، بىر ئازدىن كېيىن ھويلىنىڭ سىرتىدىكى بوشلۇققا ئەكرەم (ھەرەم ساخ-چىسىنىڭكىگە يېقىنراق تۇستە كىينگەن بەستلىك قاۋۇل يىگىت، دولىسىدا ئىككى ئوقيا، ساداقلىق قومدۇ① قولىدا ئىككى قامچا بار) كېلىدۇ. ئۇ، ئۇ يان ـ بۇ يانغا قاراپ ئايلىنىپ، ھويلىنىڭ ئىشىگى تەرەپكە ماڭىدۇ، ئىچكىرى-دىكى نەغمە ئاۋازىنى ئاڭلاپ بىر ئاز قۇلاق سالىدۇ، كېيىن خوشال چىقىپ كېتىدۇ. بىر پەستىن كېيىن ئۇ ئابدۇرىشتخاننى باشلاپ كىرىدۇ.

[ئابدۇرىشتخان سولەتلىك، مەخسۇس ئوۋ كىيىمى كىيگەن. ئۇلار ياڭاق تۈۋىگە كېلىپ نەغمە ئاڭلايدۇ، ئاستا كېلىپ كوتەك ئورۇندۇقتا ئولتۇ-رىدۇ. ئابدۇرىشتخان بارغانچە زوقلىنىپ ساز ئاڭلايدۇ... ساز توختايدۇ، ئىچكىرىدىكىلەر چالغۇلىرىنى قويۇپ مىۋە يەيدۇ.

ئابدۇرىشتخان: ھەجەپ ياخشى نەغمە قىلدى بۇلار. ئەپسۇسكى، ناخشىلىرىنى ئاڭلىيالمىدۇق. بۇلار كىملەركىن، بۇ قانداق ئادەمنىڭ ئويىكىن؟

ئەكرەم: بۇ، ئوتتۇنچىنىڭ ئۆيىگە ئوخشايدۇ (بىر چەتتىكى بىسقلىق ئوتتۇننى كورسىتىدۇ). مەشەدە بىرئاز دەم ئېلىپ كەتسەك بولار.

ئابدۇرىشتخان: مەيلى، كىرەيلى. ئەمما ئۆزىمىزنى ئاشكارىلاپ قويمايلى.

---

① قومدو ــ ساداق غىلىپى.

ئەكرەم: سىلى ئۇزلىرى سوزگە، مېكىش ـ تۇرۇشقا دىققەت قىلسىلا.

[ئىچكىرىدە سوزسىز ھەركەت: ئامانىساخان ئويگە كىرىپ كېتىدۇ. ئومەر سازەندە ئانار دەرىخى ۋە گۇلنى تاماشا قىلىدۇ. رەھمەت بىلەن باداەـ خان سۇپىدا ئولتۇرۇپ، بىر نىمىلەرنى تالىشىدۇ.

[ئابدۇرىشتىخان بىلەن ئەكرەم كوتەكتىن قوپۇپ ھويلىغا كىرىشكە تەمشەلگەندە، تاشقىرىدىن مەخمۇت ئوتۇنچى يوتىلىپ كىرىپ كېلىدۇ. ئۇنىڭ قولىدا ئاي پالتا، چورىغىنىڭ قونچىغا يوغان پىچاق سىلىنغان. پۇختا كىينگەن، مەزمۇت ئادەم. ئۇ كېلىپلا ئۇلارغا دىققەت قىلىدۇ.

مەخمۇت ئوتۇنچى: مېھمانلارغا سالام، ھەر بىرلىرىنى قەيەردىن سورايمىز؟

ئابدۇرىشتخان: ھە، بىز ئوۋغا چىققان ئىدۇق. بۇ ئويىنى كورۇپ كىرگۇمىز كەلدى. ئۇزلىرى بىلەن تونۇشۇپ قويساق بولارـ مىكىن؟

مەخمۇت ئوتۇنچى: مېنى خەقلەر "مەخمۇت ئوتۇنچى" دەيدۇ. مۇشۇ ئوينىڭ ئىگىسى بولىمەن.

ئابدۇرىشتخان: بىز مەشەدە بىردەم ھاردۇق ئېلىپ كەتسەك بولامدىكىن؟

مەخمۇت ئوتۇنچى: ئەلۋەتتە بولىدۇ. مەرھەمەت (ئىچكىرىگە تەكلىپ قىلىدۇ). تاشقىرىدىكى كىشىلەرچۇ؟

ئەكرەم: ئۇلار...كېرەك يوق. ئېرىق بويىدا دەم ئالسا بولىدۇ.

[مەخمۇت ئوتۇنچى باشلاپ ماڭىدۇ. ئۇلار ھويلىغا كىرىدۇ...

مەخمۇت ئوتۇنچى: (گۇل كورۇۋاتقان ئومەر سازەندىنى كورۇپ، ئۇنىڭغا دىققەت قىلىدۇ ۋە تەكەللۇپ بىلەن) ھە، تەقسىرىم كېلىپ قاپلىغۇ، ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، (ئىككى قوللاپ كورىشىدۇ) بەللى، بەللى، مۇشۇنداق غېرىپ ئوتۇنچىنى يوقلاپ تۇرغانلىرى

ئۇچۇن بەك خۇرسەن بىز تەقسىر. (ئانار دەرىخنى كورسىتىپ)
مۇشۇ ئانارنى ئوزلىرىگە ئاتاپ ئۇزمەي ساقلىدۇق.

ئومەر سازەندە: رەھمەت دوستۇم. دوستلارنىڭ ياد ئېتىپ تۇرۇش-
لىرى پەقىر ئۇچۇن زىيادە خۇرسەنلىك.

مەخمۇت ئوتۇنچى: (سۇپىدىكى رەھمەت بىلەن بادامخاننى كورۇپ
ئۇلارغا قاراپ ماڭىدۇ.) ھە، سىلەرمۇ كەپسىلەردە، ئەلۋەتتە
كېلىپ تۇرۇش كېرەك. بادامخانغۇ ئامانىنساخاننى تاشلىمايدۇ.
سېنىڭ (رەھمەتكە قاراپ) تۇۋۇنقىڭ سېلىكىپ قالدىغۇ داپچى.
داپنى ئەپكەلگەنسەن، بوگۇن ياخشى بىر نەغمە ئاڭلايدىكەن-
مىزدە-ھە، راست، (مېھمانلارغا بۇرۇلىدۇ، ئومەرگە قاراپ) بۇ
مېھمانلار ئوۋچىلار ئىكەن، تونۇشۇپ قويايلى.

ئابدۇرىشتخان: (قولنى مەيدىسىگە قويۇپ، ئومەر سازەندىگە سالام بېرىدۇ)
ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم! (قول ئېلىشىپ كورىشىدۇ. ئومەر سازەندە ئۇنىڭغا
باشتىن ئايىغىغىچە سەپ سېلىپ قاراپ دىققەت قىلىدۇ. ئارقىدىن
ئەكرەممۇ كورىشىدۇ. سۇپىدىكىلەر بىلەن سالاملىشىدۇ)

مەخمۇت ئوتۇنچى: (ئومەر سازەندىنى كورسىتىپ) بۇ كىشى يۇرتىمىز-
نىڭ پېشقەدەم ئۇستازى بولىدۇ. ماۋۇ باللار بۇ كىشىنىڭ
شاگىرتلىرى. مېنىڭ قىزىمنىڭ ساۋاقداشلىرى (ئويدىن ئامانىنسا-
خان چىقىدۇ). ھە، مانا بۇ مېنىڭ قىزىم، ئېتى ئامانىنساخان.
(ئامانىنساخان يەڭگىل تازىم قىلىپ قويىدۇ، ئابدۇرىشتخان ئامان-
نىساخانغا قارىغىنىچە تىكىلىپ قالىدۇ. رەھمەت داپ بۇنى بايقاپ
بادامخاننى نوقۇپ قويىدۇ. ئەكرەم ئەھۋالنى كورۇپ، ئابدۇرىشتخان-
نىڭ پىشىدىن تارتىپ قويىدۇ) قېنى جاناپلار، مەرھەمەت. ئولتۇ-
رايلى (سۇپىغا تەكلىپ قىلىدۇ). ئامانىنساخان، مېھمانلارنى كۇتۇڭ

قىزىم، قىنى، ئولتۇرايلى، (ئولتۇرۇشىدۇ. ئامانىساخان، بادامخانلار شىرەنى رەتلەپ، يىغىدىن ئۈزۈم، ئانار ئېلىپ شىرەگە تىزىدۇ. رەھمەت قوغۇن، تاۋۇز پىچىدۇ. ئامانىساخان چاي قۇيىدۇ. چاي ئىچىشىدۇ، مېۋە يېيىشىدۇ)

ئۇمەرسازەندە: مېھمانلارنى قەيەردىن سورىساق بولاركىن؟

ئابدۇرىشتخان: شەھەردىن، ئېتىمىزنى ئوۋچى دەپ قويسىلا بولىۋېرىدۇ. ئوردىدا (ئەكرەم پېشىنى تارتىپ قويىدۇ)، ياق، شەھەردە زېرىككەندىن كېيىن شىكارغا (ئەكرەم يەنە نوقۇيدۇ) ھە، ھە، يەنى ئوۋغا چىقىپ تاماشا قىلىش كىشىگە ئىلھام بەخش قىلىدۇ.

ئۇمەر سازەندە: (ئابدۇرىشتخاننىڭ پادىشالار سوزىنى ئىشلەتكەنلىكىگە ۋە ئەكرەمنىڭ ئۇنى ئاگاھلاندۇرغانلىقىغا قاراپ ئۇنىڭ ئوردا ئەمەلدارى ئىكەنلىكىنى پەملەيدۇ. يەر ئاستىدىن ئامانىساخانغا قاراپ قويىدۇ) شىكارغا چىقىش يامان ئىش ئەمەس، ئەلۋەتتە. مەرگەن بولمىسا ئوۋچى بولالمايدۇ. ئەمما ساداقنى چەنلىگەندە نىشاننى تاللاش كېرەك. يىرتقۇچ ھايۋانلارنى ئېتىش كېرەكمۇ ياكى ھۇلارنىمۇ؟

ئابدۇرىشتخان: ئوۋچى ياۋايى ھايۋان بولىدىكەن، نىمە بولسا ئاتماي تۇرالمايدۇ. بۇ ئوۋچىنىڭ ئەيىۋى بولۇشى مۇمكىن.

ئۇمەر سازەندە: بۇ، مېنىڭچە ئەيىپلا بولمىسا كېرەك. يىرتقۇچنى تاشلاپ كوزى مۇلدۇرلەپ تۇرغان گۇناسىز كىيىكنى ئېتىپ ئولتۇرۇپ قويسا، نىمە دىگەن ئېچىنىشلىق! يەنە ئۇنىڭ...

رەھمەت: يەنە ئۇنىڭ ئوغلاقلىرى يېتىم قېلىپ سەرسان بولغىنىنى دىمەملا.

[ئابدۇرىشتخان گەپنىڭ مەنىسى باشقا ياققا كېتىپ بارغانلىقىنى بايقاپ ئويلىنىپ قالىدۇ. ئۇمەر سازەندە ئۇنىڭغا دىققەت قىلىدۇ.

ئەكرەم: (گەپنى بۇرايدۇ) ئۇۋچى دىگەن پوچى بولىدۇ. ئاتمىغاننىمۇ ئاتتىم دەيدۇ. يالغان گەپ تاپالمىغاندا راست گەپ قىلىدۇ. (ئابدۇرشتخان ئۇنىڭغا ئالىيىپ قويىدۇ) هە، راست، بۇ بىزنىڭ ئاغنىمىز. (يالغان يوتۇلدۇ) ئۇلارنىڭ قاتارىغا كىرمەيدۇ. ئۇننى ئاتسا ئون بىرمۇ دىمەيدۇ، توققۇزمۇ دىمەيدۇ. راستىنى ئېيتقاندا ئاجايىپ مەرگەن. جەرەننىڭ تۇۋۇغىنى قۇلىغىغا مىخلاپ قويىدۇ. قانداق ئاتقاندا بىر ساداق بىلەن تۇۋۇغىنى قۇلىغىغا مىخلاپ قويغىلى بولىدۇ؟ قېنى بۇنى تېپىپ بېقىڭلارچۇ؟ (باشقىلار ئويلايدۇ)

ئامانىساخان: (ئويلاپ كۈلىدۇ) بۇنى تېپىش شۇنچە قىيىنمىكەن؟ جەرەن ئارقا پۇتىنىڭ تۇۋۇغى بىلەن قۇلىغىنى قاشلاۋاتقاندا، قۇلاقنى چەنلەپ ئاتسا، ساداق بېرىپ تۇۋاق بىلەن قۇلاقنى مىخلاپ قويۇشى مۇمكىن (هەممە قايىل بولىدۇ).

ئەكرەم: ئەقىللىق قىز ئىكەنسىز، توغرا تاپتىڭىز.

بادامخان: بۇ بىر تېپىشماقمۇ ياكى ئۇۋچىنىڭ ئاتقان پوسىمۇ؟ (كۈلكە)

ئابدۇرشتخان: خوپ، ئۇۋ توغرىسىدىكى سوزىمىزنى مۇشۇ يەردە توختاتساق. سىلەر ياخشى بىر نەغمىچى تۇگۇرەككە ئوخشايسىلەر. بايا بىز ئازراق ئاڭلاپ قالدۇق. ئەگەر مۇمكىن بولسا، يەنە ئازراق ئاڭلاشنى ئارزۇ قىلاتتۇق.

ئومەر سازەندە: ئەلنەغمە ئۇزىگە هەۋەس قىلغان كىشىنى ياخشى كورىدۇ. ئۇزلىرى قانداق نەغمىنى خالايلا؟

ئابدۇرشتخان: قايسىدىن بولسا مەيلى، ئەگەر مۇقام باپلىرىدىن بولسىغۇ، بەك ياخشى بولاتتى.

ئومەر سازەندە: بولىدۇ، قېنى باللار، چەبىياتنىڭ چوڭ نەغمىسـ-
دىن بىرنەچچە پارچە بولسۇن: مۇقامىنىڭ باشلىنىشى، تەزە،
تەزىنىڭ مەرغۇلى، مۇقامىنىڭ باشلىنىشىنى ئامانىساخان
ئېيتسۇن.

ئامانىساخان: قايسى غەزەلنى ئېيتسام بولاركىن.

ئومەر سازەندە: تۇنۇگۇنكى غەزەلنى ئېيتىڭ. (ئۇ ساتارنى ئېلىپ
تەڭشەيدۇ، كېيىن بېشىنى ئالدىغا ئازراق ئېگىپ، كوزلىرىنى يۇمۇپ
چېلىشقا باشلايدۇ. پائۇزىدىن كېيىن ئامانىساخان غەزەلنى باشلايدۇ:)

"قايسى گۇلشەنىنىڭ يۇزۇڭدەك بىر گۇلى رەناسى بار،
قايسى گۇلنىڭ بىر مىڭدەك بۇلبۇلى شەيداسى بار.
هورى بىرلەن جەننەتۇل مەئۋانى كوڭلۇم نەيلىسۇن،
يارنىڭ كويىدا يۇز مىڭ جەننەتۇل مەئۋاسى بار.
لەئلىدەك قەددى ئۇنىڭ هەر دەم تىرىكلىككە نىشان،
خوش نىشاندۇركى ئىككى قاشىنىڭ توغراسى بار.
بىر چۇچۇك سوز بىرلە ئولگەن جىسمىم بەردىڭ هايات،
لەئلى جان بەختىڭدە گويا كىم مەسىھ ئەنباسى بار.
يۇزى ئوزرە كوكلا زۇلفىن پەرىشان كورگىلى،
ئەي سەئىت ئاشىپتە كوڭلۇمنىڭ هەجەپ سەۋداسى بار."

[ياخشى ئورۇنلانغان مۇقام ئابدۇرشىتخانغا بەك تەسىر قىلىدۇ. ئامانىـ-
ساخانىنىڭ جاراڭلىق شوخ ئاۋازى، ئۇنىڭ گۇزەل سىياقى ئۇنى بارغانـ-
سېرى ئوزىگە كۇچلۇك جەلپ قىلىدۇ. شېئىرنى قانداقتۇ ئاڭلىغاندەك
قىلىدۇ. ئاخىرىدا سەئىتخانىنىڭ نامى چىققاندىن كېيىن دادىسىنىڭ
شېئىرى ئىكەنلىگىنى بىلىپ هاياجانلىنىدۇ. ئورنىدىن قوزغىلىپ ئەكرەمگە
قاراپ قويىدۇ. مۇزىكا توگۇشى بىلەن رەهمەت بىلدۇرىدۇ.

ئابدۇرشىتخان: قەلبىمدىن تەشەككۇر بايان قىلىمەن، ياخشى،

ئىنتايىن ياخشى، بۈگۈن مەن مۇقامنىڭ چىن ماھىرلىرىنى كورگەنلىكىم ئۈچۈن ناھايەت خۇرسەنلىك ھىس قىلماقتىمەن.

ئومەر سازەندە: مۇقامنى چۈشەنگەن، ئۇنىڭغا ھورمەت بىلدۈرگەن كىشىنى ئۇچراتقانلىغىمىز ئۈچۈن بىزمۇ ناھايىتى خۇرسەنمىز.

ئابدۇرىشىتخان: رەھمەت سىلەرگە، چىگىش كوڭلۇم يېشىلىپ كەتتى (ئامانىساخانغا قاراپ سوزلەيدۇ) سىڭلىم! سىز ئېيتقان غەزەلنى قەيەردىن ئۈگەنگەنلىگىڭىزنى بىلىشكە بولارمىكىن؟

ئامانىساخان: (ئومەر سازەندىنى كورسىتىپ) جانابى ئۇستازىم ئۈگەتكەن.

ئابدۇرىشىتخان: (ئومەر سازەندىگە قاراپ) ئوزلىرى بۇ غەزەلنىڭ ئىجاتچىسىنى تونۇيدىغان بولسىلا كېرەك.

ئومەر سازەندە: تونۇش تۇگۇل، ئۇ كىشىنى ياخشى بىلىمەن. سۇلتان سەئىتخانىنىڭ پائالىيەتلىرى بىلەن ھەم ئىجادىيەتلىرى بىلەن تونۇشلۇغىممۇ بار.

ئابدۇرىشىتخان: ئوزلىرىنىڭ ئەسلى نامى ـ نەسەپلىرىنى بىلىشكە بولامدىكىن؟

ئومەر سازەندە: مەن سۇلتان سەئىتخانىنىڭ ئوردىسىدىن ھەيدەلگەن، "مۇناپىق" ئاتالغان ئومەر سازاندە بولىمەن. (ئابدۇرىشىتخان چوچۇپ ئۇنىڭغا قارايدۇ). ئەمما، مەن بىر بىگۇنا بەندىمەن. "مۇناپىق" دىگەن نام ئوردىدىكى ھەقىقى مۇناپىقلار ماڭا چاپلىغان بەدنام. نەسەپتىن گەپ ئاچقاندا، مەن ئەسلى ئادەتتىكى بىر تۇرۇكمەن، ياشلىغىمدىن سازغا ئىشتىياقىم بار ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن بولسا كېرەك، كىشىلەر "سازەندە" دەپ لەقەم قويغان.

ئابدۇرىشىتخان: ئوردىدا، ھە، ھە... يەركەندە نامى بار ئومەر

سازەندە سىلە ئىكەنلا-دە، مانا قاراڭ، بۇ تاسادىپى ئۇچرى-شىشنى. مەن سىلىنىڭ داڭقىلىرىنى كۆپ ئاڭلىغان ئىدىم. تونۇشقانلىغىمىز ئۈچۈن ئىنتايىن خۇرسەنمەن. ئەھۋالىدىن قارىغاندا سەئىتخان سىلىنى قاتتىق رەنجىتكەن بولسا كېرەك.

ئۆمەر سازەندە: سۇلتان سەئىتخان رەھمەتى ياخشى ئادەم ئىدى. ئۇ ھەم چوڭ ئالىم، شائىر ئىدى. ئەمما ئۇ ئەتراپتىكى ئادەم-لەرنى بىلىشتە كالتە پەم ئىدى، مېنى سۇلتان سەئىتخان قوغلىمىدى، باشقىلار قوغلاتتى. ئەپسۇسكى، ئاشۇ پىتنىخور، سۇيىقەستچى مەخلۇقلار ھازىرمۇ خان ئوردىسىدا ئويۇن ئوينى-ماقتا. سۇلتان ئابدۇرىشىتخان ئاتىسى سۇلتان سەئىتخاننىڭ ساۋاقلىرىنى ياخشى يەكۈنلىمىدى، ئۇنىڭ يېنىدا بورە خاتىرجەم ئۇخلىماقتا، ھالبۇكى، ئابدۇرىشىتخان ئۇنى ياكى بىلمەيدۇ، ياكى بىلىپ تۇرۇپ بىلمەسلىككە سالىدۇ (ئەكرەم ئابدۇرىشىت-خانغا قاراپ يوتۇلىدۇ، ئورنىدىن قوزغىلىپ قويىدۇ، ئابدۇرىشىتخان ئوڭايسىزلىنىدۇ...)

ئامانىساخان: بەزى كىشىلەر ئابدۇرىشىتخاننى ماختاپ ئاسمانغا كۆتىرىدۇ. ئۇنىڭ ياخشىلىقلىرىمۇ باردۇر، بەلكى. بىراق ئەل ئىشىغا زىيانلىق بولغان سۇيىقەستچىلەرگە زور ھوقۇق بېرىشىنىڭ قانچىلىك خەتەرلىك ئىكەنلىگىنى خان بىلسە بولاتتى، قەندانداا ئۇغا بارلىغىنى تونۇشى كېرەك ئىدى. خان ھوشيار بولمىسا بىر كۈن ئەمەس، بىركۈنى ئاشۇ يەڭ ئىچىدە پىچاق يوشۇر-غان "دوستلىرى" دىن ياۋا خەنجەر يەپ قالارمىكىن (ئابدۇرىشىتخان چوچۇيدۇ).

مەخمۇت ئوتۇنچى: ئابدۇرىشىتخان پۇقرالارنىڭ دادىغا يەتسە

بولاتتى. هازىر باج ـ سېلىق، ئالۋاڭ ـ ياساق كوپىيىپ كەتتى، خان ئوردىسىدىن بىر تەنگە دەپ چىقسا، قاتمۇ ـ قات قوشۇلۇپ، دىخانلارغا كەلگەندە ئون تەنگە بولۇپ كوپىيىدۇ. سۇلتان سەئىتخان زالىم مىرزا ئابابەكرىنى تەختتىن چۈشۈرگەندە، پۇقرالارنىڭ قانخور بەگلەر قولىدا بۇلاڭ ـ تالاڭغا ئۇچراپ خانىۋەيران بولغانلىغىنى كورگەن. شۇڭا ئۇ، لەشكەر ۋە ئەمەلدارلارنى غەزنىدىن بېقىپ، پۇخرالار ئۇستىدىن بەش يىللىق باج ـ سېلىقنى كوتىرىۋەتكەن. ئەل بۇنىڭ بىلەن بېلىنى خېلى تۈزەپ ئالغان. سۇلتان ئابدۇرىشىتخان دادىسىنىڭ بۇنداق ياخشىلىقلىرىنى ئەلۋەتتە ئۇلگە قىلسا بولاتتى.

رەھمەت: ۋەزىر ـ ۋۇزىرا دەيدۇ، غەزنىچى ـ پاششاپ دەيدۇ، بەگ ـ ئىشان دەيدۇ، ھەممىسى پۇخرانىڭ شىللىسىگە مىنىۋېلىپ، خالىغانچە قىينىنى شوراۋاتسا، بۇ خان ۋە سۇلتانلار نىمىشقا گەپ قىلمايدىكىن ـ تاڭ، مېنىڭچە بۇلارنىڭ ھەممىسى بىر، سۇ باشتىن لاي، ئەگەر مەن سۇلتان بولسام، بۇلارنى شۇنداق جايلايتىمكى (ئابدۇرىشىتخان ئوڭايسىزلىنىدۇ)، ھەممىسىنى ئاپىرىپ قوشقا سالاتتىم (كۇلكە).

بادامخان: شۇڭلاشقا سىزگە خۇدايىم مۇڭگۈز بەرمىگەن ـ دە (كۇلكە).

رەھمەت: ئەگەر مۇڭگۈز بەرسە ئاۋال بېرىپ ئاشۇ ئابدۇرىشىتخان سۇلتاننى ئۇسۇيتتىم ـ دە. (كۇلكە) (ئومەر سازەندە دىققەت بىلەن ئابدۇرىشىتخانغا سەپ سېلىپ ئولتۇرىدۇ. ئابدۇرىشىتخان چوڭقۇر تەسىرلىنىدۇ. ئەكرەم ئوڭايسىزلىنىپ نىمە دىيىشىنى بىلمەيدۇ...)

ئابدۇرىشىتخان: (تەسىرات ئىچىدە سوزسىز دۇتارنى قولىغا ئېلىپ، ئاۋال

بىر پەدە پائۇز چالىدۇ، كېيىن سوھبەتكە جاۋاپ تەرىقىسىدە "بايات"نىڭ تەرزىسى ئاھاڭىغا غەزەل ئېيتىدۇ:)

"دۇنيا بىر ھوسن ئەھلىدەك نا مېھرىۋانى كەم ئەمەس،
كىمكى سويسە سودىدىن كوپراق زىيانى كەم ئەمەس.
دۇنيانى باقى تەسەۋۋۇر قىلمىغىن شەددادىدەك،
نەچچە بىر ئىت كەم دىگەندەك ئۇستىخانى كەم ئەمەس.
دۇنياغا پەرزەندى ئادەمنى ئەۋەتمەكتىن غەرەز،
قولۇغۇم قىلغايمۇ دەپ بىر ئىمتىھانى كەم ئەمەس.
سەلتەنەت تەختىدە مەندۇرمەن دىگەن ئول شاھلار،
جان بېرورده بىر گادايى ناتاۋادىن كەم ئەمەس.
ئەي رەشىدى، بولمىغىل مەغرۇر جاھان گۈلزارىغا،
قايسى گۈلشەننىڭ گۈلى ئاخىر غازانى كەم، ئەمەس".

[ئۇ غەزەلنى ياخشى ئوقۇيدۇ. ئولتۇرغانلار بارغانسېرى تەسىرلىنىپ، دىققەت بىلەن غەزەلنى ئاڭلايدۇ، بىر بىرىگە قارىشىدۇ.

ئومەر سازەندە: بارىكاللا ئوغلۇم. سۇلتان سەئىتخاننىڭ ئۇمىدى يەردە قالمايدىغان ئوخشايدۇ (ئابدۇرىشىتخان سوزنىڭ مەنىسىنى چۈشىنىدۇ. باشقىلار بۇ گەپكە ھەيران قالىدۇ).

ئابدۇرىشىتخان: رەھمەت ئۇزلىرىگە تەخسىر، (ئورنىدىن تۇرۇپ)، مەن بۈگۈن بۇنداق بىر ياخشى سوھبەتتە بولارمەن دەپ ئويلىمىغان ئىدىم. بۇ ھەم شېرىن سۇخەن، ھەم ئوتكۇر تىكەن سوھبەت بولدى. سىلىگە كوپ تەشەككۇر. بىز يەنە كورۇشەرمىز (كېيىن ئامانىساخانغا تىكىلىپ قارايدۇ)، سىڭلىم، بىز كېيىن چوقۇم كورىشىمىز دەپ ئۇمىت قىلىمەن.

ئامانىساخان: (بېيىت)

"يارەپ بۇ بەندى قىلدى ھەجەپ سۇئى زەن ماڭا،
گويا بۇ ئۇيگە ئۇندى بۇ ئاخشام تىكەن ماڭا".
بۇ دىدار ئاقۋىتىدىن ئەندىشىدە كوڭلۇم،
كەلمەسمۇ ئۇۋچىدىن سەۋدايى پالاكەت ماڭا.

ئابدۇرىشتخان: (بىر خىل ئىشقى كەيپىياتتا بېيىت ئېيتىدۇ):
"گەر بويۇڭنى سەرۋى دىسەم، سەرۋى ھىچ ماڭغان ئەمەس،
گەر لېۋىڭنى غۇنچە دىسەم، غۇنچە سوز قىلغان ئەمەس".
قىپ-قىزىل گۇل ھىجرىدە بۇلبۇل قىلاركەن ناللەر،
گۇل ئاڭا قىلغاي رەھىم، بىۋاپا بولغان ئەمەس.

— يەنە كورۇشكىچە خوش! (ئابدۇرىشتخان ناھايىتى خوش قىياپەتتە چاققان چىقىپ كېتىدۇ. ئەكرەم ئوقيا، قامچىلىرىنى ئېلىپ ئامانىساخانغا مەھرەملەرچە تازىم قىلىپ، سەكرەپ چىقىپ كېتىدۇ. ھەممىسى ھەيران قېلىشىدۇ.)

مەخمۇت ئوتۇنچى: (سوئال نەزىرى بىلەن ئومەر سازەندىگە قارايدۇ) تەقسىر، بۇ قانداق ئىش؟ بۇنىڭدا بىر سىر بارغۇ؟

ئومەر سازەندە: ناھايىتى روشەنكى، بۇ، ئابدۇرىشتخانىنىڭ ئوزى (ھەممىسى، ھە، دەپ ھەيران قالىدۇ). شۇنداق، بۇنىڭدا شەك يوق. غەزەلدىن بايقىمىدىڭلارمۇ؟

بادامخان: (رەھمەتكە): ھە، بېرىپ ئۇسۇك قېنى.

رەھمەت: ھەي بىچارە داپچى، تۇگەپ كەتتىڭ دىگىنە (گەدىنىنى قاشلايدۇ).

ئامانىساخان: نىمە ئاقىۋەت بولار؟

ئومەر سازەندە: ئەھۋالدىن قارىغاندا سۇلتان قايتىپ بارغاندىن كېيىن سىزنى ئوردىغا تەكلىپ قىلىپ كىشى ئەۋەتىشى مۇمكىن.

ئامانىساخان: ھە، (چوچۇيدۇ)، بۇ نىمە دىگەنلىرى؟ (ئوڭايسىزلىنىپ)
ياق، ياق، بۇ مۇمكىن ئەمەس، ھەرگىز مۇمكىن ئەمەس.

ئۆمەر سازەندە: قىزىم! ئەگەر تەكلىپ قىلىپ قالسا، بۇنىڭغا ئىلاج
يوق. بىز ئەمدى ياخشىراق ئويلاشساق بولىدۇ. (ئويلايدۇ)
مېنىڭچە رازى بولغان ياخشى. ئوردا ھوقۇقىدىن پايدىلىنىپ
بىرمۇنچە ياخشى ئىشلارنى قىلىۋېلىش كېرەك. مەسىلەن:
سەنايى نەپىسە ۋە ئەدەبىيات ئىشلىرىنى ئەۋج ئالدۇرۇش،
مۇھىمى، مۇقامنى تەرتىپكە سېلىش زورۇر، بۇ ناھايىتى مۇھىم،
بۇ بىزنىڭ تىلىگىمىزگە يېتىشىمىزنىڭ ياخشى پۇرسىتى. ئابدۇ-
رىشىتخان بىر شائىر ھەم سەنئەتكە ھەۋەسكار بولغىنى ئۈچۈن،
بۇنىڭغا ئىمكانىيەت بېرىدۇ (ھەممىسى ئويلىشىپ قالىدۇ. ئاما-
نىساخان ساقلىنى چىشلەپ خىيال قىلىپ ئولتۇرغان دادىسىغا ئېسىلىپ
يىغلايدۇ، رەھمەت، بادامخانلار كۆز يېشى قىلىدۇ).

مەخمۇت ئوتۇنچى: قىزىم! ئەمدى ياش توكۇش ياردەم بېرەل-
مەيدۇ. ئىلاجىمىز قانچە؟ ئۇ پادىشا تۇرسا، ئۇنىڭغا تەڭ كەل-
گىلى بولسۇنمۇ؟ ئەمدى تەخسىرىم ئېيتقاندەك پۇرسەتتىن پاي-
دىلىنىپ، ئەلگە پايدىلىق ئىش قىلىپ ئالغاندىن ياخشى ئىش
يوق (ئامانىساخان ئىسەدەپ توختايدۇ).

بادامخان: (بېرىپ ئامانىساخاننى قۇچاقلاپ يىغلايدۇ) دوستۇمنى
يالغۇز ئەۋەتمەيمىز، بىزمۇ بارىمىز.

رەھمەت: ھەممىمىز بارىمىز، ئۇستازىمىزنىمۇ بىللە ئېلىپ بارىمىز،
خان ئوردىسىدا چېلىشىمىز! (ئۇ ھاياجانلىنىدۇ).

ئۆمەر سازەندە: (ئامانىساخاننىڭ بېشىنى سىلايدۇ) توغرا، ھەممىمىز

بارىمىز، ئۇردىدا چېلىشىمىز.
[باشقىلار جىددى قىياپەتتە يىراققا كوز تىكىدۇ.
ـــ پەردە چۈشىدۇ.

بىرىنچى پەردە

ئىككىنچى كورۈنۈش توي

[ئالتە ئاي كېيىن، كۈز ۋاقتى.
[ئابدۇرىشتخاننىڭ ئوردىسىدا.
["شادىيانە" گە چېلىنغان كۈچلۈك مۇزىكا (ناغرا ـ سۇناي ئاۋازى ئالاھىدە ئاڭلىنىدۇ) بىلەن پەردە ئېچىلىدۇ. سەھنە چىرايلىق بېزەلگەن كاتتا ساراي. ئۇدۇلدا ئىككى چوڭ ئورۇندۇق قويۇلغان. ئىككى تەرەپكە غاز قانىتى قىلىپ ئورۇندۇقلار قويۇلغان. سەھنىدە ئادەم يوق. تاشقىرىدا (ئوڭ ياقتا) داقا ـ دۇمباق ئاۋازى ئەۋجىگە چىققان، كۈلكە ئاۋازلىرى، توي تەنتەنىسى پۈتۈن ئوردىنى قاپلىغان.
[سەھنىنىڭ سول يېقىدىن قوللىرىدا پەتنۇس ـ لىگەنلەردە ھەر خىل مۇئىلەر كوتەرگەن خۇشاۋاز قىزلار يەڭگىل ناخشا ئېيتىپ يېرىم ئۇسۇل بىلەن ئوڭ ياققا ئوتىدۇ. ئارقىدىن ئالتە قىز ئىگىز كوتىرىلگەن قوللىرىدا ھەر رەڭدىكى نېپىز رەختلەرنىڭ بۇرجىكىدىن ئوتۇپ، يەلپۈلدىتىپ شوخ ئاياق ئويۇنلىرىنى ئوينىاپ ئوتىدۇ. بىر جۈپ قىز سول ياقتىن چىقىپ كېلىدۇ. مۇزىكا پەسىيدۇ.

قىز A: (بىر توپ رەڭلىك دۇردۇننى چىۇگۈپ بوينىغا ئارتىپ ئالغان)
كورگىنە ئاداش، يارىشامدىكەن؟

قىز B: (بىرنەچچە توپ ئەتلەسنى قولتۇقلىغان) ۋاي، ئۆزلىرىگە ياراش-
مامدىغان خېنىم، پەرىزات بولۇپ كەتلە (ئىككىسى كۈلىدۇ.
ماڭغاچ سوزلىشىدۇ).

قىز A: پەرىزات بولمايچۇ. بىزمىچۇ ئاداش، ھىچكىمدىن قېلىشماي-
مىز. قارىغىنا ماڭا (دۇردۇننى پۇتىغىچە چۇشۇرۇپ نازلىنىپ ماڭىدۇ،
كۈلۈشىدۇ).

قىز B: پەخەس بولسىلا خېنىم، پادىشايىم ئۇچىنچى خوتۇنلۇققا
ئېلىپ سالمىسۇن، يەنە.

قىز A: ئالسا ئېلىۋەرسۇن، مەن ماۋۇ يېڭى خېنىمدىن قالاتتىممۇ؟
(كۈلىدۇ، مېڭىشىنى توختىتىپ) ھەي ئاداش، راست، بۇ ئامانىسا-
خان ھەجەپمۇ...

قىز B: ھوي ساراڭ، خېنىم دە، ئاغزىڭ كويىدۇ.

قىز A: راست ئاغزىمغا تاش-تۇپراق (يەرگە تۈكۈرىدۇ)، ئامانىسا
ئاغىچا خېنىم، بولدىمۇ ئاداش. (كۈلۈشىدۇ) راستىلا، ھەجەپمۇ
ئۆز ئىكەن-ھە. خۇدايىم ئۇنىڭ جامالىدىن بىزگىمۇ ئازراق
بېرىپ قويسىچۇ.

قىز B: ھە، بەكلا قاۋۇل قىز ئىكەن. ئۇنىڭ قاراشلىرىدىن،
مېڭىش-تۇرۇشلىرىدىن قارىغاندا، خېلى-خېلىسىگە ئۆزىنى
تەڭ قىلمايدىغان ئوخشايدۇ.

قىز A: ھە، سۇلتان بىكاردىن ئاشىق بولماپتىكەندە.

قىز B: ئەمدى يادىكار خېنىم قانداق قىلارىكىن، (يادىكار خېنىم
چىقىپ، توختاپ سور ئاڭلايدۇ) ئىچىنى ھەرە چاقىغاندەك بولۇپ

يۇرىدۇ، مۇشۇ كۇنلەردە.

قىز A: نىمە بولسا بولمامدۇ، ھە دىسە تىلىلاپ بىزگە ئارام بەر-
مەيتتى، تويسۇن تازا...

يادىگار خېنىم: (ئىككى قىز بىلەن چىقىدۇ. غەزەپ بىلەن كېلىپ A قىز-
نىڭ چېچىدىن ئالىدۇ، B قىز قاچىدۇ) ھە، ئۇلگۇر دىدەكلەر،
يەنە تېخى مەندىن كۇلۇشمەكچى بولۇشتۇڭمۇ؟ (قىزلارغا) ئۇرۇڭلار
بۇنى (قىزلار ئىلاجىسىز ئۇرىدۇ. A قىز يىقىلىدۇ).

مىرزا ئېلى تاغاي: (يادىگار خېنىم چىققان ياقتىن چىقىپ كېلىدۇ) خاپا
بولمىسىلا خېنىم، بۇ شۇمتەكلەر بىلەن تەڭ بولامدىغان.

يادىگار خېنىم: (ئارقىسىغا قاراپ) ھەي قايسىڭ بار؟ (ئىككى نەپەر
ساقچى كىرىدۇ) ئەپ چىقىڭلار ماۋۇ گادايىنى، ئەدىۋىنى بېرىڭلا.
ماڭا تىل تەككۈزگۈچىلەر كورۇپ قويسۇن!

قىز A: (يادىگارنىڭ ئايىغىغا يىقىلىدۇ): ئاغىچا خېنىم، توۋا قىلدىم،
بىر قوشۇق قېنىمنى تىلەي!... (يادىگار خېنىم تەتۇر قاراپ
ساقچىلارغا ئىشارەت قىلىدۇ. ساقچىلار قىزنى سورەپ ماڭىدۇ، قىز زار-
لانغانچە چىقىپ كېتىدۇ).

مىرزا ئېلى: سەۋرى قىلسىلا خېنىم، ئەمدى چېچىلمىسىلا، بولىدىغان
ئىش بولدى، (بادامخان رەھمەت بىلەن ئوڭ ياقتىن كىرىدۇ،
بۇلارنى كورۇپ چېكىنىدۇ ۋە موكۇپ سوزلىرىنى ئاڭلايدۇ)
خاننىڭ كوڭلىنى گۇزەل خېنىم ئەپ قاچتى. ئەمدى باشقا
يول... (مىرزا ئېلى يادىگار خېنىمغا يېقىنلاپ كۇلۇپ خوشا-
مەت قىلىدۇ).

يادىگار خېنىم: ھەممىسى ئالدامچىلىق، چىرايلىق گەپلەر، "ئولۇ-
مەن"، "كويۇمەن"، ئاقىدى، كوكىدى... بىر تويىنى بۇزۇش

قولىدىن كەلمەيدىكەنۇ، تېخى ۋەزىر بولۇپ قاپتىمىش؟!
مىرزا ئېلى: سۇلتان چىلك تۇرۇۋالدى، سوزۇم ئوتمىدى. ئوزلىرىگە بەرگەن ۋەدەمنى ئەمەلگە ئاشۇرالمىدىم. بۇنىڭدىن كېيىن...

يادىگار خېنىم: بولدى، باشقىدىن ۋاپا يوق ئىكەن. ئەمدى كارامە-تىمنى ئوزەم كورسەتمىسەم... (چىرايى بىردىنلا غەزەپكە كېلىدۇ.) ئامانىسا خېنىم... تېخى مېنىڭ بېشىمغا دەسسىمەكچىمۇ سەن (سوغاق كۇلىدۇ). توختاپ تۇر، گادايىنىڭ قىزى... سېنىڭ جاجاڭنى بەرمىسەم يادىگار دىگەن ئېتىمنى يوتكىۋېتىمەن... (مۇشتلىرىنى تۇرۇپ، چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىدۇ. موكۇپ تۇرغان بادامخان چوچۇپ دىمىنى ئىچىگە تارتىدۇ. ئاۋازى چىقىپ كېتىدۇ. رەھمەت بادامخانىنىڭ قولىدىن تارتىپ تاشقىرىغا قاچىدۇ).

يادىگار خېنىم: (چوچۇيدۇ): ئۇ كىملەر؟

مىرزا ئېلى: ئىككى كىشى، ئامانىسا بىلەن كەلگەن رەھمەت دىگەننى ئارقىسىدىن تونۇپ قالدىم.

يادىگار خېنىم: ئۇ ئەبلەخنىڭ يۇرىگىنى مىجىپ تاشلىمىسام...

مىرزا ئېلى: ھەر ئىش ئوز يولى بىلەن بولىدۇ (تالادا ناغرا-سۇناي، مۇزىكا ئاۋازى كوتىرىلىدۇ). خېنىم ئويگە كىرىپ ئالسىلا، ئۇلارنىڭ كىرەر ۋاقتى بولۇپ قالدى (يادىگار خېنىم ئىچكىرىگە سول تەرەپكە كىرىپ كېتىدۇ. مىرزا ئېلى ئوڭ ياققا — توي بولىۋاتقان تەرەپكە چىقىپ كېتىدۇ).

[مۇزىكا ئاۋازى يېقىنلايدۇ. سول ياقتىن بەش-ئالتە قىز يۇگۇرۇپ چىقىشىدۇ. تاشقىرىغا قاراپ: "كىرىۋاتىدۇ، ئەنە كىرىۋاتىدۇ" دەيدۇ، چاۋاك چېلىپ خوش بولىدۇ.

[جاراڭلىق مۇزىكا ئاۋازى ئاستىدا ئوڭ ياقتىن ساۋۇت كېيگەن، قالقان-قىلىچلىق ساقچىلار كىرىپ ئورۇندۇق ئارقىسىغا ۋە ئوي باقلىرىغا

ئورۇنلىشىدۇ. ئۇلاردىن كېيىن ئوندىن ئىككى قاتار قىز ـ يىگىت شات ـ
خـورام ئۇسۇل ئويـناپ كىرىـدۇ. ئۇلارنىڭ كەيـنىدە شاھ ـ خانلارچە
كىيىنـگەن ئابدۇرىشىتخان بىلەن ئامانىـنىساخان، ئامانىنىساخانىنىڭ بېشىغا
ئۇزۇن نېپىز سوسۇن ياغلىق ئارتىلغان، ئۇنىڭ ئارقىسىدىراق بادامخان،
ئۇلاردىن كېيىن مىرزا ھەيدەر، مىرزا ئېلى، ئوسـمان سەردار، ئېـلى
پاششاپ بەگ، قىدىرخان، ئومەر سازەندە، قاۋۇل مىرزىلار؛ ئۇنىڭدىن كېيىن
باشقا ۋەزىر ـ ۋۇزرالار، سولەتلىك بايلار، سەللىلىك ئاخۇنلار ئۈچ ـ تۆتتىن
قاتار بولۇپ كـىرىشـىدۇ. ئاخىرىـدا ئەر ـ ئايال توي قاتـناشچىلـىرى
كىرىپ كېلىدۇ. ئابدۇرىشىتخان ئامانىنىساخان بىلەن ئۇدۇلدىكى مەخسۇس
ئورۇندۇقلارغا ئولتۇرىدۇ. باشقا ئەمەلدارلارمۇ ئولتۇرىشـىدۇ. كىشىـلەر
ئارقىلىرىدا تۇرىدۇ.

ئابدۇللا بەگچەك: (كىرىپ، مۇزىكـچىلارغا توختاش ئىشارىتى بېرىـدۇ.
مۇزىكا توختايدۇ. خاننىڭ ئۇدۇلىغا كېلىـپ بىر پۇتى بىلەن تىزلىنىدۇ)
جانابى خوجا مەھەممەت ئىشان ھەزرەتلىرى تەشرىپ قىلدى!

ئابدۇرىشىتخان: مەرھەمەت قىلسۇن (بەگچەك چىقىـدۇ. خان ـ خېنىـم
قوپۇپ بىرنەچچە قەدەم ئىلـگىرى مېڭىپ توختايـدۇ، كوپچىلـىك تالا
ياقـقا دىققەت قىلىشىدۇ. ئاياللار نېپىز ياغلىق بىلەن يۈزلىرىنى يابىدۇ.
بەگـچەك ئىشان ھەزرەتنى باشلاپ كىرىدۇ. ئالا ـ يېـشىل ئۇزۇن تون
كىيگەن، بېشىدىكى يېشىل كۇلاغا چوڭ سىرىـق شايە سەلـلە ئورىـغان،
ئۇزۇن ئاقساقال ـ بۇرۇتلۇق، قوشۇملىـرى تۈرۈلـگەن ئىشان ھەزرەت
ئىككى نەپەر ياش سوپىنىڭ ھەمرالىقىدا ھاسا تايىنىپ كىرىـپ كېلىدۇ.
خان بىلەن خېنىم يېقىن كەلگەن ئىشانىـنىڭ ئالدىـغا ئېگىلىـپ تازىـم
قىلىـدۇ، ئىشـان كوزىـنى يۇمۇپ، بىرنـەمـىنى ئوقۇپ ئۇلارغا "سۇف"
دەيدۇ. خـان ئىشاننى باشـلاپ سول يېنىدىـكى ئورۇنـدۇققا تەكـلىپ
قىلىدۇ. ئولتۇرۇشىدۇ).

ئىشان: (قوللىرىنى ئېگىز كوتىرىدۇ، باشقىلارمۇ كوتىرىدۇ) ئىلاھا ئامىـن،
توي مۇبارەك بولسۇن، سۇلتان ئالىـلىرىغا ۋە مەلـكە خانىمـغا

ئاللا يار بولغاي ئاللاھۇ ئەكبەر! (ساقلىنى سىلايدۇ، باشقىلارمۇ شۇنداق قىلىدۇ). مەلىكە كېلىننى ساز ئەھلى دەپ ئاڭلىدۇق، سۇلتان جاناپلىرىمۇ سازغا ھەۋەسكار ئەمەسمۇ. سازنى يامان دىگىلى بولمايدۇ، ۋە لېكىن تەرىقەت ئىشلىرى ساز بىلەن ئانچە چىقىشالمايدۇ. جانابى ئاللا سۇلتان جاناپلىرىنى ئۆز پاناھىدا ساقلىغاي!

ئابدۇرىشتخان: ھەزرىتى پىرىمىنىڭ خەيىر-خاھلىقىغا تەشەككۇر.

مىرزا ئېلى: سۇلتان ئالىلىرىنىڭ دىن ئەھكاملىرىغا چىڭ ئەمەل قىلىشىغا ئىشەنچىمىز كامىل. ئەمما ئوردا ئىچىدە باشقىلارنىڭ سۇلتان ئالىلىرىنىڭ مۇددىئاسىغا خىلاپ ئىشلارنى قىلىشلىرىدىن ھوشيار بولۇشىمىز لازىم (يەر ئاستىدىن مىرزا ھەيدەر ۋە قىدىرخانغا قارايدۇ).

مىرزا ھەيدەر: سۇلتان ئالىلىرىنىڭ مۇددىئاسى-ئەل مۇددىئاسى. بىز دائىم ئەلنى ۋە ئەل مەنپەئەتىنى ئۇنۇتماسلىقىمىز لازىم.

مىرزا ئېلى: سازچىلىقنىڭ ئەل مەنپەئەتى بىلەن مۇناسىۋىتى بولمىسا كېرەك، جانابى باش ۋەزىر.

ئومەر سازەندە: ئەلنەغمە — ئەل مەنپەئەتىنى، ئەلنىڭ تىلەك-ئارزۇلىرىنى ئىنكاس قىلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ ”ئەلنەغمە“ دەپ ئاتىلىدۇ.

ئىشان: (قوشۇمىلىرىنى تۈرۈپ ئومەر سازەندىگە تىكىلىدۇ) بۇ زاتىنى ياخشى تونۇيالمىدىم.

ئومەر سازەندە: (قوپۇپ تازىم قىلىدۇ) ئىشان ھەزرەتلىرىنىڭ ئەسلىرىدىن چىقىپ قالسام كېرەك، پەقىر ئومەر سازەندە بولىمەن.

مىرزا ئېلى: سۇلتان سەئىدخان ئۆز ۋاقتىدا ئوردىدىن...

ئىشان: ھە، ھە، يادىمغا چۈشتى. شۇ سازچىلىق، مۇقامچىلىق ئىشـ-
لىرى ئەمەسمىدى... خوپ، بۇ ئىشلارنى كېيىن سوزلىشەرمىز...
ئابدۇرىشتخان: پەدەرنىڭ ۋاقتىدا جانابى ئومەر سازەندىنىڭ ئور-
دىدىن كېتىپ قېلىشى توغرا ئىش بولمىغان ھەزرىتىم. بۇ ئىشتا
پەدەرنىڭ ئەيىۋى يوق...
قىدىرخان: جانابى ئومەر ئەل سويەر سازەنـدى. شۇڭـا ئەل ئۇنى
سويىدۇ. مەلىكە ئامانىسـاخېنىمنىڭ ئۇستازى بولۇش شەرىپىگە
لايىق.
ئىشان: ھە، ھە، مەلـىكەمـنىڭ ئۇسـتازى، ئۇسـتاز... ئۇسـتاز
بولـغان ياخـشى، ياخـشى ئۇسـتاز بولۇش كېـرەك... ھە،
خـوپ، سۇلـتان ئالـىلـىرى، ماڭـا رۇخـسـەت قىلـغايـلار
(قوپۇپ كېتىشكە تەييارلىنىدۇ. ھەممە قوپۇشىدۇ. خان بىلەن خېنىم
ئۇزىتىدۇ. ھەممە ئىشان كەتكەن ياققا قاراپ تۇرىشىدۇ).
[خان بىلەن خېنىم قايتىپ ئوز ئورۇنلىرىغا ئولتۇرىشىدۇ. ئامانىساخان
يۇزىدىكى رومالنى ئالىدۇ، مۇزىكا ياڭرايدۇ. باشـقا ئاياللارمۇ روملـىنى
ئېلىشىدۇ. ئامانىساخاننىڭ گۈزەل جامالى كىشلەرنى جەلـىپ قىلـىدۇ.
تويىنىڭ تەنتەنىسى ئۇلغىيىدۇ. بىر توپ ئۇسۇلچى قىز-يىگىتلەر زالدىكى
تاماشاچىلار ئارىسىدىكى يوللاردىن كېلىپ، پەلەمـپەي بىلەن سەھنـىگە
چىقىدۇ، ئىككى قاتار بولۇپ تىزىلىدۇ، خان خېنىمغا تازىم قىلىدۇ، ئاندىن
بىر مەيدان ھورمەت ئۇسۇلىنى بىجا كەلتۈرۈپ ئىككى يانغا چېكىنىشىدۇ.
كېيىن ئوز ۋاقتىنىڭ ئۇسۇلچىلىرىغا خاس چىرايلىق كىيىنگەن بىر جۈپ
قىـز-يىگىت ئۇسۇل ھەركىتى بىلەن سەھنىگە كىرىدۇ. مۇزىكا قەدىمىي
ئۇسۇل پەدىسىگە يوتكىلىدۇ. قىز-يىگىت بەك چاققان ۋە نەپىس ئويىنىـ-
لىدىـغان قەدىمىي ئۇيغۇر ئۇسۇلىنى ئوينايدۇ. ئۇسۇلنىڭ مىڭ ئويلەر-
دىكى ئۇسۇل رەسىملىرىدىـكىگە ئوخشاش ھەركەتلىرى كىشىنى قاتـتىق
جەلىپ قىلـىدۇ. خان-خېنىم ئۇسۇلغا قىزغىنلىق بىلدۈرىدۇ.

[مۇزىكا يوتكىلىدۇ. بىر قىزنىڭ قەدىمىي يالغۇز ئۇسۇلى يۇقۇرى ماھارەت بىلەن ئىجرا قىلىنىدۇ.

[مۇزىكا سەنەمگە يوتكىلىدۇ. قىز - يىگىتلەر بىرلەشمە ئۇسۇلغا چۈشىدۇ. ئۇسۇل ئۈچ قىسمغا بولۇنىدۇ. بىرىنچى قىسمى لەرزان ئوينىلىدۇ. ئىككىنچى قىسمغا كەلگەندە، ئۇسۇلچىلار بايىقى يالغۇز ئۇسۇلچى قىزنى دەۋر قىلىپ شوخ ھەركەت بىلەن ئويىنايدۇ. ئۈچىنچى قىسمىدا ئۇسۇل سۇرئىتى كۈچىيىدۇ. مۇزىكا ئەۋجىگە چىقىدۇ، ئۇسۇل قايىنايدۇ.

[ئابدۇرىشتخان ئامانىساخان بىلەن خوشال ئورنىدىن تۇرىدۇ، باشقىلارمۇ تۇرىدۇ. ئۇسۇلچىلار خان - خېنىم ئالدىغا بېرىپ تازىم قىلىدۇ ۋە ئارقىسىغا چېكىنىپ خان - خېنىمغا يول ئېچىپ ئۇسۇلىنى داۋام قىلدۇرىدۇ، ئويۇن ئەڭ يۇقۇرى ئەۋجىگە كوتىرىلىدۇ. سۇلتان ئوڭ قولىنى مەيدىسىگە قويۇپ، ئويۇنچىلارغا ھورمەت بىلدۇرۇپ، ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدىن ماڭىدۇ. كوپچىلىك ئۇلارغا تازىم قىلىدۇ. ئامانىساخان يېنىك تازىم بىلەن كوپچىلىككە جاۋابەن ھورمەت بىلدۇرىدۇ. مۇزىكا ياڭرايدۇ... ئابدۇرىشتخان بىلەن ئامانىساخان سول تەرەپكە بۇرۇلىدۇ.

— پەردە چۈشىدۇ.

ئىككىنچى پەردە

بىرىنچى كورۇنۇش ئويغىنىش

[بەش يىل كېيىن.

["چەبىيات"نىڭ مۇستەزات مەرغۇلى بىلەن پەردە ئېچىلىدۇ.

[ئوردا، تەنتەنىلىك ساراي، ئامانىنساخاننىڭ ئىشخانىسى: شىرە ـ ئورۇندۇقلار ۋە يېزىق شىرەسى قويۇلغان. ئوي چىرايلىق زىننەتلەنگەن. ئامانىنساخان ئويلاپ ئولتۇرىدۇ، كېيىن خىيالچان بېرىپ شىرە ئۈستىدىكى خۇشتارنى ئېلىپ، "چەببىيات"نىڭ مۇستەزاتىغا جالىدۇ. خۇشتار كىشىنىڭ كوڭلىنى ئۆزگۈدەك مۇڭلۇق چېلىنىدۇ. ساز توگەي دېگەندە يادىگار خېنىم ئىشىكتىن كىرىپ، سازنى ئازراق ئاڭلايدۇ، كېيىن ساز توختىشىغا ئالىپتا قىياپەت بىلەن يېقىنلىشىدۇ.

يادىگار خېنىم: (كۇلىدۇ) ھا، ھا، ھا... چوكان خېنىم، ھەجەپ مۇڭلىنىپ قاپلىغۇ؟! (ئامانىنساخانغا سەپ سالىدۇ.)

ئامانىنساخان: (خۇشتارنى شىرەگە قويۇپ، ئورنىدىن قوپىدۇ) بۇيان كىرىپلا، چوڭ ئاغچا خېنىم (تازىم قىلىدۇ)، مەرھەمەت، ئولتۇرسىلا (تەكلىپ قىلىدۇ).

يادىگار خېنىم: (ئولتۇرىدۇ) زارلىنىپ ھەسرەت چېكىش ـــ بىزنىڭ ئوردىمىزغا يات ئىش. يۇرتنى سېغىنغان بولسىلا كېتىۋەرسىلە

بولۇۋېرىدۇ (ئۇ مەنستمەي ئەتراپقا قارايدۇ).

ئامانىساخان: چوڭ ئاغىچا خېنىم! سوزلىرىگە چۈشەنەلمىدىم.

يادىگار خېنىم: ها، ها، ها،... (زاڭلىق قىلىپ كۈلىدۇ) چۈشىنەلـ مەسلىگىڭىز مۇمكىن. دوت خوتۇن سۇلتانىغا كېلىشمەيدۇ، ئوتۇنـ چىنىڭ قىزى ئوردىغا ياراشمايدۇ. ها، ها، ها،...

ئامانىساخان: (ئاچچىغى كېلىدۇ) خېنىم! بۇنداق سېسىق گەپلىرىنى ئاڭلايدىغان كىشىگە بېرىپ دەپ بەرسىلە. مەن بۇ ئوردىغا خۇشتار بولۇپ كەلگىنىم يوق...

يادىگار خېنىم: (كۈلىدۇ) ۋايەي، بۇ خېنىمنىڭ ئاچچىغىدىن ئورگۈ- لۈپ كەتمەيمۇ تېخى. هاي گادايىنىڭ قىزى، سەن تېخى ماڭا گەپ ياندۇرغۇچى بولۇپ كەتتىڭما؟ مەن كىم؟ بىلەمسەن؟ مېنىڭ دادامنىڭ هويلىسىدا سەندەك نىمىلەردىن قىرىق-ئەللىكى دىدەك بولۇپ پىقىراپ يۈرۈيدۇ، بىلدىڭمۇ؟

ئامانىساخان: (تەتۈر قاراپ) شۇ دىدەكلەر ئاهلىرى تۇتقاي سېنى، ئاشۇ قۇللار ياشلىرى يۇتقاي سېنى!

يادىگار خېنىم: مەن سېنىڭ شېىر-پېىرلىرىڭنى بىلمەيمەن. هە، سەنىزە، تېخى مەن بىلەن تاكاللىشىدىغان بولۇپ كېتىپسەن- دە، (ئىككى قولىنى بەللىرىگە قويۇپ دوق قىلىدۇ) خەپ توختاپ تۇر، بۇ ئوردىدىن سېنىڭ ئىزىڭنى يوقاتمىسام مەن خان ئاغـ چىلىق ئېتىمنى يوتكىۋېتىمەن! (چالۋاقاپ چىقىپ كېتىدۇ).

[ئامانىساخان قاتتىق ئەلەم بىلەن بېرىپ ئورۇندۇقتا ئولتۇرىدۇ ۋە بېشىنى تۇتقانچە چوڭقۇر خىيالغا چوكىدۇ. كېيىن قەغەز-قەلەم ئېلىپ بىرنەرسە يازىدۇ، ئۇنى ئىچىدە ئوقۇيدۇ، يەنە خىيالغا كېتىدۇ...

[رەهمەت بىلەن بادامخان حوشال كىرىدۇ. لېكىن ئامانىساخانىنىڭ

ئويـچانلىغىنى كورۇپ پەسىيدۇ. ئامانىساخان ئۇلارنى كورۇپ قوزغىلىدۇ)

رەھمەت: ئاغچا خېنىم!...

ئامانىساخان: (ئۇنىڭ سوزىنى بولۇپ، نارازى قىياپەتتە) مەن سىلەرگە تەكرار ئېيتمىدىممۇ؟ يەنە شۇ بىزارى تەكەللۇپلەر...

رەھمەت: كەچۇرگەيسىز، ئوردىنىڭ تەكەللۇپ سوزى، ھەممە شۇنداق ئاتاپ كەتتىغۇ.

ئامانىساخان: سىلەر "ھەممە" مۇ؟ تۇغۇلۇپ بىللە ئوسكەن دوستلىرىم، ساۋاقداشلىرىمىغۇ؟... ھە، قانداق (كۇلىدۇ) كوڭلۇڭلەر خوشمۇ؟ توي قىلغىلى ئىككى يىل بولاي دەپ قالدى. تېخى پەرزەنتتىن خەۋەر يوققۇ؟

بادامخان: (ئىزا ئارىلاش): قويىسىلا خېنىم، ئوزىمىز بالا تۇرساق تېخى...

رەھمەت: مانا قايىلىسىلا خېنىم، بادامگۇل شۇنداقلا دەيدۇ. مەن بولسام، چۇش كوردۇملا ئوغۇل كورىمەن. بىر ئوغۇل تاپساق، ئېتىنى "بۇغراخان" قويىماتتىم. چوڭ بولغاندا، سۇلتان سۇتۇق بۇغراخاندەك ھوكىرەپ چىقىپ، دۇنيانى ئاستىن-ئۇستۇن قىلىۋەتسە! ئاھ، نىمە دېگەن ياخشى ئىش بولاتتى (ھەممىسى كۇلىدۇ).

بادامخان: بۇ "داپ"قا يەنە ۋالاق تەگدى، گېپى تۇگىمەيدۇ. خېنىم ئوزلىرىنىڭ كەيپى ئانچە ياخشى ئەمەسقۇ؟

ئامانىساخان: ھە، يەنە شۇ "خېنىم"، ئاداش، دوستۇم دېگەن ئىناق سوزلەر تۇگەپ كېتەرمۇ؟ ياق، ئۇ ئىناق سوزلەرنى تاشلىۋەتمەيلى، ئاداشلىرىم. مەن بۇ ئوردا تەكەللۇپلىرىدىن

شۇنداق زېرىكتىمكى، بېرىپ ئاشۇ تارىم بويىدا چاڭ كوتىرىپ ناخشا ئېيتقۇم كېلىدۇ، سىلەر بىلەن ئىلگىرىكىدەكلا سۇ چېچە-شىپ، قوغلىشىپ ئوينىغىم كېلىدۇ.

بادامخان: ئوھ! شۇنىداق بولىسىغۇ ياخشىدى، بۇ يەردىكى ھە-شەمەتلەر، تەنتەنىلەر...كىشىنى ئازاپلايدۇ. گوياكى قەپەزدىكى تورغايغا ئوخشايدۇ كىشى، شۇ قەپەزدىن چىقىپ پەلەككە كوتىرىلىپ ئەركىن پەرۋاز قىلغۇم كېلىدۇ (ئۇ، ئاززۇسىنى ھەركەت بىلەن ئىپادىلەيدۇ) ئاھ...ئىلاجىڭ قانچە؟! بوينۇڭ قىلدا باغلاغ-لىق-تە!

رەھمەت: بولدى تورغاي، ئۇچمايلا قويسىلا، بەربىر قەپەزنىمۇ بۇزالمايلا، قىلىنىمۇ ئۈزەلمەيلا.

"ئاتاڭ قىچقاردىمۇ كەكلىك،

ئاناڭ قىچقاردىمۇ كەكلىك،

قەپەزنىڭ قەدرىنى بىلمەي،

ئۇچۇپ كەتكەن نادان كەكلىك"

دىگەننى ئاڭلىمىغانمۇ؟

بادامخان: ئۇ، ئاشۇ خوجاملارنىڭ راۋايەتلىرى، تېخى "قەپەزنىڭ قەدرىنى بىلمەي"... ئىمىش. قۇش ئۇچۇن قەپەزمۇ قەدىرلىك ئىكەنىدە؟! قاراڭ بۇ ئاجايىپ مەنتىقىنى ؟! ئەركىن قۇش ئۇچۇن قەپەزدىن دەھشەتلىك نىمىمۇ بارمۇ دۇنيادا؟ مەيلى ئۇ كۇمۇشتىن، ھەتتا ئالتۇندىن ياسالغان بولسۇن، بەربىر قەپەز-دە.

ئامانىساخان: (بۇ سوزگە دىققەت قىلىدۇ، ئاستا ئورنىدىن قوپۇپ ئويلايدۇ ۋە بادامخاننىڭ سوزىنى تەكرارلايدۇ) "كۇمۇشتىن، ھەتتا ئالتۇندىن

ياسالغان بولسۇن، ئۇ، بەربىر قەپەز“...

[كېيىن ئۇ يىراققا كوز تىكىپ خىيال قىلىدۇ، كېلىپ سول قولى بىلەن بادامخاننىڭ دولىسىنى تۇتۇپ تۇرۇپ، ئوڭ قولىنى ئىگىز كوتىرىپ تۇرۇپ شېئىر دېكلاماتسىيە قىلىدۇ:

كۇمۇش قەپەز، ئالتۇن قەپەز بەربىر قەپەز،
قەپەز ئىچرە ئالالماس بۇلبۇل شاد نەپەس،
قويۇۋەتسە ئۇز ئەركىگە، قىلغاي ئۇ پەرۋاز،
بۇلبۇل ئۇچۇن يوق بۇنىڭدىن باشقىچە چوڭ ھەۋەس.

رەھمەت: (چوڭقۇر تەسىراتتا) بەك توغرا، ياخشى شېئىر ئېيتتىڭىز ئامانىنساخان. دۇنيادا ئەركىنلىكتىن ئەلا نەرسە يوق. ناۋايىنىڭمۇ قەپەز توغرىسىدا يازغان بىر شېئىرى بار ئىدى، ئۇ قانداق ئىدى؟ (ئويلايدۇ.)

بادامخان: ئەلىشىر ناۋايى مۇنداق دېگەن:

”ئالتۇن قەپەز ئىچرە ئەگەر قىزىلگۇل ئۇنسە
بۇلبۇلغا تىكەندەك ئاشيان بولماس ئىمىش“.

رەھمەت: ھە، توغرا، شۇنداق.

[بادامخان شىرە ئۇستىدە يېزىقلىق يەنە بىر شېئىرنى كورۇپ قولىغا ئالىدۇ، ئىككىسى بىللە ئۇنى ئىچىدە ئوقۇيدۇ. ئۇلار تېخىمۇ تەسىرلىنىدۇ. بادامخان ئاشۇ شېئىر يېزىلغان قەغەز ئارقىسىغا بايىقى قەپەر توغرىسىدىكى شېئىرنى يېزىپ قويىدۇ.

ئىشىك ئاغىسى: (كىرىدۇ) قىدىرخان ياركەندى بىلەن ئومەر سازەندە كىرىشكە ئىجازەت سورايدۇ.

ئامانىنساخان: كىرسۇن.

[قىدىرخان يەركەندى بىلەن ئومەر سازەندە كىرىدۇ، ئامانىنساخانغا سالام بېرىدۇ، ئاۋۇ ئىككىسى بىلەن باش ئېگىپ ئامانلىشىدۇ. ئامانىنسا-

خان ئۇلارنى ھورمەت بىلەن قارشى ئالىدۇ. ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلىدۇ، ئولتۇرۇشىدۇ.

قىدىرخان: ئاغىچا خېنىمنىڭ تەنلىرى سالامەتمىكىن؟

ئومەر سازەندە: خېنىمنىڭ ئامانلىقىغا تىلەكداشمىز. (قولىنى مەيدىسىگە قويۇپ ئېگىلىپ قويىدۇ)

ئامانىساخان: رەھمەت ئۇستازلىرىم، ماڭا شۇنچە كوڭۇل بولۇشكەنلىكلىرى ئۈچۈن تەشەككۇردىن ئاجىزمەن.

بادامخان: ئامانىسا خېنىمنىڭ كوڭۇللىرى خاتىرجەم ئەمەس. (شىرە ئۇستىدىكى شېئىر يېزىلغان قەغەزنى قىدىرخانغا بېرىدۇ) مانا ماۋۇ شېئىرنى بىز كىرىشتىن ئاۋال يېزىپتىكەن، بىز كىرگەندىن كېيىن ئەركىنلىك توغرىسىدا گەپ بولۇپ (قەغەزنىڭ ئارقىسىنى كورسىتىپ) ماۋۇ شېئىرنى ئوقۇدى.

قىدىرخان: (ھەر ئىككى شېئىرنى ئىچىدە ئوقۇيدۇ) قىزىم، ھەجەپ ئۈمىتسىزلىكقۇ، بۇ؟!

ئامانىساخان: شۇنداق ئۈمىتسىزلىك...، كوڭۇل ئازادىلىگى يوق. بەش يىل بولدى، بىر قەدەم-بىر قەدەمدىن ئىلگىرىلىمەكتىمىز. ئەمما، قەدەملىرىمىز بەك ئاستا، ھەم مەزمۇت ئەمەس. مۇقامنى رەتلەش ئىشىمىز قىيىنچىلىققا، قارشىلىققا ئۇچرىماقتا. ۋەزىيەتتىن خاتىرجەم بولالمايۋاتىمەن. (شىرە ئۇستىدىكى دادىسىدىن كەلگەن خەتنى قىدىرخانغا بېرىدۇ. ئۇ، بىر ئاز كوزدىن كەچۈرۈپ، ئومەر سازەندىگە بېرىدۇ، ئومەر سازەندە بىر قاتار قاراپ چىقىپ كېرەكلىك جايلىرىنى ئوقۇيدۇ):

"...قىزىم، ھازىر دېخانلارنىڭ ئەھۋالى شۇنداق ئېغىركى، كوزۇڭ بىلەن كورمىگىچە چۈشەندۈرۈپ بېرىش قىيىن. يىل بويى قولىدەك ئىشلەيدۇ، لېكىن، يا قوساققا يوق، يا كىيىمگە. ئاچ-يالىڭاچلىقنىڭ

ئازاۋىنى تارتىۋاتىدۇ. بىرى كېلىپ "ئالۋاڭ" دىسە، بىرى كېلىپ "ھاشار" دەيدۇ. بىرسى خاننىڭ ئەمرى دىسە، بىرسى بەگنىڭ ھوكمى دەيدۇ. بايلار بىردەم "ئىجارە ھەققى" دەپ ئالسا، بىردەم "سۇ ھەققى" دەپ ئالىدۇ. تېخى ئۆلمەكنىڭ ئۈستىگە تەپمەك دىگەندەك يانا ئىشان - موللىلارنى دىمەمسەن؟! ئۇشرە - زاكات دەمدۇ، تىلاۋەت - سەدىقە دەمدۇ، ئىش قىلىپ يۇقۇرىدىن تۆۋەنگىچە خان - بەگلەر، ئىشان - موللىلار ھەرىدەك ئۇلۇشۇپ، دىخانلارنى تالىغىنى تالىغان. ئاخىرى دىخانلارغا قالىدىغىنى ئارا - گۇرجەك.

قىزىم! بۇ سۇلتاننىڭ ئادالىتى نەگە كەتتى؟ سەن ئوردىغا بېرىشتا بەرگەن ۋەدىلىرى نەگە كەتتى؟ سەن ئەسلى - نەسلىڭنى ئۇنۇتتۇڭمۇ؟ ياق، ئۇنۇتماسلىغىڭ كېرەك. دىخان بالىسىغا نەسلىنى ئۇنتۇش، خەلقنى ئۇنتۇش — بۇ جىنايەت..."

قىدىرخان: شۇنداق. بۇ خىلدىكى خەتلەر بارغانسېرى كوپەيمەكتە. پۇخرالار زارلىماقتا، ئىڭرىماقتا. مەن يېقىندا سۇلتانغا بۇ ئەھۋاللارنى ئېيتتىم. سۇلتان بۇ ئىشلارغا كوڭۇل بولمەكتە. ئەمما، سۇلتاننى بىر خىل قارا كۈچ قانداقتۇ كورۇنمەس زەنجىر بىلەن باغلاپ، يار لېۋىگە تارتماقتا. مۇقامنى رەتلەش ئىشىمىز يەنە چوڭراق قىيىنچىلىقلارغا دۇچ كېلىشى مۇمكىن، بۇنىڭغا تەييار تۇرۇشىمىز لازىم، ئۈمىتسىزلىنىشكە بولمايدۇ (بادامخان بىلەن رەھمەت خوشلىشىپ چىقىپ كېتىدۇ).

ئۆمەر سازەندە: ئوچۇق ئېيتىش كېرەك. ھەممە بالايى - ئاپەتلەرنىڭ يىلتىزى خوجا مەھەممەت ئىشان، ئۇنىڭ قىلىچى — مىرزا ئىلى تاغاي، ئىلى پاششاپ بەگ بولسا بىر جاللات. بۇلار بارىكەن، ئوردىغا ياخشىلىق، يۇرتقا ئامانلىق كەلمەيدۇ. مۇقامچىلىق ئىشىمىز چوقۇم توسقۇنلۇققا ئۇچرايدۇ (ھەممىسى بىرئاز جىددىيلىشىدۇ).

قىدىرخان: (ئاگاھلاندۇرۇش ئاھاڭىدا ئۆمەر سازەندىگە) ئېھتىياتكارلىق لازىم. مىرزا ئېلى تاغاي — مەمۇرى ئىشلار ۋەزىرى، ھوقۇقى چوڭ. خوجا مەھەممەت ئىشان بولسا خەلق ئىچىدە نوپۇزى چوڭ بىر زات. يەنە كېلىپ ئۇ ئوردىنىڭ باش مەسلىھەتچىسى.

ئامانىساخان: توغرا، ئېھتىياتكارلىق كېرەك. جانابى ئۆمەر ئاتىنىڭ سوزى ئەينى ھەقىقەت. مىرزا ئېلى ۋەزىرلىككە قانائەت قىلمايدىغان قارا نىيەت، ئۇ ھەرقانداق سۈيىقەست ئىشلىتىشتىن يانمايدۇ. ھوشيار بولۇش كېرەك. ئۇ ئىشانىنىڭ قولتۇغىغا كىرىۋالدى، سۇلتان بولسا، ئىشانىنىڭ سوزىنى رەت قىلالمايدۇ. سۇلتانغا بۇ پىكىرنى ئېيتتىم، ئۇ چۈشەنگەندەك قىلدۇ. بىراق...

ئۆمەر سازەندە: بىراق سۇلتانىنىڭ تولۇق چۈشىنىشى قىيىن. مىرزا ئېلى ھارامزادە سۇلتانىنىڭ ئىشەنچىگە ئىگە بولۇۋالغان.

قىدىرخان: ئىشانلىق، سوپىچىلىق بارغانسېرى كۈچەيمەكتە. "دىنغا قارشى" "دەھرى"، "شەرىئەتكە خىلاپ" دىگەن ئاتالمىش جىنايەتلەر بىلەن بىگۇنا كىشىلەر جازاغا تارتىلماقتا. مۇقامنى رەتلەش ئىشىمىز بارغانسېرى جىقراق قارشىلىققا ئۇچرىماقتا.

ئامانىساخان: شۇنداق. دارغا ئېسىلىدىغانلارنىڭ سانى كوپىيىپ، دار يەتمەيدىغان بولۇپ قالدى. خۇسۇسەن، ئاياللارنى دارغا ئېسىش كوپەيمەكتە...ئىشان — سوپىلار سەنئەت، ئەدەبىيات ئىشلىرىنى دىن نامى بىلەن باسماقتا. ئەلنەغمىچىلىك، قوشاقچىلىق، ئەركىن ئەدەبىيات مەنئى قىلىنماقتا. يېقىندا

ئىشان ماڭا دارىتىملاپ، سۇلتانغا "ئوردا سانائى نەپىسى شەرىئەت يولىدىن چىقىپ كەتمەسلىكى لازىم" دېدى. بۇنىڭدىن ئۇلارنىڭ بىرەر قەستى بارلىقىنى كورگىلى بولىدۇ. ئۇلارنىڭ كوز تىككىنى مۇقام.

قىدىرخان: ئەھۋال جىددى ۋە مۇرەككەپ. ھۇشيار بولۇش كېرەك. ئەڭ مۇھىمى، سۇلتانىنىڭ ھۇشيارلىقىنى ئاشۇرۇش، سۇلتانغا ياردەم قىلىش كېرەك، خېنىم بۇ جەھەتتە جىقراق... (سۇلتان ئابدۇرىشىتخان مىرزا ھەيدەر بىلەن كىرىدۇ. ئۇلارنىڭ ئارقىسىدا ئەكرەم بار. ھەممىسى ئېھتىرام بىلدۇرىدۇ. مىرزا ھەيدەر ئامانىساخانغا ئالاھىدە ھورمەت بىلدۇرىدۇ).

ئابدۇرىشىتخان: (خوشال قىياپەتتە) ھە، جامائەت جەم ئىكەندە! سازەندىلەر، مۇقام ئۇستازلىرى... سالام، سالام، قېنى ئولتۇرايلى (ئولتۇرۇشىدۇ).

قىدىرخان: سۇلتان ئالىلىرىنىڭ ئېتىۋارىغا رەھمەت. ئەگەر بىزدە ھەقىقى مۇقام ئۇستازلىرى چىقسا ھەجەپ ياخشى بولغان بولار ئىدى. چىن سازەندىلەر ئەل ئارىسىدا، سۇلتان ئالىلىرى. ئوردا سانائى نەپىسى قارشىلىقتا دۇچ كەلمەكتە. مۇقامنى رەتلەش ئىشىمىز كاشىلىغا ئۇچرىماقتا.

ئومەر سازەندە: ساز بابىدا قىدىرخان جاناپلىرىنى ئۇستاز دېيىش لازىم. بۇ كىشىنىڭ مۇقام توغرىسىدا قايغۇرۇشى ئورۇنلۇق. كۇرەش بولىدىكەن قارشىلىق بولىدۇ. ئەمما...

مىرزا ھەيدەر: سۇلتان ئالىلىرى بار، ئامانىسا خېنىم بار. ئامانىسا خېنىمنىڭ ماھارەتلىك سازەندە ۋە شائىرە، قەھرىمان ئەل قىزى ئىكەنلىكىنى ھەرگىز ئۇنتۇماسلىق كېرەك.

ئامانىساخان: تەرىپلىرىگە تەشەككۇر، باش ۋەزىر جاناپلىرى. كەمىنە بۇ باپتا بىر كىچىك شاگىرت بولالىسام قانائەتلەنگەن بولار ئىدىم.

ئابدۇرىشىتخان: (كۇلىدۇ): ها، ها، ها... كەمتەرلىك، كەمتەرلىك، ياخشى ئىش. لېكىن ئۇزىنى بەك تۆۋەن چاغلاشمۇ مۇۋاپىق ئەمەس. (ئامانىساخان بىلەن ئومەر سازەندىگە قاراپ) بەش يىل ئىلگىرى تارىم بويىدا ئامانىساخانىڭ ئۆيىدە ئۆتكۈزگەن سوھبىتىمىز ھازىرقىدەك يادىمدا. مەن شۇ كۈنى "شېرىن سۇخەن، ئۆتكۈر تىكەن سوھبەت بولدى" دەپ بىكار ئېيتمىغان ئىدىم. (مىرزا ھەيدەرگە قاراپ) ئاھ، دوستۇم، مىرزا ھەيدەر، ئۇ سوھبەتنى سىزگە شۇنچىلىك تۇگۇندىمكى، ئەپسۇس، سىز بىللە بولمىدىڭىزدە. ئامانىساخان، جانابى ئومەر سازەندە يەنە (ئەتراپقا قارايدۇ) بادامخان، رەھمەت، خۇسۇسەن بۇ كىشىنىڭ دادىسى (ئامانىساخانى كورسىتىدۇ)، بۇلار مېنى يەنى شۇ كۈنكى ئۇۋچىنى شۇنداق كېلىشتۇرۇپ قامچىلىدىكى، "ۋاي" دېيىشنىڭ ئىلاجى يوق. بىر ياقتىن "قامچا" جايىدا ئۇرۇلماقتا، يەنە بىر ياقتىن ئۇزەڭ "ئۇۋچى" دە. ها، ها، ها،... (قاقاقلاپ كۇلىدۇ، ھەممىسى قوشۇلۇپ كۇلىدۇ).

ئامانىساخان: ھېلىمۇ ياخشى، ئۇ كۈنكى كىشىنىڭ "ئۇۋچى" بولغىنى، بىر دەردىمىزنى چىقىرىۋاپتىكەنمىز-دە، ئەگەر بىلگەن بولساق...

ئومەر سازەندە: ئەگەر بىلگەن بولساق ھەددىمىز يوق ئىدى ئەلۋەتتە. ئۇزلىرى كەتكەندىن كېيىن قورققىنىمىزنى سورىمىسىلا.

مىرزا ھەيدەر: ئوۋ قىلىپ، ياۋا ھايۋانلىرىمىزنى قىرىۋەتتىڭ دەپ

تازا سالماپسـلەردە.

ئابدۇرىشتخان: ۋاي جان، ئۇنىڭغىمۇ تاس قالدى. يىرتقۇچ هايـ ۋاننى ئاتماي هـۇلارنى ئاتسا، كىيىكلەرنىڭ ئوغـلاقلىرى نالە قىلىپ سەرسان بولسا... ۋاهاكازا. ئۇنىڭ ئۇستىگە ماۋۇ بىزنىڭ ئەكرەم نوچىنىڭ گەپىنىڭ ماھىيىتىنى چۈشەنـمەي، مىـنى تازا ماختاپ پو ئاتقىنىنى دىمەمسىز، (ئەكرەم ئاغزىنى قولى بىلەن يىپىپ كۇلىدۇ) ئاران بالالىقتا گەپنى ئوۋدىن باشقا ياقـقا بۇراپ كەتـ تۇق. بولمىسا سىز دىگەندەك باشقا كالتەك تېگـىشىمۇ ئېھتىمال ئىدى. ئۇندىن كېيىن نەغمىگە كوچۇپ كەتتۇق.

مىرزا ھەيدەر: ئۇ كۈنكى نەغمە توغرىسىدا ماڭـا بىرنەچـچە قېتىم سوزلەپ بەرگەنلىكلىرى يادىمدا.

ئابدۇرىشتخان: ئاشۇ كۈنكى ئەلنەغمە ۋە شېرىيەت رىشتىسى بىزنى شۇنداق مەھكەم باغلىدىكى، ئاخىرى ھەممـىمىز بۇ يەرگە جەم بولـدۇق (ئامانىساخانغا قاراپ كۈلۈمسىرەيدۇ). شۇنداق ئەمەسمۇ؟

ئامانىساخان: شۇنداق سۇلتانىم، شۇ سوھبەت بولمـىسا، بۇگۈنكىـ دەك سوھبەتلىرىمىزمۇ بولماس ئىدى. ئەمـما، ئاشۇ دوستلۇق رىشتىسىدىن باشقا قانداقتۇ بىر كورۇنمەس قارا زەنـجىر ھازىر ئوردىدا مەخپى سورۇلۇپ يۇرىدۇ، بۇنىڭدىن ئاگاھ بولمـىغىمىز لازىم.

ئابدۇرىشتخان: (چوچۇپراق ئامانىساخانغا قارايدۇ) بۇ ماڭـا بىرىنچى ئاگاھلاندۇرۇش ئەمەس.

ئومەر سازەندە: سۇلتان جاناپلىرىنىڭ ئەسلىرىدە بولۇشى كېرەك، ئاشۇ ئۇچرىششىمىزدا — تارىم بويىدا مەن "ئەپسۇسـكى، ئاشۇ پېتنەخور، سۇيىقەستـچى مەخلۇقلار ھازىـرمۇ خان ئوردىـسىدا

ئويۇن ئوينىماقتا“ دېگەن ئىدىم.

ئابدۇرېشىتخان: (ئويلىنىپ) ياخشى ئىپسىمدە. ئابدۇرېشىتخان ئۇنى ياكى بىلمەيدۇ، ياكى بىلىپ تۇرۇپ بىلمەسلىككە سالىدۇ دېگەنلىرىمۇ ئىپسىمدە.

ئومەر سازەندە: ئەنە شۇ مەخلۇق، رەھمىتى سۇلتان سەئىدخاننىڭ بېشىغا پالاكەت كەلتۈرگەندەك... (ئۇ سوزىنى داۋام قىلالماي تازىم قىلىدۇ) كەچۈرگەيلا، جانابى ئالىلىرى.

ئابدۇرېشىتخان: ئابدۇرېشىت ئۇنى بىلمىگەنمۇ ئەمەس، بىلمەسلىككە سالغانمۇ ئەمەس. ئەمما مەسىلە شۇنچىلىك دەرىجىگە يەتكەنمىكىن؟!

مىرزا ھەيدەر: قانداقتۇ سۇيىقەست پىلانلانماقتا. مەككار ۋەزىر مىرزا ئىلى تاغاي تۈلكىلىك ھىلىسىنى ئۇستىلىق بىلەن ئىشلەتمەكتە. ئۇ، بىر تەرەپتىن، خوجا مۇھەممەت ئىشانغا سەجدە قىلسا، يەنە بىر تەرەپتىن، ئوزىنى جانابى ئالىلىرىنىڭ ”قۇلى“ دەپ ئىشەندۇرۇشكە ئۇرۇنماقتا.

قىدىرخان: شۇنداق، سۇلتان ئالىلىرى، ئوردىدا ھىلە ـ مىكىر ئىشلىتىش، خالايىقنى زۇلۇم سېلىپ، ئەلنى خانلىقتىن، جانابى ئالىلىرىدىن يىراقلاشتۇرۇش، ئەلنەغمە، مۇقامنى دىنغا قارشى دەپ ئىغۋا تارقىتىش — رەزىل قەست، ئەشەددى مۇناپىقلىق.

(ئابدۇرېشىتخان: ھەم جىددى ھەم سالماقلىق قىياپەتتە مېڭىپ يۈرۈپ پىكىرلەرنى ئاڭلايدۇ. باشقىلار ئارقا ـ ئارقىدىن شىكايەت قىلىدۇ.)...

(ئوسمان سەردار ھەربىي ۋەزىرلىك كىيىمدە كىرىدۇ، ئاۋال ئوردا قائىدىسى بويىچە خانغا سالام بېرىدۇ، كېيىن باشقىلار بىلەن ئامانلىشىدۇ، ئابدۇرېشىتخان ئۇنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلىدۇ).

ئامانىساخان: مىرزا ئېلىنىڭ قەستى يالغۇز مىرزا ھەيدەر جاناپلىرىنىڭ باش ۋەزىرلىگىنى ئېلىشلا ئەمەس. ئۇنىڭ خەنجەرىنىڭ ئۇچىنى كىمگە قاراتقانلىغى بارغانسېرى روشەن بولماقتا. ياۋا خەنجەر...

ئابدۇرىشتخان: (توختاپ ئۇنىڭ سوزىنى بولىدۇ) ھە... ھە... "ياۋا خەنجەر يەپ قېلىش" ئېھتىمالىدىن ساقلىنىش لازىم، شۇنداقمۇ؟ (ئامانىساخاندىن سورايدۇ)

ئامانىساخان: شۇنداق سۇلتان جاناپلىرى، ئەمما ئۇ ۋاقىتتا بۇ سوزنى ئۇستاز ئومەر جاناپلىرىنىڭ پىكرىگە ئاساسەن ئېيتقان ئىدىم. ئوردىغا كەلگەندىن بېرىكى بىرمۇنچە دەلىللەر "يەك ئىچىدە ياۋا خەنجەر يوشۇرغان دوست"نىڭ ئەسلى قىياپىتىنى ماڭا خېلى ياخشى تونۇتتى.

ئوسمان سەردار: (كېيىن سەردار دەيمىز) ئەلنىڭ مۇداپىەسى، خەلقىنىڭ ئامانلىغى خەۋپكە دۇچ كەلمەكتە. ئىچىمىزدە بولسا، ئەمەلدارلارنىڭ پارىخورلىغى، ئورۇنسىز ئىمارەت، ھەشەمەتلىك مەدرىس-مازالار قۇرۇلۇشى ۋە ئىسراپخورلۇقلار ئامىمنىڭ ئۇستىدىكى يۈكنى ئېغىرلاشتۇرماقتا. ئەسكەرلەرنىڭ تەمىناتى ۋە قوراللىنىشى تەلەپكە لايىق ئەمەس. مەمۇرى ۋەزىر مىرزا ئېلى بۇ ئىشلارنى قەستەن قىلماقتا.

ئابدۇرىشتخان: ئوسمان سەردارمۇ سىزلەرگە قوشۇلىدىكەن-دە. ھەربى نۇقتىنەزەردىن مەسىلىلەرنى مۇھاكىمە قىلماق سىزنىڭ ۋەزىپىڭىز. ئەمما، بەزى ئەھۋاللارنى پۇختا تەتقىق قىلماق لازىم.

قىدىرخان: خوجا مۇھەممەت ئىشان دىنىي ئىشلاردا سوپىچىلىقنى

ئەۋج ئالدۇرۇپ، سەنئەت ئىشلىرىغا، مۇقامنى رەتلەش ئىشىمىزغا توسقۇنلۇق قىلغاندىن باشقا، خانلىقنىڭ ئىچكى ئىشلىرىغا...

ئابدۇرەشىتخان: ئىشان ھەزرەتلىرى ئۇلۇغ زات (بىر ئاز جىددىلىشىدۇ).

ئامانىساخان: ئىشان ھەزرەتلىرى سۇلتان جاناپلىرىنىڭ ئالى مەسلىھەتچىسى، ئالى ھورمەتلىك زات. ھەممىمىزنىڭ ئىھتىرام بىلەن ئىززىتىنى قىلماقلىقىمىز ھاجەت. لېكىن، ئىشان ھەزرەتلىرى سۇلتان ئالىلىرىنىڭ ساداقىتىنى ھورمەت قىلىشى لازىم ئىدى. سۇلتان جاناپلىرىنى قوللاش كېرەكمۇ، ياكى پىتنىخور مىرزا ئېلى ئىستىبداتىنى، ھەتتا ئۇنىڭ سۇيىقەستىنى قوللاش كېرەكمۇ؟!

مىرزا ھەيدەر: ئىشان ھەزرەت، ھە... ئۇ مىرزا ئېلىنىڭ ھىلە-مىكرىسىنىڭ سىرىنى چۈشىنىشتە ئاجىز. دىنىي خۇراپاتلار ئۇ كىشىنىڭ كوزىنى باغلىغان.

ئامانىساخان: ئىشان ھەزرەتلىرىنىڭ مىرزا ئېلىنى قوللاپ، ھاكىمىيەت ئىشلىرىغا ۋە قانۇن ئىشلىرىغا ئارىلىشىپ كەلتۈرۈۋاتقان ئاقىۋەتلىرىگە قاراپ ئولتۇرساق بولماس، خانلىق — ھاكىمىيەت، سىياسەت، مەمۇرىيەت، ھەربى، ئىقتىسات، خەلق ئىشلىرى — بۇلارنىڭ ھەممىسى سۇلتان جانابى ئالىلىرىنىڭ ئالى ھوقۇقى، بۇ ھوقۇقلارنى بىر ۋەزىر ئىشان ھەزرەتكە يۆلىنىۋېلىپ ئۆز خاھىشى بويىچە ئىشلەتسە، بىگۇنا كىشىلەر دارغا ئېسىلسا، كىشىلەرنىڭ ئەركىنلىكى بوغۇلسا، ئۇردا ئىچىدە بىرسى يەڭ ئىچىدە پىچاق يوشۇرسا، بىرسى خىلۋەتتە خىرىس قىلسا...ئاھ!...

قانداق ئاقۋەتــلەر يۈز بېرــشى ئېهتىمالــكىن ـ تاڭ؟.... ئۇلۇغ سۇلتانىم، بىزگە بۇ ئىشلارنى جىددى ئويلاش ۋاقتى ئاللىقاچان كەلدى. ئەگەر بىپەرۋالىق قىلساق، كىچىكىپ قالىمىز، "كېيىنكى پۇشــمان ئوزىگە دۇشمەن" بولۇپ قالىدۇ. كەچۇرگەيلا جانابى سۇلتان، يارانــلارنىڭ سوزلــرىنى قەدىرلەش كېرەك. "دوست ئاغرىتىپ ئېيتىدۇ، دۇشمەن كۇلدۇرۇپ"...

(ئابدۇرىشتخان جىددى قىياپەتــتە ئورنــدىن قوپــدۇ، مېڭــىپ بىر ئايلىنىپ كېلىپ شىرە ئۇستىدىكى ئىككى شېرنى كورىدۇ، ئۇنىڭغا دىققەت قىلىدۇ، كېيىن قولىغا ئېلىپ ئوقۇيدۇ):

"كۇمۇش قەپەز، ئالــتۇن قەپەز بەرىبىر قەپەز،
قەپەز ئىچرە ئالالماس بۇلبۇل شاد نەپەس.
كىمكى ئەركىنلىك قەدرىنى بىلمــسە،
ئۇندا يوق ئىرادە، ئارزۇ ھەۋەس"

(ئۇ بىشنى كوتىرىپ ئويلايدۇ ۋە قەغەزنىڭ ئارقىسنى ئورۇپ ئوقۇيدۇ):

"باغ ئارا سەيلى قىلىپ كېزىــمەن ھامان،
كوڭۇلدە تەلپۇنەر ئارزۇ ـ ئارمان،
ۋە لېكىن خىلۋەتتە قىلىدۇ خىرىس،
قىزىل گۇل بەرگىگە ئورالغان يىلان"

ئۇ ئىككىنــچى شېرنىڭ كېيىنــكى ئىكــكى مىسراســنى ئويــچان ھالــدا تەكرارلايدۇ):

"ۋە لېكىن خىلۋەتتە قىلىدۇ خىرــس،
قىزىل گۇل بەرگىگە ئورالــغان يىلان"...

(ئۇ دەرــزە ئالدىدا تاشقىرىغا قاراپ يەنە ئويلايدۇ. ئويدە جىمجىتلىق ھوكۇم سۇرىدۇ. كىشــلەرنىڭ قىياپىتــدە ھەم ئەندىــشە ھەم ئۇمــت ئىپادە قىلىندۇ. ئابدۇرىشتخان بۇرالــماي قولىنى ئارقىسىغا سوزــدۇ)

(ئامانىساخان خۇشتارنى ئۇنىڭغا سۇندۇ. سۇلتان غەزەپلىك ئاھاڭدا شۇنداق قاتتىق جالىدۇكى، ئاھاڭ ئەۋجىگە چىققاندا خۇشتارنىڭ تارىسى ئۈزۈلدۇ. ئارقىسىغا بۇرۇلدۇ، كەسكىن قىياپەتتە مىڭىپ كېلىپ خۇشتارنى شىرەگە قويدۇ. شىرەگە ئارقىسىنى قىلىپ، قوللىرىنى مەيدىسىگە قوشتۇرۇپ، ئورە تۇرىدۇ).

ئابدۇرىشتخان: (كەسكىن ھالدا) بۈگۈنكى سوھبىتىمىزنىڭ يەكۇنى:

(باشقىلار قوپۇشىدۇ) جانابىي مىرزا ھەيدەر بىلەن جانابى ئوسمان سەردار مەسئۇل بولۇپ، بىر پەرمان لايىھىسىنى تەييارلىسۇن.

مەزمۇنى:

1. ھوكۇمەت چىقىمىنى ئازايتىش، پاراخورلۇق ھەم ئىسراپچىلىققا قارشى تۇرۇش.
2. خەلق ئۈستىدىكى ئالۋاڭ-ياساقنى مەلۇم نىسبەتتە ئازايتىش.
3. ئادەم ئولتۇرۇشنى چەكلەش.
4. ھەربى ئىشلارنى كۈچەيتىش، لەشكەرلەرنىڭ تەمىناتىنى يولغا قويۇش...

لايىھە تەييارلانغاندىن كېيىن ئوردا كېڭىشىنى ئۆتكۈزەيلى. ئاغرىتىپ بەرگەن پىكىرلىرىڭلارگە رەھمەت دوستلىرىم. ھەم ھۇشيار ھەم ئېھتىياتچان بولايلى. ئىشان ھەزرەتكە ئازار بېرىپ قويۇشتىن ساقلىنىش كېرەك.

(باشقىلار رازىلىق بىلدۈرۈپ تازىم قىلىدۇ)

ئابدۇرىشتخان: خوپ شۇنداق بولسۇن... نەفسى (ئامانىساخانغا قاراپ كۈلىدۇ) سەنئەت ئىشلىرىنى، مۇقامنى رەتلەش خىزمىتىنى كوزدىن كەچۈرۈشنى تەكلىپ قىلغان ئىدى، قىدىرخان بىلەن ئۇستاز ئومەر قارشى بولماس دەيمەن. قامچىلاشقا نەغمە

قوشۇلسا غەپلەتتىكى بەگۋاش چاپسانراق ئويغىنىشى مۇمكىن...
ناۋاينىڭ بىر شېئىرى ئېسىمگە چۈشتى (بىر ئاز ئويلاپ ئوقۇيدۇ):

"ئەي مۇغەننىلەر ناۋايى مەس ئىدى كەچ ئويغانۇر،
ئۇنى ئويغاتماققا بىر دىلكەش تەرەننۇم ئەيلىگىز"

(ھەممە كۈلۈشىدۇ).

— پەردە چۈشىدۇ.

ئىككىنچى پەردە

ئىككىنچى كورۇنۇش كوزدىن كەچۇرۇش

[شۇ كۈنى. "ناۋا" چوڭ نەغمە نۇسخىسىنىڭ مەرغۇلى بىلەن پەردە ئېچىلىدۇ.

[ئوردىنىڭ ھويلىسى، سالاپەتلىك كەڭ (ئىگىز) پېشايۋان ئوڭ (قارشى) تەرەپتە قىيپاش كورۇنىدۇ. سول (قارشى) تەرەپتە مۆھ دەرەخلىك ھويلا يېڭى ئېچىلغان گۈللەر بىلەن تولغان. باھارنىڭ شوخ مەنزىرىسى كىشىگە زوق بېرىپ تۇرىدۇ.

[سول (قارشى) تەرەپتە گىلەم ئۇستىدە سازەندىلەر، ناخشىچىلار، ئۇسۇلچىلار نەغمە قىلماقتا.

[ئوڭ (قارشى) تەرەپتە ئوتتۇرىدىكى ئىگىزرەك ئىككى ئورۇندۇقتا خان

بىلەن خېنىم، ئۇلارنىڭ ئىككى يېنىدا: مىرزا ھەيدەر، ئوسمان سەردار، قىدىرخان... لار ئولتۇرۇپ ئوردا سەنئىتىنى كۆزدىن كەچۈرمەكتە.
[ساز "ناۋا" مەرغۇلىدىن كېيىن "ناۋا"نىڭ كىچىك سەلىقەسىگە كوچىدۇ (ساز ـ ناخشا ـ خور) ئىجرا قىلىنىدۇ.

"ئۆزەڭنى ئەر بىلسەڭ ئۆزگىنى شىر بىل"،
پاراسەت ئەل ئىچىدە شۇنى ياخشى بىل،
"سانىماي سەككىز" دەپ پو ئاتساڭ ئەگەر،
تىلىڭدىن سۇنار چىشىڭ ئۇندىن ھەزەر قىل.

ئالدىراپ "بىلدىم" دىدىڭ شۇ بىلمىگىنىڭ،
ئالەمدە جىق بىلگىنىڭدىن بىلمىگىنىڭ،
بىلىم ئۇ بىپايان چەكسىز دېڭىز،
بىلگەنسېرى كۆپىيىدۇ بىلمىگىنىڭ.

بىلىم ھەرگىز خالىمايدۇ ماختانچاقنى،
ئەل ئايرىيدۇ مەرتنى، نامەرت ـ قورقۇنچاقنى.
كىم دوست تۇتقاي ھەقىقەتتىن قاچىدىغان،
ھارامزادە، ئالا كۆڭۈل "ئوبدانچاق"نى.

خوشامەت قىلسا ئۇ مەي قۇيما ساقى،
ئۇنىڭدا بولمىغاي ئادەم سىياقى.
ھەمىشە قىلغىنى ئالدامچىلىقتۇر،
تىلى "تاتلىق"، دىلىدا بار تۇزاقى.

ھەقىقەت ئېگىلۇر سۇنماس ھېچ قاچان،
باتۇر شىر ئىزىدىن يانماس ھېچ قاچان،
كەلسىمۇ گەر جۇدۇن-چاپقۇنلارغا دۇچ،
مەرت يىگىت يولىدىن قايتماس ھېچ قاچان.

(رەھمەتىنىڭ داپ چېلىشى خاننى ئالاھىدە جەلپ قىلىدۇ. خىور ئاخىر-لاشقاندىن كېيىن ئۇمەرنىڭ ئىشارىتى بىلەن كىچىك سەلىقىنىڭ مەرغۇلى باشلىنىدۇ. مەرغۇل بەك جانلىق ئويىنىلىدۇ. خان كىچىك ھەركەت بىلەن، قولىنى ئورۇندۇققا ئۇرۇپ مۇزىكىغا تەڭكەش قىلىدۇ).

ئابدۇرىشىتخان: بارىكاللا... بەك ياخشى. ئەمدى بىزنىڭ سەنئەت ئۇستىلىرىمىز (قىدىرخان بىلەن ئۇمەر سازەندىنى كورسىتىدۇ)نىڭ ماھارىتىنى كورسەك قانداق؟

ئامانىساخان: ئەلۋەتتە. جانابى قىدىرخان ئاتا قالۇن چېلىپ بەرسە بولامدىكىن؟

ئابدۇرىشىتخان: بەك ياخشى. مەرھەمەت (قىدىرخاننى تەكلىپ قىلىدۇ)

قىدىرخان: نىمە چالسام بولاركىن؟ (ئامانىساخانغا قاراپ)

ئامانىساخان: "ناۋا" مۇقامىنىڭ باشلىنىشى بولسا قانداق.

(رەھمەت دەرھال ئوتتۇرىغىراق بىر كورپە سېلىپ بېرىدۇ. قىدىرخان كېلىپ ئولتۇرۇشىغا، قالۇننى ئالدىغا قويۇپ بېرىدۇ. قىدىرخان قالۇننى سازلايدۇ ۋە ئازراق كالتە يوتۇلۇپېلىپ، "ناۋا"نىڭ باشلىنىش ئاھاڭىغا چالىدۇ. قىدىرخان قالۇننى شۇنداق تەسىرلىك چالىدۇكى، كىشىلەر بەك ھاياجانلىنىدۇ. سۇلتان دىققەت بىلەن ئاڭلايدۇ. مىرزا ھەيدەر كوزىنى سۇرتۇپ ئالىدۇ. مۇقام توگىگەندە ھەممە روھلۇق چاۋاك چېلىشىدۇ).

ئابدۇرىشىتخان: (بېرىپ قىدىرخاننى يولەپ تۇرغۇزىدۇ ۋە ئورۇندۇققا

ئولتۇرغۇزۇپ قويىدۇ) ئىنتايىن ياخشى قىدىرخان تاغا. ھەقىقەتەن
ئەل نەغمىلىرىنىڭ ماھىر ئۇستىسى بولۇشقا ئەرزىيدىلا.

قىدىرخان: ئىلتىپاتلىرىڭىزغا تەشەككۇر جانابى سۇلتان ئالىيلىرى
(ئورنىدىن قوپۇپ تازىم قىلىدۇ).

ئابدۇرىشىتخان: ئەمدى يەنە بىر مۇغەننىي ئاقساقال قالدى (ئومەر
سازەندىگە قارايدۇ).

ئامانىساخان: جانابى ئومەر ئاتا قىلىشمايدۇ، ئەلۋەتتە، قېنى،
ئۇستاز؟

ئومەر سازەندە: بىز "ناۋا" مۇقامىنىڭ تەزىسىنى داۋام قىلدۇر-
ساق (ئامانىساخان سۇلتانغا قارايدۇ، سۇلتان "ماقۇل" دېگەن ئىشا-
رەتنى قىلىدۇ).

ئامانىساخان: مەيلى، مەرھەمەت.

[ئومەر سازەندە بادامخان بىلەن رەھمەتنى چاقىرىدۇ. ئۇلار بىرى داپ،
بىرى دۇتار ئېلىپ كېلىدۇ. يەنە بىرى ساتارنى ئېلىپ كېلىپ ئومەر
سازەندىگە بېرىدۇ. ئۇچەيلەن ئوتتۇرىدىكى كورپىدە ئولتۇرۇپ "ناۋا"
مۇقامىنىڭ تەزىسىگە ساز بىلەن ناخشا ئېيتىدۇ.

ئابدۇرىشىتخان: بەللى، رەھمەت جانابى ئومەر تاغا، جاناپلىرى
يېتىشتۇرگەن شاگىرتلار ئىزلىرىنى بېسىپ ئەل ئىجادىيىتىنى
گۈللەندۇرگۈسى. كونا دوستلىرىمىز — بادامخان، رەھمەت،
بارىكاللا سىلەرگە، سەنئەتنىڭ سەركەردىسى بولغايسىلەر.

ئامانىساخان: (ئومەر سازەندىگە قاراپ) قىزلار نەغمىسىنى سۇلتان
جاناپلىرى ئاڭلىمىغان، ئەتىمالىم (خانىغا قارايدۇ).

ئابدۇرىشىتخان: توغرا، ئامانىساخان ئېيتقان ئىدى. قېنى
ئاڭلايلى (ئومەر سازەندىنىڭ ئىشارىتى بىلەن چىرايلىق كېيىنگەن،

قوللىرىدا كىچىك جىرىڭلىمىسى بار داپ كوتەرگەن بەش نەپەر ئۇز قىز چىقىپ خان-خېنىملارغا تازىم قىلىدۇ. ئاندىن ئۇدۇلغا — گىلەم ئۈستىگە يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ نەغمە باشلايدۇ. ئۇلار داپنى چىرايلىق ئۇرۇپ، خەلق ناخشىلىرىنى ئېيتىدۇ؛ ئاۋال تووۋەنرەك ئاھاڭدا بىر پەدە ناخشا ئېيتىدۇ. كېيىن شوخ ئۇسۇل ئاھاڭغا يوتكەيدۇ. بىر جۈپ قىز-يىگىت يان تەرەپتىن چىقىپ ئۇسۇلغا چۈشىدۇ، شوخ-چاخچاقلىق، چاققان مىللى ئۇسۇل ئىجرا قىلىنىدۇ. 3-پەدىگە ئوتۇپ ئويۇن ئەۋج ئالىدۇ. قىزلارمۇ قوپۇپ چوڭ ئىشتىياق بىلەن ناخشا ئېيتىدۇ...).

ئابدۇرىشىتخان: بارىكاللا، بالىلار، بىزنىڭ روھىمىزنى پەلەككە كوتەردىڭلار. ھەجەپ ياخشى.

مىرزا ھەيدەر: شۇنداق، جانابى ئالىلىرى، چاقماقتەك بالىلار، ئويۇنلىرىمۇ چاقماقتەك ئىكەن، قايىلمەن.

قىدىرخان: ئەمدى ئۇسۇللار كورسەكمىكىن؟ (خان خېنىمغا قارايدۇ، ئامانىساخان خانغا قارايدۇ. خان رازىلىقىنى بىلدۇرىدۇ)

ئامانىساخان: مەرھەمەت (قىدىرخانغا جاۋاپ بېرىدۇ).

[ئومەر سازەندىنىڭ قول ئىشارىتى بىلەن "ناۋا"نىڭ "جۇلا"سىغا ساز باشلىنىدۇ. بادامخان يالغۇز (دولان) ئۇسۇلى ئوينايدۇ. بادامخان بەك ئۇز ئوينايدۇ. ئۇ ئاخىرىدا بەش نەپەر ئەر (بىرى رەھمەت)، توت نەپەر ئايال ئۇسۇلچىنى تەكلىپ قىلىدۇ (ئوزى بىلەن بەش). ساز "ناۋا" سەنىمى ئاھاڭىغا يوتكىلىدۇ. ئۇسۇل ئىنتايىن ياخشى ئىجرا قىلىنىدۇ. شوخ دولان سەنىمى كىشىنىڭ روھىنى جانلاندۇرىدۇ... بادامخان باش بولۇپ ئۇسۇلچىلار بىلەن تىزىلىپ (ئويناپ) كېلىپ، خان بىلەن خېنىمنى ئۇسۇلغا تارتىدۇ. ئۇلار تارتىنمايلا ئۇسۇلغا چۈشىدۇ، سەھنە جانلىنىدۇ. ئۇسۇل قايناپ كېتىدۇ. خان خوشاۋاز، تېتىك ئوينايدۇ، خېنىم خوشال، نەپىس ئوينايدۇ. ئويۇن قىزىپ يۇقۇرى دولقۇنغا كوتىرىلىدۇ. سەھنە قايناپ كېتىدۇ.

— پەردە چۈشىدۇ.

ئۈچىنچى پەردە

بىرىنچى كورۈنۈش   شىرىن سۇخەن

[بىر ھەپتە كېيىن.

["ناۋا" مۇقامى چوڭ نەغمىسىنىڭ تەزە مەرغۇلى بىلەن پەردە ئېچىلىدۇ.

[ئوردا بېغى، ياپراقلىرى ئەمدى سارغايغان ھەر خىل دەرەخزارلىق ئىچىدە، كول بويىدا چىرايلىق ياسالغان شىپاڭ: ئوتتۇرىدا بىر چاسا شىرە، چورىسىدە توت ئورۇندۇق؛ شىپاڭ چورىسىدە كۆز گۈللىرى ئېچىلغان. دەل دەرەخلەر ئارىسىدىن ئوتكەن بىر ئېرىق سۇ كولگە كىرىپ ئايلىنىپ يەنە بىر ئېرىققا چىقىپ ئېقىپ تۇرىدۇ. باغنىڭ بىر چېتىدە يىراقتا بالاخانىلىق سولەتلىك ئىمارەتنىڭ بىر قىسمى كورۈنۈپ تۇرىدۇ. ئويدىن شىپاڭغىچە گۈللەر ئارىسىدىن ئوتكەن يالغۇز ئاياق تاش يول كورۈنۈپ تۇرىدۇ.

[ئابدۇرىشتخان ئويچان ھالدا شىپاڭدا ئايلىنىپ يۈرىدۇ، ئۇ بىر پەستىن كېيىن كېلىپ شىرە ئۈستىدىكى بىر قەغەزنى ئېلىپ ئۈنىڭغا يېزىلغان خەتنى ئىچىدە ئوقۇيدۇ. ئاندىن شىرە يېنىدا ئولتۇرۇپ ئۇنى تۈزىتىدۇ، يەنە ئوقۇيدۇ ۋە خوشال ئورنىدىن تۇرىدۇ.

[ساز توختايدۇ. ئامانىساخان كىرىدۇ. ئۇنىڭ پەيزى ياخشى. نىمىگىدۇ خوش...

ئامانىساخان: (سوزلەپ كېلىدۇ) شائىر سۇلتانىم، ئىلھام جايىدا چېغى...سىياقلىرىدىن بىرەر ياخشى ئەسەر يازغانغا ئوخشايلىغۇ...

ئابدۇرېشىتخان: (كۈلۈپ خېنىمىنى قارشى ئالىدۇ. شىرەدىكى يېزىلغان شېئىرنى ئامانىساخانغا سۇنىدۇ) ئەگەردە شائىرە ”نەفىسى“گە مەھزۇر بولسا، ئۇ ۋاقىتتا يامان دېگىلى بولماس.

ئامانىساخان: (شېئىرنى ئىچىدە ئوقۇيدۇ، چىرايىدىن بارغانسېرى قىزىقىش، خوشاللىق كەيپىياتى بىلىنىدۇ)... ۋاي، ياخشىغۇ، ھەجەپ ياخشى. مەيلى شېئىرىيەت بابىدا، مەيلى مەزمۇن...ھە، مەن بىر ئوقۇپ بېرەيچۇ... (ئۇ جاراڭلىق ئاۋاز بىلەن ئوبدان دېكلاماتسىيە قىلىپ ئوقۇيدۇ. ئابدۇرېشىتخان ئامانىساخانغا زوقى كېلىپ قاراپ ئولتۇرىدۇ):

”لوتۇف ئېتەي دەپ ياكى يار بىر ۋەدە قىلمايدۇ ھامان،
غۇنچىدەك قان باغلىغان كۆڭلۈم ئېچىلمايدۇ ھامان.

پاش بولدى ئەلگە ھالىم قايسى تەدبىر ئەيلىيىن،
بىلدى ئەل ھالىمنى ئەمما، يار بىلمەيدۇ ھامان.

ساقىيا ئىشرەت مېيىدىن بىر يۇتۇم لوتۇف ئەيلىگىل،
خەستە كۆڭلۈم غەم خۇمارىدىن ئېچىلمايدۇ ھامان.

توبى ۋە شەمشادى قەددىن باغ ئارا كورمەك نە سود،
سەرۋى يەڭلىغ قەددى دىلبويى تېپىلمايدۇ ھامان.

سەبىر قىلغىل ئەي رەشىدى ئاي يۈزۈڭنىڭ دەردىدىن،

بەندىگە ئازاتلىق خەتتى پۈتۈلمەيدۇ ھامان.»

[ئامانىنساخان شېئىرنى ئوقۇپ بولۇپ، ئويچان كېلىپ شىرە ئالدىدا ئولتۇرۇپ، قولىغا قومۇش قەلەمنى ئېلىپ ئۇدۇلغا تىكىلگەنچە بىر ئاز ئويلايدۇ. كېيىن مۇنۇ شېئىرنى يازىدۇ ۋە ئۇنى ئوقۇپ بېرىدۇ:

«ساڭا يۈز شۈكرە يارەب بىزگە ئادىل پادىشا قىلدىڭ،
پەقىر مىسكىنگە ئابدۇرىشىتخاننى پانا قىلدىڭ،
نەفسى كىچە-كۈندۈز قىل دۇئا تەڭرى تەقەددۇسىغە،
كە شاھنىڭ ھەققىدە قىلماي دۇئا قاتتىق گۇنا قىلدىڭ.»

ئابدۇرىشىتخان: (رازى قىياپەتتە كۈلىدۇ) بىزنىڭ ھەققىمىزدە دۇئا كەم بولمىدى، شۇنىڭ بىلەن قامچىلاشمۇ ئاز بولمىدى. ئەمما، مەن شۇڭا رازىمەنكى، بۇ تارىم قامچىسى پەقىرنى غەپلەتتىن ئويغىتىپ تۇردى. بۇدومۇ شۇنداق.

ئامانىنساخان: «قامچا» ئەمەس، ئۇزلىرى ئېيتقانىدەك «شىرىن سۇخەن» دە.

ئابدۇرىشىتخان: ھە، شۇنداق، «شىرىن سۇخەن»، لېكىن «ئوتكۈر تىكەنمۇ» باردە. بۇ توغرا. بەك شىرىن نەرسە كوڭۈلگە تېگىدۇ، ئۇنىڭغا چۈچۈكلىك ئارىلاشمىسا بولمايدۇ.

ئامانىنساخان: بۇ ياخشى پەزىلەت ئۇزلىرى ئېيتقان دوستلۇق رىشتىسىنىڭ بىر خىل ئاملى بولسا كېرەك.

ئابدۇرىشىتخان: ئۇ ئامىلنىڭ جىقراغىنى ئۇزلىرىدىن ئىزدەش كېرەك.

ئامانىنساخان: شېئىرلىرىنى ئوقۇپ راستىلا خوش بولدۇم. مەزمۇنى ياخشى، ئەمما، ئۇمتۇارلىق بولۇشى كېرەك. مادامىكى، ھالىمىز ئەلگە پاش بولغان ئىكەن، ئۇنىڭ تەدبىرىمۇ بولۇشى كېرەك.

يۇزدىكى داغنى ئەينەكتە كورگەنــدىن كېــيىن، ئۇنى يۇيۇۋەتـ
مىسە بولمايدۇ.

ئابدۇرىشىتخان: (كۇلۇپ) يانا قامــچا، مەيــلى، يۇمــشاق قامــچا...
(يادىگار خېنىم ئىشىكــتىن چىقىــپ قالــدۇ ۋە غىپپىدا پەردە ئارقىــسىغا
موكۇپ مارايدۇ).

ئامانىساخان: (ئابدۇرىشتخانغا يېقىنلىشىپ مۇلايىمــلىق بىلەن سوزلەيدۇ)
ئىشرەت مېيىدىن ئەمەس، ئۇمىت مېيىدىن، جۇرئەت مېيىدىن
بىر قەدەھ ئىچسەك ـ دە، قان باغلىغان غۇنچە كوڭلىمىز ئېچىلسا.
(ئۇ مەنىلىك كۇلىدۇ... ئابدۇرىشتخانىنىڭ ئىككى مۇرىسىگە ئىككى قولىنى
قويۇپ بىرئاز ناز بىلەن) بۇ قامچا ئەمەسقۇ، ئەزىز سۇلتانىم...

ئابدۇرىشتخان: (ئامانىساخانىنىڭ بېلــدىن تۇتىدۇ) ياق، بۇ شــرىن
سۇخەن. چــۇچۇك شــرىن... ئەمــما "سۇلــتان" دىگەنــلىرى
نىمىسى؟ بۇ يەردە ھىچ كىم يوققۇ؟

ئامانىساخان: (ئابدۇرىشتخانىنىڭ كوزىگە قاراپ كۇلۇپ) ئۇۋچى يىگىت!

ئابدۇرىشتخان: (كۇلۇپ ئۇنى ئالدىغا تارتىدۇ) مۇقامچى قىز...

ئامانىساخان: (ئارقىــسىغا قارايــدۇ) تىشش ... (خــان قولــىنى قويۇپ
بېرىپ چېكىنىدۇ). مۇقامچى بولۇش ئاسان ئىش ئەمەس. كورگەنلا
قىينىچىلىقــلارنى؟

ئابدۇرىشتخان: قىينىچىلىقلارنى يېڭىپ، مۇقامــنى چوقۇم رەتلەش
كېرەك. بىر ئۇلۇس ئوزىــنىڭ مىلــلى ئالاھىدىــلىگى بولــغىنى
ئۇچۇنلا، ئوز ئوزىگە خاس بىر ئۇلۇس بولىدۇ. ئالاھىدىلىك ــــ
ئالدى بىلەن سازچىلىق، ئەل نەغــمە. مۇقام بولــسا... ھە، بۇ
ئىش توغرىسىدا پىكىر بايان قىلىشــتا پەقىر، نەفــسىگە يېتەلـ
مەيمەن. نەفىســنىڭ نەپىســلىگى ئۇنىڭ مۇقامــنىڭ سىرىــنى

چۇشەنگەنلىگى ۋە ئىگەللىگەنلىگىدە.

ئامانىساخان: بەك ئاشۇرۇۋەتلە سۇلتانىم، ئەگەر ئەلىنىڭ ئۇلۇغ ئىجادىيىتى بولمىسا، بىر ئەمەس، ھەتتا يۈز كىشىنىڭمۇ قولىدىن ھېچ ئىش كەلمەيدۇ. مۇقامنىڭ قىممىتى شۇ يەردىكى، ئۇ ئەلىنىڭ تۇرمۇشى ۋە ئارزۇسى بىلەن مەھكەم باغلانغان، ئۇ بەك چوڭقۇر ۋە باي مەزمۇنغا ئىگە. مەسىلەن: ئەركىنلىك — مانا بۇ مۇقامنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى. يەنە، مۇھەببەت، ۋاپادارلىق، دوستلۇق؛ نەپرەت، غەزەپ، چېلىش...

ئابدۇرىشتخان: شۇنداق، مۇقام بەك قىممەتلىك غەزىنە. ئۇنى ئەلنەغمىنىڭ ئانىسى، دېسە ئارتۇق بولماس دەيمەن.

ئامانىساخان: (خوش بولىدۇ) توغرا، ئەرزىيدىغان ئانا. شۇنداق، تەتقىق قىلىنغانسېرى بۇ "ئانا"نى ئۇچۇق كورمەكتىمىز. لېكىن، مۇقامنىڭ ئەدەبىياتى كېيىنكى يىللاردا ئاۋام خەلققە چۈشىنىكسىز ياققا قاراپ مېڭىپ قالدى. ئەرەپ، پارس تىللىرى بىزنىڭ تىلىمىز ئىچىگە ئىلگىرىلەپ كىرمەكتە. بۇ ھال بىزنىڭ تىلىمىزنى بۇزماقتا. ئەل چۈشەنمەيدىغان تىل مۇقامنى ئەلدىن يىراقلاشتۇرىدۇ. بۇ دىققەت قىلىشقا ئەرزىيدىغان مۇھىم بىر ئىش.

ئابدۇرىشتخان: ئىسىل تەپەككۇر. ئەلنەغمىنىڭ بۇلىغى بولغان مۇقامنىڭ تىلى ئەلنىڭ تىلى بولمىغى لازىم.

ئامانىساخان: بۈگۈن مەن بەك خۇرسەن. سۇلتانىمنىڭ مۇقام توغرىسىدىكى تەپەككۇرى ۋە بۇ ئىشتا بىزگە قىلغان دانا رەھبەرلىگى بىز ئۈچۈن چوڭ ئىلھام. (بىر قىز ئويدىن چىقىپ كېلىپ تازىم قىلىدۇ) تائام تەييار بولۇپ قالدىغۇ دەيمەن (ئۇلار شىپاڭدىن

چۈشۈپ ئۇي تەرەپكە ماڭىدۇ.

— پەردە چۈشىدۇ.

ئۈچىنچى پەردە

ئىككىنچى كورۈنۈش   پەرمان چۈشۈرۈش

[3 كۈن كېيىن. ئوردىغا خاس كاناي - سۇنايلىق ساز بىلەن پەردە ئېچىلىدۇ.

[ئوردىنىڭ رەسمىيەت سارىيى، ساراي سالاپەتلىك ياسالغان، تام - تۈۋرۈكلەرگە مىللى نەقىشلەر ئويۇلغان ۋە ھەر خىل رەسىملەر، سۈرەتلەر سىزىلغان.

[سول تەرەپتىكى ئىشىك ئالدىدا ئىشىك ئاغىسى ئابدۇللا بەگچەك كىرگەنلەرنى جاكالاپ تۇرىدۇ. قاۋۇل مىرزا (باش پۈتۈكچى) كىرگەنلەرنى قارشى ئالىدۇ.

ئابدۇللا بەگچەك: (چوڭ ئاۋاز بىلەن) خوجا قاسىم غەزنىچى!

(غەزنىچى پۈتۈكچى بىلەن ئامانلىشىدۇ)

ئابدۇللا بەگچەك: ئېلى پاشىشاپ بەگ! (ئۇ ھەربى - ساقچى ئەمەلدار كىيىمدە ھاكاۋۇر كىرىدۇ)

ئابدۇللا بەگچەك: ئوسمان سەردار! (ھەربى كىيىمدە تەنتەنىلىك كىرىدۇ)

ئابدۇللا بەگچەك: جانابى قىدىرخان يەركەندى! (بىشىدا سەلـلە، ئاددى پۇخرا كىيىمدە كىرىدۇ)

ئابدۇللا بەگچەك: جانابى مىرزا ئىبىلى ئاغاي! (ئوردا ئەمەلـدارى كىيىمدە كىرىدۇ. مەككار كوزلىرى ئويناپ تۇرىدۇ).

ئابدۇللا بەگچەك: جانابى ئومەر سازەندە! (ساددە كىيىنـگەن، بىشىدا سەللە كىرىدۇ)

ئابدۇللا بەگچەك: (ئاۋازلىقراق توۋلايدۇ) جانابى مىرزا ھەيدەر!

(مىرزا ھەيدەر باش ۋەزىرلىك كىيىمدە، ھەممە بىلەن مۇلايىم سالاملىشىدۇ. مىرزا ئىبلىگە كەلگەندە قانداقتۇ سوغاق مۇئامىلە يۈز بىرىدۇ)

ئەكرەم: (ئوڭ تەرەپتىكى ئىشىكتىن ھەربىرچە مىكىپ چىقىدۇ) سۇلـتان جانابى ئالىلىرى قەدەم تەشرىپ قىلىدۇ! (ھەممە قوپۇپ شۇ تەرەپكە قارايدۇ. خان كىيىمى كىيگەن ئابدۇرىشىتخان جىددى قىياپەتتە چىقىدۇ. باشقىلار ئۇنىڭغا ھورمەت تازىمى بىلدۈرىدۇ. خان جاۋاپ ھورمىتى بىلدۈرىدۇ).

ئابدۇللا بەگچەك: خوجا مەھەممەت ئىشان ھەزرەتلىرى! (ھەممە ئۇ ياققا دىققەت بىلەن قاراپ بىرنەچچە قەدەم ماڭىدۇ، كىيىن ھورمەت بىلەن تازىم قىلىدۇ. خان ئۇ تەرەپكە ماڭىدۇ).

[سىرىق كۆلاغا چوڭ يېشىل سەللە ئورىغان، ئۈستىگە ياقا ـ پەشلىرى گۈللۈك ئۇزۇن جەندە چاپان كىيگەن، ئۇزۇن ئاقساقال، ھاسا تاياق تۇتقان، قاپاقلىرى تۈرۈلگەن ئىشان سۈرلۈك قىياپەت بىلەن كىرىپ كىلىدۇ. ئۇ باشقىلارنىڭ ھورمەت تازىمىغا جاۋاپ قايتۇرىدۇ. خان ئۇنىڭ ئالدىغا بىرىپ تەكلىپ بىلەن ئۇنى ئوز ئورۇندۇغىغا ئولتۇرغۇزىدۇ. كىيىن. خان ئوز ئورنىغا ئولتۇرىدۇ. خاننىڭ تەكلىۋى بىلەن باشقىلارمۇ ئوز ئورۇنلىرىغا ئولتۇرۇشىدۇ.

[ئۇدۇلدا چىرايلىق زىلچا سىلىنغان بىر گەزچە ئىگىز سۇپىدا، سولەتلىك ئورۇندۇقتا خان ئولتۇرىدۇ. ئوڭ تەرەپتە (پەستە) باشقىلارنىڭكىدىن سولەت-

لىكرەك بىر ئورۇندۇقتا باشقىلاردىن خانىغا يېقىنىراق ئىشان ھەزرەت، سول تەرەپتە مىرزا ھەيدەر، قالغانلار ئىككى ياقتا ئۆز ئورنى بويىچە ئولتۇرىدۇ.... خان بىلەن باش ۋەزىرنىڭ ئارقىسىدىراق قاۋۇل پۈتۈكچى ئولتۇرىدۇ. ئالدىدا يېزىق شىرەسى)

ئىشان: ئاللاھۇتائالا سۇلتان جاناپلىرىنىڭ ئۆمرىنى ئۇزۇن قىلغاي، ئامىن! (قول كۆتىرىدۇ، باشقىلارمۇ قوللىرىنى كۆتىرىپ يۈزىگە سىلايدۇ)

ئابدۇرىشتخان: (رەخمەت بىلدۈرۈپ، ئالدىغا ئېگىلىپ قويىدۇ) بۈگۈنكى كېڭەشىمىزدە خەلق ئىشلىرىنى كېڭەشسەك دەيمىز. پۇخرالاردىن كەلگەن ئەرز-شىكايەتلەرگە ۋە بىرقانچە تەرەپتىن تەكشۈرۈشىمىزگە بىنائەن، بىر پەرمان تەييارلاندى (قولىدىكى يوگەكلىك پەرماننى قاۋۇل مىرزىغا بېرىدۇ): قاۋۇل مىرزا، ئوقۇڭ!

قاۋۇل مىرزا: (قومۇش قەلەمنى قۇلىقىغا قىستۇرۇپ قويۇپ ئورە قوپىدۇ ۋە دىكلىماتسىيە ئاھاڭىدا ئوقۇيدۇ. ھەممە ئورۇنلىرىدىن قوپىدۇ)

خانلىق پەرمان!

ئەلنىڭ پاراۋانلىقى ۋە ئامانلىقى، پۇخرالارنىڭ، خۇسۇسەن يوقسۇل پۇخرالارنىڭ تۇرمۇشى ۋە خاتىرجەملىكىنى نەزەردە تۇتۇپ، ئۇشبۇ پەرمان جاكالاندى:

بىرىنچى، پۇقرالاردىن ئېلىنىدىغان باج-پاراقلارنىڭ يىگىرمە بەش فائىزى، يەنى تۇت مىڭ پاتمان① ئاشلىق، مىڭ چارەك پاختا، تۆت يۈز چارەك زاراڭزا، قىرىق يەتتە مىڭ سەر پۇل قىسقارتىلسۇن.

① بىر پاتمان — 132 كىلوگرام.

بىر دىخان تۇتۇنىدىن ئېلىنىدىغان پاراق ئوتتۇرىچە بىر پاتماندىن ئاشماسلىقى كېرەك. مەھسۇلاتى جىقتىن جىقراق ئېلىش، ئازدىن ئازراق ئېلىش، يوقتىن ئالماسلىق. دىخانلار ۋە قول ھۈنەرۋەنلەرگە قەۋەتلەپ سېلىق سېلىشنى توختىتىش، ئورۇنسىز ھاشارلارنى توختىتىش. قەۋەتلەپ ئېلىنىدىغان دىنىي سېلىقلارنى سالماسلىق، ئۆشرە ـ زاكات ۋە ۋەخپى يەرلەردىن كىرگەن كىرىملەردىن دىنىي خادىملارغا مەلۇم دەرىجىدە سەرپ قىلغاندىن باشقىسىنى مەدرىس، مەسچىت قۇرۇلۇشلىرىغا ۋە چىقىملىرىغا سەرپ قىلماغلىق.

ئىككىنچى، خانلىق خىراجىتى مۇناسىپ رەۋىشتە قىسقارتىلسۇن. يۇقۇرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلارنىڭ مائاشىنى يىگىرمە فائىز قىسقار- تىش، خىيانەتچىلىك، پارىخورلۇق قىلغۇچىلارنى جازالاش، ئىسراپ- خورلۇقنى چەكلەش، بەگ ـ ئەمەلدارلارنىڭ، دىنىي خادىملارنىڭ ۋە يۇرت كاتتىلىرىنىڭ پۇخرالارنىڭ پۇل ـ مېلىنى تۇرلۇك شەكىللەر بىلەن تارتىپ ئالىدىغان قىلىقلىرىغا قارشى تۇرۇش. زورۇر بولغان مەسچىت ـ مەدرىس، سۇ قۇرۇلۇشلىرىدىن باشقا، ھاجەتسىز بىنا قۇرۇ- لۇشلىرىنى قىلماسلىق.

ئۈچىنچى، خالىغانچە ئادەم قاماش ۋە ئۆلۈم جازاسى بېرىش قەتئىي چەكلەنسۇن! ھەر دەرىجىلىك خانلىق مەھكىمىلىرى ۋە مەھكىمە شەرئىيەلەرنىڭ خالىغانچە ئۆلۈم جازاسى بېرىشىنى چەكلەش ئۈچۈن، خانلىقىمىز ھوزورىدا ”جىنايى ئىشلارنى باشقۇرۇش ھەيئىتى“ تەشكىل قىلىنسۇن. بۇ ھەيئەتنىڭ تەستىقلاش ۋە نازارەت قىلىش ھوقۇقى بولىدۇ.

تۆتىنچى، تاجاۋۇزچىلىق خەۋپىگە تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن، ھەربى ئىشلار كۈچەيتىلسۇن. لەشكەرلەرنىڭ تەمىناتىنى يولغا قويۇش،

كىيىم-كېچەك ۋە ئوق-ياراقلارنى ياخشىلاش لازىم. ھەربىي خىرا-
جەتكە خىيانەت قىلغۇچىلار رەھىمسىز جازالانسۇن.

سۇلتان ئابدۇرىشىتخان

ھىجرىيە توققۇز يۈز ئاتمىشىنچى يىلى، بارات ئاينىڭ 15-كۈنى.

شەھەرى ياركەن

(خان ئورنىدىن قوپىدۇ. باشقىلار باش ئېگىدۇ)

— پەردە چۈشىدۇ.

تونىنچى پەردە

ئىشاننىڭ پىتنىسى

[ئالتە ئاي كېيىن.

["ناۋا" تەزىسىنىڭ مەرغۇلى بىلەن پەردە ئېچىلىدۇ.

[ئوردا — ئابدۇرىشىتخاننىڭ ئىشخانىسى. ئابدۇرىشىتخاننىڭ قاپىغى تۈرۈلگەن، ئۇ ئولتۇرۇپ ئاخبارات تىڭشايدۇ، قاۋۇل مىرزا پۈتۈكچى ئورە تۇرۇپ ئاخباراتلارنى ئوقۇيدۇ...]

ئابدۇرىشىتخان: خوش، يەنە قانداق ئاخباراتىڭىز بار؟

قاۋۇل مىرزا: ئىشان-سوپىلار غاۋغا كوتەرمەكتە. بىرمۇنچە تالىپلار ھەتتا قارا تۈرۈك پۇقرالارمۇ ئۇلارغا ئەگەشمەكتە. يەنە شۇ بۇيرۇق توغرىسىدا.

ئابدۇرىشىتخان: بۇيرۇق نۇسخىسىنى ئەپكەلدىڭىزمۇ؟

قاۋۇل مىرزا: ھە، ئەپكەلدىم (قەغەزلەر ئارىسىدىن ئېلىپ ئابدۇرىشىتخانغا سۇنىدۇ).

ئابدۇرىشىتخان: (دىققەت بىلەن بۇيرۇقنى ئوقۇيدۇ) بۇ بۇيرۇقنى سىز پۈتكەنسىز!

قاۋۇل مىرزا: جانابى مىرزا ھەيدەرنىڭ تاپشۇرۇغى.

ئابدۇرىشتخان: نىمە ئۈچۈن ماڭا دىمىدىڭىز؟

قاۋۇل مىرزا: باش ۋەزىر، بۇ، پەرماننى ئىجرا قىلىش مەسلىسى، سۇلتاننى ئاۋارە قىلمىساقمۇ بولىدۇ، دىگەن ئىدى.

ئابدۇرىشتخان: پەرماندا "جىنايەت ئىشلىرىنى باشقۇرۇش ھەيئىتى ئۇلۇم جازاسى بېرىشنى تەستىقلاش ۋە نازارەت قىلىش ھوقۇ-قىغا ئىگە" دىيىلگەن. بۇ بۇيرۇقتا بولسا، مەھكىمە شەرىيەنىڭ بارلىق ھوقۇقى تارتىۋېلىنغان. كېيىن خانلىق پەرماندا خانلىق مەدرىسىنىڭ قۇرۇلۇشىنى توختىتىش ئېيتىلمىغانىغۇ!

(ئۇ تېرىكىدۇ ۋە ئورنىدىن قوپۇپ ماڭىدۇ......)

قاۋۇل مىرزا: گەپ مانا مۇشۇ يەردە، سۇلتان جاناپلىرى. خانلىق پەرمان ئۈچۈق ئېلان قىلىنغان. كىشىلەر بىلىدۇ. ھازىر كىشىلەر بولسا "مىرزا ھەيدەر سۇلتاننىڭ پەرمانىغا خىلاپلىق قىلدى، ئۇنى باش ۋەزىرلىكتىن ئېلىپ تاشلاش كېرەك" دەيدۇ. ھازىر مەسچىت، مەدرىس، خانىقالاردا "دىنىمىز يوقىلىشقا يۈز تۇتماقتا، شەرىتىمىز خاراپ بولماقتا...... دىنغا قارشى نەغمە-ناۋالار ئەۋج ئالماقتا" دەپ يىغا-زارى بولماقتا. تۈنۈگۈنكى جۈمە نامىزىدا خۇتپە ئوقۇغاندا ئىشان ھەزرەتلىرى باشلاپ يىغلاپ بەرگەن. جامائەتمۇ يىغلىغان. ھازىر بۇ ھەركەت قەشقەر، خوتەن، ئاقسۇ ۋىلايەتلىرىگىچە تارالدى......

(ئابدۇرىشتخان تېخىمۇ جىددىيلىشىدۇ، قەدەملىرى چاپسانلايدۇ، كېيىن بىرىپ ئۇدۇلدىكى دەرىزىدىن تاشقىرىغا قاراپ تۇرىدۇ، جىمجىتلىق، مۇڭلۇق ساز ئاۋازى ئاڭلىنىپ تۇرىدۇ....)

ئەكرەم: (كىرىدۇ) ئىشان ھەزرەت ۋە قازى رەئىس ھەم ئەلەم ئاخونۇملار كىرىشكە ئىجازەت سورايدۇ (ساز توختايدۇ).

ئابدۇرشتخان: (شۇ پېتچە) كىرسۇن! (ئۇ ئاستا كەينىگە بۇرۇلۇپ ئىشىك تەرەپكە قاراپ ماڭىدۇ. قاۋۇل پۇتۇكچى چىقىپ كېتىدۇ)

ئىشان: (ئارقىسىدا ئۇزۇن تون كىيگەن چوڭ سەللىلىك، چا ساقاللىق قازى رەئىس ۋە قارا ساقاللىق ئەلەم ئاخۇنۇم كىرىشىدۇ) ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم سۇلتان جانابى ئالىلىرى، ئۇزلىرىنى ئاۋارە قىلدۇق.

ئابدۇرشتخان: ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، ھەزرىتىم. خوش، قېنى مەرھەمەت، ئولتۇرايلى (ئۇدۇلدىكى كورپە سېلىنغان سۇپىغا تەكلىپ قىلىدۇ، ئولتۇرۇشىدۇ).

ئىشان: (قول كوتىرىدۇ، باشقىلارمۇ قول كوتىرىدۇ) ئاللاھۇتابارەك ۋە تائالا سۇلتان جاناپلىرىنىڭ مەرتىۋىسىنى ئىگىز قىلغاي، ئاللاھۇ ئەكبەر (يۈز ـ ساقاللىرىنى سىلايدۇ).

قازى رەئىس، ئەلەم ئاخۇنۇم: (ئورۇنلىرىدىن قوپىدۇ) ھەق تائالا، سۇلتان جانابى ئالىلىرىنىڭ دولىتىنى زىيادە قىلغاي! (تازىم قىلىدۇ)

ئابدۇرشتخان: رەھمەت ئولتۇرايلى (ئولتۇرۇشىدۇ).

ئىشان: (قاپىغى سېلىق، نارازى قىياپەتتە) سۇلتان جاناپلىرى! ئەھۋال ئېغىر. مۇسۇلمانلار دات ـ پەريات كوتەرمەكتە. مۇقەددەس دىنىمىزغا قىلىنغان بۇنداق تاجاۋۇز ئالدىدا ئاللاتائالانىڭ سادىق قۇلى بولغان پەقىر كىشلەرنىڭ ئاۋازىغا قۇلاق سالماي تۇرالمىدىم.

قازى رەئىس: سۇلتان ئالىلىرى! مەھكىمە شەرئىنىڭ ھوقۇقىنى ئاياق ئاستى قىلىش.....

ئابدۇرشتخان: مەھكىمە شەرئىنىڭ ھوقۇقىنى ئاياق ئاستى قىلىش؟! ئەھۋال شۇنچىلىك دەرىجىگە يەتكەنمىكىن قازى

ئاخۇنۇم؟!

قازى رەئىس: كەچۈرگەيلا، سۇلتان جاناپىلىرى، ئەگەردە ھازىر-قىدەك بۇيرۇقلار داۋام قىلسا...... يەنى، مەسلەن، شۇنداق ئەيتىش مۇمكىنكى، جىنايەت ئىشلىرىنى سوراق قىلىش، ھوكۇم قىلىش مەھكىمە شەرئىنىڭ مۇھىم بۇرچى ئىدى. مىرزا ھەيدەر جاناپىنىڭ بۇيرۇغى شەرىەت قانۇنىغا خىلاپتۇر. ئۇنىڭدىن كېيىن، مەسىلەن، نەغمە-ناۋا دەيدۇ، مۇقام دەيدۇ، بۇلار شەرىئەتىمىزگە خىلاپ ئىشلار.

ئەلەم: شۇنداق، سۇلتان ئاللىرى، پەقىر شەرىەت قانۇنىنى ئىجرا قىلىشتا بىر مەسئۇلىيەتلىك خادىم بولغىنىم ئۈچۈن، شەرىەت قانۇنىنى قوغداش ھوقۇقۇم بار، بۇ ئىشتا، سۇلتان جاناپلىرىدىن رەنجىشىمىز يوق. مىرزا ھەيدەرنىڭ خانلىق پەرمانىغا خىلاپ ئىش قىلغانلىغىدىن نارازى بىز، بەلكى، ئۇنىڭغا قەتئىي قارشى بىز.

ئىشان: ھازىر پۈتۈن ئەلدە پۇقرالارنىڭ غەزىۋى قوزغالدى. قۇر-ئاننى قۇچاقلاپ يىغلىماقتا. شەرىەتنى ئىنكار قىلىش، خانلىق مەدرىسىنىڭ قۇرۇلۇشىنى توختىتىش...... بۇ نىمە دىگەن ئېغىر ئىش. بۇ ئۇچۇقتىن-ئوچۇق ئۇلۇغ دىنىمىزغا قارشى تۇرغانلىق ئەمەسمۇ، مىرزا ھەيدەر شۇنچە يوغۇناپ كەتتىمۇ؟ ھەتتا سۇل-تاندىنمۇ يوشۇرۇن بۇيرۇق چۈشۈرۈش...... ئۇنى خىزمەتتىن ئېلىپ تاشلاش لازىم!...... (ئۇ تىترەپ سوزلەيدۇ).

ئابدۇرىشتخان: ھەزرىتىم! مىرزا ھەيدەرنىڭ بۇنداق بۇيرۇق چۈشۈرۈشى خاتا. باش ۋەزىرىنىڭ بۇيرۇق چۈشۈرۈش ھوقۇقى بولسىمۇ، بۇنداق مەسلىنى بىز بىلەن مەسلىھەتلىششى لازىم

ئىدى، ئەلۋەتتە. ئۇنىڭ خاتالىغى ئۇچۇن تەنبىھ بېرىش لازىم ۋە بۇيرۇقتىكى خاتاسىنى تۈزىتىش لازىم. ئەمما، مىرزا ھەيدەر يامان ئادەم ئەمەس، ئۇنىڭ ئەسلى نىيىتى يامان ئەمەس. ئۇنى ئەپۇ قىلىش كېرەك.

ئىشان: ئەپۇ قىلىش؟ ياق-ياق سۇلتان، ئۇنى خۇدا ئەپۇ قىلمايدۇ، رەسۇلىللا ئەپۇ قىلمايدۇ، مۇسۇلمان بەندىلەر ئەپۇ قىلمايدۇ.

ئابدۇرىشتخان: بىز ئەپۇ قىلساق، ئۇ تۇۋە قىلسا، خۇدا گۇنايىدىن ئۆتەر......

ئىشان: (قىزىپ سۆزلەيدۇ) جانابى سۇلتان! ھازىر خاندانلىقنىڭ تەقدىرى ئېغىر لەرزىگە دۇچ كەلمەكتە. ئەگەردە تېزدىن تەدبىر قوللىنىپ مىرزا ھەيدەرنى ئۇنىڭ بۇيرۇغى بىلەن تەڭلا ئىنكار قىلىپ كىشىلەردىن ئەپۇ سورىمايدىغان بولساق، يامان ئاقىۋەت كېلىپ چىققۇسى...... جانابى سۇلتان! مەن ئوردىنىڭ ئالى مەسلىھەتچىسى ۋە پۇخرانىڭ دىنىي پىشۋاسى بولۇش سۈپىتىم بىلەن شۇنى تەلەپ قىلىمەنكى، مىرزا ھەيدەرنى خىزمەتتىن ئېلىش، بۇيرۇقنى ئەمەلدىن قالدۇرۇش كېرەك؛ ئاللانىڭ سادىق بەندىسى مىرزا ئېلى تاغايىنى باش ۋەزىرلىككە تەيىنلەش لازىم (ئۇ ئورنىدىن قوپىدۇ، قازى ئەلەمۇ قوپىدۇ، ئۇلار خانغا ئىلتىماس بىلەن تازىم قىلىدۇ...).

ئابدۇرىشتخان: ھەزرىتىم، ئاخۇنلۇرۇم، ئۇلتۇرايلى، مەسلىھەت بىلەن ئىش قىلىلى. (ئىشان، قازى، ئەلەملەر ئولتۇرمايدۇ، يەنە ئېگىلىدۇ) ھەزرىتىم، ئۆزلىرىنىڭ لەۋزىلىرىنى ھەرگىز يەردە قويماس ئىدىم، لېكىن......

ئىشان: لېكىن، بىر مىرزا ھەيدەر ھەممىدىن ئەلا بولسا كېرەك.....

سۇلتان جاناپلىرى، ئوردىدا يا مىرزا ھەيىدەر تۇرسۇن، يا بىز تۇرايلى......

ئابدۇرىشتخان: (چوچۇيدۇ)...... تەلەپىنى ئويلىشىپ كورۇشكە بولىدۇ. ئەمما كىشلەرنىڭ ئورۇنسىز جاڭجال چىقارماسلىغى، پىتنە-ئىغۋالارغا ئەگەشمەسلىگى ئۈچۈن، ھەر بىرلىرى خاندانلىق ھوزۇرىدا مەسئۇل بولۇشلىرى لازىم......

ئىشان: (ئۈچىسى بېشىنى كوتىرىدۇ، چىرايلىرى ئېچىلىدۇ) مانا بۇ ياخشى، سۇلتان. بىزنىڭ سۇلتانىمىز مانا مۇشۇنداق ئىسلام دىنىمىزنى ھىمايە قىلغۇچى بولسا، بىز ئاخۇن-ئولۇمالار، ئىشان-پىرلار سۇلتاننى ھىمايە قىلىمىز (باشقىلار، شۇنداق، شۇنداق، دەپ قوشۇلىدۇ).

ئابدۇرىشتخان: ئولتۇرايلى ھەزرىتىم.

ئىشان: رەھمەت، بىز سۇلتانغا ۋاقىت بىرىلى ھەم چىقىپ پۇخرالارغا گەپ-سوز قىلىلى. (خوشلىشىپ چىقىشىدۇ)

[ئابدۇرىشتخان بەك بىتاقەت بولىدۇ. غەملىك ساز چېلىنىدۇ، ئويىدە ئۇ ياقتىن بۇ ياققا ماڭىدۇ. ئاخىرى بېرىپ ئىككى قولى بىلەن بېشىنى تۇتۇپ ئولتۇرۇپ، جىددى ئويلايدۇ....

ئامانىساخان: (ئەكرەم بىلەن ئاستا مېڭىپ كىرىدۇ، ئەكرەم شەرەت بىلەن غەمكىن خاننى كورستىدۇ، ئامانىساخان كېلىپ خاننىڭ بېشىنى سىلايدۇ) ئىشانغا ۋەدە بەلىما؟

ئابدۇرىشتخان: (شۇ پېتىچە بېشىنى لىڭشىتىدۇ) ئىلاجىمىز قانچە؟!

ئامانىساخان: بىتاقەت بولۇشىنىڭ پايدىسى يوق. چارە ئىزدەش كېرەك.

ئابدۇرىشتخان: قانداق چارە بولسۇن؟ (ئۇ بېشىنى كوتىرىپ ئامانىساخانغا قارايدۇ) ئىش شۇ جايغا بېرىپ يەتتىكى، يا ئىشان،

ئاخۇنلاردىن كېچىش، دىنىي غەۋغاغا يول بېرىش. بۇ، ھاكىمىيەت ۋەيران بولۇش دېمەكتۇر؛ يا مىرزا ھەيدەردىن ۋاقتىنچە بولسىمۇ كېچىش، بۇنىڭ بىلەن ۋەزىيەتنى پەسەيتىش، ھاكىمىيەتنى ساقلاپ قېلىش. بۇنىڭدىن باشقا چارە يوق... ئاھ... بېشىم شۇنداق قاتتىقكى، گويا ئىككى تاغ مېنى قاتتىق سىقماقتا.....

ئامانىساخان: (قوشۇمىسنى تۇرۇپ چوڭقۇر ئويلايدۇ) ئۈچىنچى چارە تېپىلماسمۇ؟

ئابدۇرىشىتخان: مەسىلەن، قانداق؟

ئامانىساخان: مەسىلەن، چاتاقنىمۇ ھەل قىلىش، مىرزا ھەيدەرنىمۇ ساقلاپ قېلىش.....

ئابدۇرىشىتخان: ياق، ياق بولمايدۇ. ئىشان قەتئى ئۇنىمايدۇ..... ئۇ ئەل ئىچىدە غەۋغا كوتەرمەكتە.....

ئامانىساخان: سىلىنىڭ ئىشاننى ھورمەت قىلغانلىرى مەيلى. لېكىن ئۇنى ئالى مەسلىھەتچى قىلىپ، تىزگىنىنىڭ بىر ئۇچىنى ئۇنىڭغا تۇتقۇزۇپ قويۇش — بۇ ياخشى بولمىغان. مانا مۇشۇنداق ئاقىۋەتلەر كەلتۈرىدۇ.

ئابدۇرىشىتخان: مەسلىھەتچى بولمىغاندىمۇ، ئۇنىڭ سوزىگە ھورمەت قىلىش لازىم. خەلق ئۇنى ھورمەتلەيدۇ.

ئامانىساخان: ئىشاننىڭ سوزىنى ئاڭلاش لازىم بولۇپ قاپتۇ. ئىشان بىزنى جەننەتكە كىرگۈزىمەن دەيدۇ-يۇ، ئەمەلىيەتتە، يالغۇز بىزنىلا ئەمەس، جەمى پۇخرانى دوزاققا باشلايدۇ. ئىشنىڭ يامىنى شۇكى، سىلىنىڭ تىزگىنلىرىنى تۇتقان كىشىنىڭ تىزگىنىنى قارا نىيەتلەر تۇتۇپ ئالغان. مەسىلەن، مىرزا ئېلى

تاغاي......

ئابدۇرىشتخان: ھە، شۇنداق بولۇشىمۇ ئېھتىمال. ئىشان تېخى مىرزا ئېلىنى باش ۋەزىر قىلىشنى تەلەپ قىلماقتا.

ئامانىساخان: (چوچۇپ بېشىنى كوتىرىدۇ) ھە..... تېخى بۇ گەپمۇ بار، دىسىلە؟! ئەيتمىدىمۇ، ئۇيۇن نەدە؟

ئابدۇرىشتخان: قاپقانغا چۈشۈپ قالدۇق، مىرزا ھەيدەر بىزنى، ئۆزىنىمۇ قاپقانغا ئىتتەردى......

(ئوسمان سەردار، قىدىرخان، قاۋۇل پۈتۈكچىلەر بىللە ئالدىراپ كىرىدۇ، قىياپىتى جىددى).

سەردار: (ھودۇقۇپ) سۇلتان جاناپلىرى، بۇ راستمۇ؟

ئابدۇرىشتخان: ....

ئامانىساخان: سىلەر قەيەردىن ئاڭلىدىڭلار؟

سەردار: كوچىدا بىر گەپ دەيدۇ. سۇلتان ئىشان ھەزرەتنىڭ تەلۋىنى قوبۇل قىپتۇ. مىرزا ھەيدەرنى باش ۋەزىرلىكتىن ئېلىپ تاشلاپ، مىرزا ئېلىنى ئۇنىڭ ئورنىغا قويىدىكەن. بۇيرۇقنى ئەمەلدىن قالدۇرماق بوپتۇ...... يەنە......

قىدىرخان: يەنە مىرزا ھەيدەرنى سوراققا تاتقىدەكمىش. شەرىئەت مەھكىمىسى ھەممە دەۋا-سوراق ئىشلىرىنى باشقۇرىدىكەن...... دىگەن گەپلەر.

ئابدۇرىشتخان: شۇنداق دوستلىرىم.... "ئۆزەم تاپقان بالاغا، نەگە باراي داۋاغا".

سەردار: قانداقچە ئۆزىمىز تاپقان بولىمىز سۇلتان جاناپلىرى؟

ئابدۇرىشتخان: مىرزا ھەيدەر...... ئەلۋەتتە ئۆزىمىزدە-دە......

مىرزا ھەيدەر: (غەمكىن كىرىدۇ) سۇلتان جاناپلىرى، ھەممە بالانى

تاپقان مەن، مەن مەسئۇل، مەن جازاغا لايىق... ئەمما، مۇشۇ ئىشان، ئاخۇنلارنىڭ ھاكىمىيەت ئىشىغا كاشىلا قىلىشىدىن تويدۇم...

ئابدۇرىشىتخان: (كىنايە، زارلاش بىلەن) دوستۇم مىرزا ھەيدەر! مەن سىزگە سوپا ـ ئىشانلار بىلەن توقۇنۇشۇپ قېلىشتىن پەخەس بولۇڭ، دەپ بىرقانچە قېتىم ئېيتمىدىممۇ؟! سىز كاشىلىنىلا ئويلايسىز، ئەمما ئۇ كاشىلىدىن قانداق قىلىپ ئۆتۈشنى ئويلىمايسىز......

مىرزا ھەيدەر: بەزى جەھەتتە ئۇلارغا قاتتىقراق بولمىسا بولمايدۇ. ئىشان، شەرىئەت، قازى، ئەلەم... بۇلار ئاخىر كىشىلەرنى خالىغانچە دارغا ئېسىۋاتىدىغۇ؟!

ئابدۇرىشىتخان: شۇڭا بىز پەرمان چىقاردۇق. شۇ پەرماننى چىقىرىش ئاسان بولدىمۇ، ئۆزىڭىز بىلىسىزغۇ. سىز زادى خانلىق مەدرىسنىڭ قۇرۇلۇشىنى توختاتماقچى ئىدىڭىز، مەھكىمە شەرئى دىگەن بۇ "كاشىلا"نى ئېلىپ تاشلىماقچى ئىدىڭىز. مەن شۇ ۋاقىتتا سىزگە "دىنىي ئىشلارغا مۇناسىۋەتلىك مەسىلىدە ئېھتىياتكار بولۇش كېرەك" دەپ ئېيتقان ئىدىمغۇ!

سەردار: جانابى مىرزا ھەيدەر! سىز "بۇيرۇق" چىقىرىشتىن ئاۋال سۇلتان ئاللىرىنىڭ رازىلىقىدىن ئۆتكۈزۈشىڭىز كېرەك ئىدى.

مىرزا ھەيدەر: مەن، بۇ پەرماننى ئىجرا قىلىش ئىشى، سۇلتاننى ئاۋارە قىلىشنىڭ ھاجىتى يوق، دەپ قارىدىم.

ئابدۇرىشىتخان: سىز پەرماننى ئىجرا قىلمەن دەپ پەرمانغا خىلاپ ئىش قىلدىڭىز، كوكىلىڭىزنى ئۇلارغا تۇتقۇزۇپ قويدىڭىز......
سىز ئۇلارنى ھاكىمىيەت ئىشىغا ئارىلاشتۇرمايمەن دەيسىز، ئاخىر،

بۇ مۇمكىنمۇ دوستۇم... قاراڭ، مانا بىزگە ھەم ئۇزىڭىزگىمۇ قانچىلىك ئېغىرچىلىق كەلتۈرۈپ قويدىڭىز. ئۇلارغا ياخشى بانا تېپىپ بەردىڭىز. ئۇلارنىڭ ھوقۇقىنى سۇندۇرىمەن دىدىڭىز-دە، ئەكسىچە، ئۇلارنىڭ قولىغا تېخىمۇ چوڭراق كالتەك تۇتقۇزۇپ قويدىڭىز....

مىرزا ھەيدەر: (بېشىنى سالدۇ) مەن خاتا قىلدىم، ماڭا جازا بېرىلىشىنى تەلەپ قىلىمەن.

ئابدۇرىشتخان: "جازا" ھەققىدە سوزلەشنىڭ ھاجىتى يوق. سىز خىزمىتىڭىزدىن ئىستىپا بېرىپ، بىر مەزگىل چەتتىرەك تۇرۇپ تۇرۇڭ. باشقا چارە يوق.

قىدىرخان: سۇلتان ئالىلىرىنىڭ پىكرى يوللۇق. جانابى مىرزا ھەيدەر، غالىبىيەت قازىنىش ئۇچۇن ۋاقىتلىق چېكىنىش لازىم بولىدۇ.

مىرزا ھەيدەر: سۇلتان جاناپلىرىنىڭ پىكىرلىرىنى تولۇق قوبۇل قىلىمەن. ئەمما، مىرزا ئېلىنىڭ باش ۋەزىر بولۇش مەسىلىسىنى ئويدان ئويلىشىش لازىم. ئۇ ئەبلەخ.....

سەردار: ئۇ، قولىدىن ھەر بالا كېلىدىغان مەخلۇق.

ئابدۇرىشتخان: ئۇنىڭغىمۇ ئىلاج يوق. بۇنى ئۇلار ئىلگىرىلا ئويلاپ قويغان ئىش. ساۋاقنى كوزدە تۇتۇش، ھۇشيار بولۇش كېرەك. بورىنىڭ ئۇگىسىدىن چىققىنىمۇ يامان ئىش ئەمەس.

ئامانىساخان: سۇلتان جاناپلىرىنىڭ قارىشى توغرا. ئۇلار نىقاۋىنى ئۇزى ئېچىپ باقسۇن. مىرزا ئېلىنىڭ ئەسلى بەشىرىسىنى كورۇش كېرەك. ئەھۋالدىن قارىغاندا بىزگە يەنە جىقراق ساۋاق كېرەككە ئوخشايدۇ. ئەمما، سۇلتان ئالىلىرى، ئۇلارنىڭ

مۇقامنى رەتلەش ئىشىمىزگە توسقۇنلۇق قىلىشغا يول قويـ-
ماسلىق كېرەك.

[ئابدۇرىشىتخان ئۇيدە قولىنى ئارقىسىغا تۇتۇپ ئۇ ياق-بۇ ياققا ماڭىدۇ
ۋە دەرىزە ئالدىغا كېلىپ ئوڭ بارمىقى بىلەن ساقىلىنى سىلاپ ئۇزاق-
ئۇزاقلارغا تىكىلىدۇ.

— پەردە چۈشىدۇ.

بەشىنچى پەردە

بىرىنچى كورۇنۇش   قارا نىيەت

[بىر يىل كېيىن.

[ئابدۇرىشىتخان قەشقەر ـ ئاتۇشقا سۇلتان سۇتۇق بۇغراخاننىڭ مازىرىنى زىيارەت قىلىش ئۈچۈن كەتكەن. باش ۋەزىر مىرزا ئېلى تاغاي ئىشانـنىڭ باشچىلىغىدا سۇيىقەستلىك ھەركىتىنى باشلايدۇ. يەنە بىر ياقتىن خاننىڭ پەرمانىغا خىلاپ ئىش قىلىپ، خەلق ئۈستىدىكى زۇلۇم ـ ئىستىبـداتنى كۈچەيتىدۇ. ئەيش ـ ئىشرەتكە بېرىلىدۇ.

[... مۇزىكىسى ئىچىدە پەردە ئېچىلىدۇ.

[مىرزا ئېلىنىڭ چوڭ ئىشخانىسى، بەك سولەتلىك ياسالغان. مىرزا ئېلى ئىشان بىلەن سوھبەتلىشىپ ئولتۇرىدۇ.

مىرزا ئېلى: ...ھەزرىتى پىرىم، جانابى ئاللىرىنىڭ لەۋزىلىرى بويىچە ئىشلار ئورۇنلاشتۇرۇلدى. مەدرىسىكە ئوت قويۇش بانىسى بىلەن رەھمەت قولغا ئېلىنىپ ئىشى تاماملاندى.

ئىشان: باشقا قاتناشچىلارچۇ؟

مىرزا ئېلى: ئۇلارنىڭمۇ ئەدىۋى بېرىلدى. سانايى نەفسنى توختىتىش قارارى چىقىرىلدى. ئەمدى ئومەر بىلەن ئامانىساخاننىڭ ئىشى قالدى.

ئىشان: ئۇلارنىڭ ئىشىنمۇ تېزرەك ھەل قىلماق كېرەك. سۇلتانىنىڭ قەشقەردىن قايتىدىغان ۋاقتى يېقىنلاپ قالدى.

مىرزا ئېلى: ئاڭغىچە ئىشنى تۈگىتىمىز، ئۇمەرنى بۇگۇن ئاخشام ئۇجۇقتۇرماقچىمىز.

ئىشان: مۇقام ئۇچۈن يازغان كىتاپلىرى بىلەن.

مىرزا ئېلى: خوش. ئۇنى دەرھال كويدۇرىمىز، ئەمدى ئاماننىساخاننىڭ ئىشى...

ئىشان: ئۇ دەھرى خوتۇن بەك ئۇستا، ئاگاھ بولماق كېرەك.

مىرزا ئېلى: خاتىرجەم بولغايلا، ھەزرىتىم، ئىنىسى-جىنىغا چاندۇرمايمىز.

ئىشان: جانابى ۋەزىر، ئۇلۇغ دىنىمىزغا، شەرىتىمىزگە سادىق زاتسىز. ئاللاتائالا سىزگە يار بولغاي! ئامىن (دۇئا قىلىدۇ) ئەمدى مەن ياناي (قوپىدۇ). (مىرزا ئېلى ئۇنى ئۇزىتىپ چىقىدۇ).

[مىرزا ئېلى تاشقىرىدىن ھاكاۋۇرانە كىرىدۇ ۋە كېلىپ يولەنگۈچ كارۋاتقا ئولتۇرۇپ، چاۋاك چالىدۇ، خىزمەتچىسى ئەلنەغمىچىلەر ۋە قىزلارنى باشلاپ كىرىدۇ. كارۋاتنىكى ئىگىز ياستۇقلارغا يېنىچە يولىنىپ، ماسايىرلىغان كوزلىرى بىلەن تاماشا كورىدۇ.

[ئالتە نەپەر قىز ئۇسۇل ئوينايدۇ. سازەندىلەر ئادەتتىكى كوچا ئاھاڭلىرىغا ساز چالىدۇ. قىزلار غەيرى يوسۇندا مىرزا ئېلىنىڭ خاھىشىگە لايىق ياسانغان، ئەمما ئۇلار ناگۇلا ئۇسۇل ئوينايدۇ.

[مىرزا ئېلىنىڭ ئارقىسىدا ئىككى قىز يەلپۈپ تۇرىدۇ. يەنە بىر قىز ئۇنىڭغا چىلىم سېلىپ تۇتۇپ تۇرىدۇ. چىرايلىق ئىشلەنگەن مىس چىلىمدىن مىرزا ئېلى ئارىلاپ تاماكا تارتىپ، تۇتۇنلىرىنى مەغرۇرلۇق بىلەن پۇۋلەپ تۇرىدۇ... كېيىن مىرزا ئېلىنىڭ ئىشارىتى بىلەن ئىچكىرىدىن ئىككى ياساۋۇل قارا يوپۇققا ئورالغان بىرسىنى ئەپكىرىپ ئوتتۇرىغا

توختىتىدۇ (ئۇسۇل توختايدۇ) ۋە يوپۇقنى ئېلىپ تاشلايدۇ. ئۇزۇن قارا كوينەك كيگەن، بېشىغا قارا رومال سالغان بىر ئايالنىڭ قىياپىتى كورۇنىدۇ. مىرزا ئېلى مەغرۇر بېرىپ ئۇ ئايالنىڭ بېشىدىكى روملىنى ئېلىپ تاشلايدۇ... بادامخاننىڭ غەزەپلىك چىرايى كورۇنىدۇ، ئۇ، ئاچچىق بىلەن گەۋدىسىنى تەتۇر بۇرايدۇ....

مىرزا ئېلى: ها ـ ها ـ ها...بادامىنىڭ ئۇچكىسى قاتتىق، مېغىزى تاتلىق بولارمىش. راست قاتتىق ئىكەندە! رەھمەتتەك بىر گادايىنىڭ ئولگىنىگە دۇنيا يىقىلىپ چۇشەتتىمۇ؟ ها ـ ها ـ ها..... **قېنى گۇزەل چوكان، بىر پەدە ئۇسۇل ئويناپ بېرىڭە! چىرايلىق كىشىگە خاپىلىق ياراشمايدۇ.....**(بادامخاننىڭ ئىڭگىنى سىلىماق بولىدۇ. بادامخان مىرزا ئېلىنىڭ قولىنى ئۇرۇپ تاشلايدۇ ۋە بۇرۇلۇپ بېشىنى كوتىرىدۇ).

[مىرزا ئېلىنىڭ ئىشارىتى بىلەن ساز چېلىنىدۇ. بىر ياساۋۇل كېلىپ بادامخاننى ئۇسۇلغا بۇيرۇيدۇ، رەت قىلغاندىن كېيىن ئۇنى قامچا بىلەن ئۇرۇپ يىقىتىدۇ. يىقىلىپ ياتقان بادامخان ئۇسۇل ھەركىتى بىلەن تولغۇنۇپ قوپۇپ غەزەپ بىلەن قارشىلىق ئۇسۇلى ئوينايدۇ. ئۇ بارلىق غەزىۋى ۋە ئۇچمەنلىگىنى ئۇسۇل بىلەن ئىپادىلەيدۇ. قىزلارمۇ ئۇنىڭغا تەڭكەش بولىدۇ. ساز ھەم مۇڭلۇق ھەم غەزەپلىك كۇيى بىلەن دولقۇنغا كوتىرىلىدۇ. بادامخاننىڭ كۇرەش ئۇسۇلى ئەۋج ئالىدۇ. بادامخان ۋە قىزلار ئىسيانكارلىق بىلەن مىرزا ئېلى تەرەپكە سىلجىيدۇ، مىرزا ئېلى ئولتۇرغان جايىدا ئارقىسىغا داجىيدۇ.

....

مىرزا ئېلى: (قاتتىق ئاۋاز بىلەن) يوقات، **بۇنى!** (ساز توختايدۇ، ئىككى ياساۋۇل بادامخاننى تۇتۇپ چېكىندۇرىدۇ، ھىلقى قارا يوپۇقنى ئېلىپ كېلىپ بادامخانغا ياپماق بولىدۇ... تالادىن ئايالنىڭ "قولۇڭنى تارت!" دىگەن قاتتىق ئاۋازى ئاڭلىنىدۇ، ھەممە شۇ ياققا قارايدۇ...)

ئامانىساخان: (ئوز ۋاقتىغا خاس چىرايلىق ـ ئىچچام ھەربىچە كىيىنگەن، بېلىدە سەدەپ ساپلىق خەنجەر، ئىككى ئايال ياساۋۇل كەينىدە، ئۇ جىددى مېڭىپ كېلىپ ياساۋۇللارنىڭ قولىدىكى يوپۇقنى ئېلىپ ئىرغىتىپ تاشلايدۇ) بادامخان دوستۇم! (بادامخانغا قۇچاق ئاچىدۇ. مىرزا ئېلى چوچۇپ ئورنىدىن قوپىدۇ).

بادامخان: ئاھ دوستۇم! (ئوزىنى ئامانىساخانغا تاشلاپ يىغلايدۇ...)

ئامانىساخان: يىغلىماڭ بادامخان، يىغلىماڭ. (بادامخاننىڭ بېشىنى سىلاپ چوۋۇتىدۇ. كېيىن مىرزا ئېلىغا قاراپ) رەھمەت قېنى!

مىرزا ئېلى: مېنى كەچۇرگەيلا خېنىم، ئۇ، دارغا ئېسىلدى (تازىم قىلىدۇ. بادامخان ھوكرەپ يىغلايدۇ).

ئامانىساخان: (غەزەپ بىلەن) نىمە ئۇچۇن؟!

مىرزا ئېلى: خانلىق مەدرىسكە ئوت قويغانلىغى ئۇچۇن ھەم دىنغا قارشى بىدئەت ناخشىلارنى ئېيتقانلىغى ئۇچۇن.

ئامانىساخان: مەدرىسكە ئوت قويغاننىڭ قانداق دەلىلى بار؟

مىرزا ئېلى: بىللە ئوت قويغانلار ئىقرار قىلدى.

ئامانىساخان: مەن ئوزەم ئۇلاردىن سورايمەن.

مىرزا ئېلى: ئۇلارمۇ دارغا ئېسىلدى.

ئامانىساخان: ئوردا سانايى نەفسەسىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇشنى قارار قىلىشقا كىمنىڭ ھەددى باركەن؟

مىرزا ئېلى: ئۇلار مۇقام رەتلەيمىز دەپ دىنغا قارشى ئىشلارنى قىلغان.

ئامانىساخان: باش ۋەزىر! سىزنىڭ نەزىرىڭىزدە سۇلتان بارمۇ، زادى!

مىرزا ئېلى: پەقىر سۇلتان جاناپلىرىنىڭ قۇلى مەن، ئاغچا خېنىم.

بۇ ئىش باش مەسلىھەتچى ئىشان ھەزرىتىمنىڭ قارارى....

ئامانىساخان: ھە، شۇنداقمۇ؟...سىلەر بۇ رەزىل ئويۇنۇڭلار ئۈچۈن سۇلتان قەشقەردىن قايتقاندىن كېيىن جاۋاپ بېرىسىلەر، تېخى!...بادامخان، جۇرۇڭ، كەتتۇق (بادامخاننى قولتۇقلاپ ماڭىدۇ. ئۇسۇلچى قىزلار ئامانىساخاننىڭ ئالدىنى توسىدۇ).

قىزلار: بىزنىمۇ ئەپ كەتسىلە، خان ئاچا! (يالۋۇرىدۇ)

ئامانىساخان: جۇرۇڭلار! (ھەممىسى چىقىپ كېتىدۇ. مىرزا ئېلى نىمە قىلىشنى بىلەلمەي، قاراپلا قالىدۇ...)

ئېلى پاششاپ: (ھودۇقۇپ كىرىدۇ) نىمە گەپ، ئاۋۇ خېنىمنىڭ غەزىۋى چوڭغۇ؟

مىرزا ئېلى: نىمە بولاتتى، رەھمەتنىڭ ئىشى، بادامنى تارتىپ كەتتى...

پاششاپ: ئاپلاھۇئەكبەر!.....زادى مۇشۇ ئىشنى ئالدىراپ قىلىپ قويدۇق دېگەن ئىدىم.

مىرزا ئېلى: بولدى، ئىش ئۆتتى. خانلىق مەدرىسكە ئوت قويۇش ئىشى ئاشكارا بولمىسا بولدى.

پاششاپ: ئۇنىڭدىن خاتىرجەم بولسىلا، بۇ ئىش ناھايىتى پۇختا قىلىنغان. پاش بولمايدۇ. ئاتالمىش ئوت قويغۇچىلارنىڭ ھەممىسى يوقىتىلدى.

مىرزا ئېلى: رەھمەت توغرىسىدىكى گۇۋاچىلار چىڭمۇ؟

پاششاپ: چىڭ، ئۇلارنىڭ يۈرىگى مېنىڭ قولۇمدا.

مىرزا ئېلى: يەنە پۇختىلاش كېرەك. ئىش قىلىپ ئاشكارا بولۇپ قالمىسۇن. بۇ تېخى ئىشنىڭ باشلىنىشى. سۇلتان قەشقەردىن قايتقىچە ئاساسي ئىشنى ئورۇنلاپ بولۇش لازىم.

پاششاپ: خاتىرجەم بولسىلا، باش ۋەزىر. ئىشان ھەزرىتىم قانداق، چىكمۇ؟

مىرزا ئېلى: بۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسى ئىشان ھەزرىتىمنىڭ قارارى بىلەن بولغان تۇرسا. ئىشاندا گەپ يوق. ئەمما، ئىش پاش بولۇپ قالارمىكىن دەپ ئەندىشە قىلىدۇ. ئۇنىڭ تۇتقان ـ پۇتكىنى ئالىلا، دىن. شۇڭا بىزنىڭ بىر قولىمىزدا دىن، بىر قولىمىزدا قىلىچ بولۇشى كېرەك. ئۇمەر بىلەن ئامانىساخاننىڭ ئىشىنى ھەل قىلساق، خاننىڭ قانات ـ قولى قىرقىلىدۇ.

ئېلى پاششاپ: شۇنداق، ئەلۋەتتە. (بېشىنى مىرزا ئېلىگە يېقىن ئەپ كېلىپ خۇپىيانە قىلىپ سوزلەيدۇ) تازا كېلىشكەن قىلىچۋاز ئىككى يىگىتنى تەييارلاپ قويىدۇم. ئەمدى چارە ھەم ۋاقىتنى ئويلىنىش كېرەك.

مىرزا ئېلى: چارە، ۋاقىت... (قوشۇمىسىنى تۈرۈپ ساقىلىنى سىلاپ ئويلايدۇ) كېچىدە، بۇگۈن كېچىسى. ئۇخلاپ ياتقاندا...يول ئۇستىدە... (ئۇ بىر نەرسە تاپقاندەك چىرايى ئېچىلىدۇ) ۋاقىت بولسا...، ئىش قىلىپ چاپسانراق ئولگىنى ياخشى.

ئېلى پاششاپ: ئىش بەك يوشۇرۇن قىلىنىدۇ، پۇختا ئورۇنلاشتۇر ـ دۇم، نامەلۇم ئادەملەر ئۇمەرنى ئولتۇرۇپ ئويىنى بۇلاپ كېتىدۇ ـ دە، ئەلۋەتتە. مۇقاملارمۇ شۇنىڭ ئىچىدە.

مەھرەم: (مىرزا ئېلىنىڭ مەھرىمى كىرىدۇ) يادىكار خېنىم قەدەم تەش ـ رىپ قىلدى! (ئىككىسى چاپسان قوپۇپ ئالدىراپ ئىشىككە ماڭىدۇ...)

يادىگار خېنىم: (ئالپتە كىينگەن، بېشىغا نېپىز ھال ياغلىق ئارتقان، ئارقىسىدا تۆت نەپەر خىزمەتچى قىز بىللە كىرىدۇ) ھا ـ ھا ـ ھا...

بىمەھەل كەلدىمۇ جانابى باش ۋەزىر؟ شۇنداق، تاسادىپى ئەھۋاللارنى دائىم ئەستە تۇتۇش كېرەك...ھا...پاششاپ بەگمۇ بارىكەن (مىرزا ئېلىنىڭ تەكلۈۋى بىلەن ئورۇندۇقتا ئولتۇرۇپ، بېشىدىكى ياغلىقتا قول سوزىدۇ، بىر قىز دەرھال كېلىپ ياغلىقنى ئالىدۇ. ياسىنىشى ۋە گۈزەل-ھاكاۋۇر چىرايى تېخىمۇ ئۇچۇق كورۇنىدۇ) پاششاپ بەگ! پاششاپلىق جايىدىمۇ؟ ماڭا قاراڭ، سىزدە ئازراق ھودۇقۇش بارمۇ، نىمە؟ ۋاي يەي، پاششاپقا بۇ ئىش ياراشمايدۇ. مىرزا ئېلى تاغاي جاناپلىرىغا قاراڭ، ئۇستىگە تاغ يىقىلسىمۇ پەرۋا قىلمايدۇ (كۇلىدۇ). سىزنىڭ قولىڭىزدا ئاشۇنچە ھوقۇق ۋە ساقچى، ئەسكەرلەر تۇرۇقلۇق، نىمىدىن قورقىسىز؟ (كۇلىدۇ). ھوقۇق كىچىكلىك قىلىۋاتامدۇ، يە؟ (كۇلىدۇ) ئۇرلەشكىمۇ بولىدۇ...ئەمما، پەلەمپەيدىن يۇقۇرىغا چىقىشتا بەل چىڭ بولۇش كېرەك. ھا-ھا-ھا...

ئېلى پاششاپ: ئىلتىپاتلىرىغا تەشەككۇر، چوڭ ئاغچا جېنىم. (قوپۇپ ئېگىلىدۇ) خېنىمنىڭ مەرھەمىتى تۇرغان يەردە پەقىر ھېچنىمىدىن قورقمايمەن...مەن ياناي، باش ۋەزىر جاناپلىرى.

مىرزا ئېلى: مەيلى...

يادىگار خېنىم: پاششاپ بەگ يۇرەكسىز يولۋاس بولغاندىن، غەيرەتلىك ئېشەك بولغان ياخشى، گايىدا ئېشەك ھاڭراپ يولۋاسنى قاچۇرالايدۇ، بىلدىڭىزمۇ؟ ھا-ھا-ھا...خوش پاششاپ (پاششاپ ئېگىلىپ تازىم بىلەن خوشلىشىپ چىقىدۇ. يادىگار خېنىمنىڭ ئىشارىتى بىلەن قىزلار چىقىدۇ).

مىرزا ئېلى: خېنىم.....

يادىگار خېنىم: ھىم، خېنىم...بىر قەلەندەر سازەندىگە كۇچى يەتمەي

تېخى باش ۋەزىر ئىمىش. بىردەم تۇرۇپ ”جېنىم“مۇ دەيلا
ھەرقاچان، ھا ـ ھا ـ ھا...

مىرزا ئېلى: كۆچى يەتىمەسلىك مەسىلىسى ئەمەس، ياخشىراق
ئويلاشقان ياخشى...

يادىگار خېنىم: جاناپلىرى ئويلىشىپ بولغىچە سۇلتان كېلىپ بولىدۇ.
ئاندىن ئىشلىرى غالتەككە چىقىدۇ (كۈلىدۇ).

مىرزا ئېلى: يوقسۇ، ئۇنىڭغىچە قالمايمىز، پاششاپ بەگ تەييارلاندى.

يادىگار خېنىم: بۇ تازا بىر توخۇ يۈرەكقۇ. چاپىغىنى ئالمەن دەپ
قارىغۇ قىلىپ قويمىسۇن، يەنە.

مىرزا ئېلى: ئۆزلىرىنىڭ ئالدىدا بىرئاز سۇر باسقانغا ئوخشايدۇ.
خېلى جېنى بار ئادەم...

يادىگار خېنىم: ئەگەر چاندۇرغىدەك بولسا، بۇنىمۇ جايلاش كېرەك.
ماڭا قاراڭ. (بىراقلا چىرايىنى ئۆزگەرتىپ، قوشۇمىلىرىنى تۈرۈپ،
مىرزا ئېلىگە ئېگىلىدۇ) سىزگە قىلدىر، ئۆمەر توسالغۇ بولسا،
ماڭا ئاماننىسا...! ئۇ سۇلتاننى ئۆزىگە شۇنداق تارتىپ ئالدىكى،
ئۇنى يوقاتماي، سۇلتاننى ئۇنىڭدىن ياندۇرۇش ئەسلا مۇمكىن
ئەمەس...ھىلىقى رەھىمەت بىلەن بادامنىڭ ئىشى ھەل
بولدى ـ دە. ١

مىرزا ئېلى: ھە، شۇنداق، ھەل بولغاندەك قىلغان ئىدى. لېكىن...
ئىش چاتاقراق. بايا ئاماننىسا كېلىپ بادامنى ئەپ كەتتى.

يادىگار خېنىم: ھە، ئەپ كەتتى؟ بادامنىڭ مېغىزىنى چاقالماي
قاپلا ـ دە، ھا ـ ھا ـ ھا...توخۇ يۈرەك، بېرەمدىغان ئۇنى!

مىرزا ئېلى: ئىلاجىم يوق، تېخى ئۇ، رەھمەتنى سۈرۈشتە
قىلىۋاتىدۇ.

يادىگار خېنىم: ئىش پۇختا قىلىنغان بولسا، چىڭ تۇرۇش كېرەك. ئۇلار يەنە سەنئەت، مۇقام دەپ دىنغا قارشى چىقىۋاتىدىغۇ. ئىشانىنىڭ ھاسسىسىنى ئىشلىتىش لازىم. رەھىمەت مەدرىسكە ئوت قويغۇچى ئەمەسمۇ؟! ھە، چوڭ قىلتاق تەييارلاندىمۇ، بولدى.

مىرزا ئېلى: ئومەرنى جايلاش ئىشى ئورۇنلاشتۇرۇلدى. ئەمما ئامانىسانىڭ مەسىلىسىگە قول سېلىش تەسرەك تۇرىدۇ.

يادىگار خېنىم: ئامانىسا...(قوپۇپ ئويدە ئايلىنىدۇ) ئامانىسا... (كېلىپ مىرزا ئېلىنىڭ ئالدىدا توختايدۇ) ئامانىسانىڭ ئىشىنى ماڭا قويۇپ بېرىڭ. ئۇ تېخى سۇلتانغا بىر شاھزادە تۇغۇپ بەرمەكچى ئىمىش. مەن ئۇنى شۇنداق جايلايمەنكى، ئاشۇ بولمىش شاھزادىسى بىلەن بىللە ئۇنى مىجىپ تاشلايمەن (غەزەپ بىلەن ئىككى قولىدا بىر نىمىنى مىجىغاندەك قىلىدۇ) ئەنە شۇندىن كېيىن سۇلتان قانداق قىلارىكىن؟ ھا، ھا، ھا...خوش، باش ۋەزىر جاناپلىرى، مەن كەتتىم (ئۇ ئىشىككە ماڭىدۇ. قىز كىرىپ ياغلىقىنى بېشىغا سالىدۇ. مىرزا ئېلى ئۇزىتىدۇ) خوش، جانابى باش ۋەزىر (ئۇ كەينىگە يېرىم بۇرۇلۇپ مىرزا ئېلىگە قاراپ نازلىق كۈلۈمسىرەيدۇ، مىرزا ئېلى قوللىرىنى مەيدىسىگە قويۇپ كۈلۈپ باش ئېگىدۇ).

— پەردە چۈشىدۇ.

بەشىنچى پەردە

ئىككىنچى كورۇنۇش   سۇيقەست

[بىر ئاي كېيىن.

[ئامانىنساخاننىڭ ئىشخانىسى. سۇپىدا ئامانىنساخان "راك"نىڭ نۇسخا ئاھاڭىدا مۇڭلىنىپ تەمبۇر چېلىپ ئولتۇرغاندا پەردە ئېچىلىدۇ. تەمبۇرنى تەسىرلىك چالىدۇ. كېيىن ئۇ تەمبۇرنى قويۇپ، ئورنىدىن قوپۇپ، كىرىپ كەلگەن قىدىرخان بىلەن سالاملىشىدۇ.

ئامانىنساخان: مەرھەمەت ئولتۇرسىلا (ئولتۇرۇشىدۇ ۋە قولتۇغىدىن ئىككى كىتاپنى ئېلىپ شىرەگە قويىدۇ.) ئۇمەر ئۇستا چوڭ خەۋپتىن قۇتۇلۇپ قالدى، خۇدا ساقلىدى. يەنە رەتلەنگەن مۇقاملارمۇ ساقلىنىپ قالدى. ئۇلار بىزنى بىر سازەندە ئۇستازدىن ۋە مۇقامنىڭ بارلىق ھوججەتلىرىدىن ئايرىماقچى ئىدى، قولىدىن كەلمىدى. ئەمما ئۇلار پەيلىدىن يانمايدۇ.

قىدىرخان: ئۇلارنىڭ قارا نىيىتى باشلاندى. ھۇشيار بولۇش لازىم. ئاخشام ئۇمەر سازەندىنىڭ ھويلىسىغا ئالدىن مۇھاپىزەتنى ئۇيۇشتۇرغىنىمىز ياخشى بولغان. ئۇلار ئۇمەر ئۇستازغا قەست قىلىمەن دەپ ئۆزى كولىغان ئورىغا ئۆزى چۈشتى. (شىرەدىكى باشقا بىر كىتاپنى ئېلىپ) ھە، بۇ شائىرلىرىمىزنىڭ ئەسەرلەر توپلىمى. بۇ ئەسەرلەرنىڭ مەزمۇنى يېتەرسىز بولغاندىن باشقا، بۇلاردا تىل جەھەتتىمۇ مەسىلە جىقراق.

ئامانىنساخان: شۇنداق. بىزنىڭ بەزى شائىرلىرىمىز ئەرەپ، فارس شائىرلىرىغىلا يېپىشىۋالىدۇ. نىزامى، فىردەۋسى، جامى...

ئۇلار بىز ئۇگىنىشىمىز لازىم بولغان ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر ئالىملار. لېكىن، بىزنىڭ ئۇيغۇرلاردىن چىققان مۇتەپەككۇر، ئالىم، يازغۇچىلىرىمىزمۇ ئىلگىرىلا شېرىيەت بابىدا كامالەتكە يەتكەن. قەدىمقىلارنى قويۇپ تۇرۇپ، كېيىنكى ئەسىرلەردىكى ئالىم - شائىرلىرىمىزنى ئالساق، مەسىلەن، فارابى، مەھمۇت قەشقىرى، يۇسۇپ بالاساغۇن، ئاتايى، سەيىخى، سارايى ۋە باشقىلار... ئەبۇ نەسىر فارابى يالغۇز ئۇلۇغ شائىر بولۇپلا قالماستىن، ئۇ كىشى بىر مۇتەپەككۇر ئالىم، پەيلاسوپ. ئۇ كىشىنىڭ مۇنداق بىر شېرى يادىمدا بار: (ئويلاپ يادقا ئوقۇيدۇ)

پىشمايىن سىرى ۋۇجۇدخام قالدى ئالىمم ئوز پېتى،
يا تېشىلمەي گەۋھىرى ھەم قالدى ئالەم ئوز پېتى.

گەر ئەقىل يورۇق چېچىپ ھەر كىم ئاڭا مەنە ئەيتسىمۇ،
ئەسلى چىن تەسۋىرىدىن كەم قالدى ئالەم ئوز پېتى.

قىدىرخان: ھە، ھەقىقەتەن پەيلاسوپ ئالىم: (ئويلاپ شېرىنىڭ ئاخىرقى قۇرىنى تەكرارلايدۇ) "ئەسلى چىن تەسۋىرىدىن كەم قالدى ئالەم ئوز پېتى." شۇنداق، فارابى ئالەم قانۇنىيەتلىرىنى بىلىشتە خېلى ماھارەت كورسەتكەن بولسىمۇ، ئەمما، ئوزىدىن ئىلگىرىكى ۋە ئوزىگە زامانداش پەيلاسوپلارنىڭ جۇملىسىدىن ئوزىنىڭ ئالەم سىرىنى تېخى ئاچالماي قالغانلىقىدىن ئارماندا قالغان، ھەقىقەتەن شۇنداق. لېكىن، "ئالەم ئوز پېتى" قالمايدۇ. ئاڭ پىكىر تەرەققى قىلىدۇ، شەيئىلەر تەرەققى قىلىدۇ،

ئالەمنىڭ سىرىمۇ ئېچىلىدۇ. ھە، ئامانىساخان (شىرەدىكى كىتاپلارنى قولىغا ئالىدۇ) ئۇزلىرىنىڭ بۇ كىتاپلىرىنى كورۇپ تۇگە- تىشنى كېچىكتۇردۇم، ئەپۇ قىلغايلا، ئۇزلىرىنى يېتىشكەن ئالىم دىيىشكە ھەققىم بار، ھەر ئىككىلا كىتاپ ياخشى يېزىلغان. خۇسۇسەن «دىۋان نەفسى» (كىتاپنى كورسىتىدۇ) دىكى ئىدرەك ۋە ماھارەتلىرى مېنى قايىل قىلدى، «ئەخلاقى جەمىيلىيە» (يەنە بىر كىتابنى قولىغا ئالىدۇ)مۇ ئوخشاشلا يۇقۇرى قىممەتكە ئىگە. بۇ كىتاپلارنى باستۇرۇش لازىم.

ئامانىساخان: بۇ كىتاپلارنى مېنىڭچە پىشقان ئەسەر دىيىشكە ئەر- زىمەيدۇ. مەن ئۇزەم قانائەتلەنمەيمەن، ئەگەردە مەلۇم ئۇتۇق بار، دىيىلسە، ئۇ جاناپلىرىنىڭ غەمخورلۇغى ۋە تەربىيىسىدىن ئايرىلمايدۇ. ئۇزلىرىنىڭ «دىۋان قىدىر» ناملىق مەشھۇر ئەسەر- لىرى ماڭا چوڭ ياردەم بەردى.

قىدىرخان: ھە، ئۇ بىزنىڭ ۋەزىپىمىز، پەقىر ئاخىرقى ئومرىدە ئۇزلىرىدەك ياش، بولۇپمۇ ئايال ئالىمنى كورەلىگىنىم ئۇچۇن زىيادە خۇرسەن مەن.

ئامانىساخان: ۋاي، يامان كوتىرىۋەتتىلە ئۇستاز، "ئالىم" مەرتى- ۋىسىگە يېتەلىسەك ياخشى بولاتتىغۇ!

قىدىرخان: "ئالىم"لىق ئاسماندىن چۇشمەيدۇ، كىشىنىڭ ئەستايىدىل تىرىشچانلىغىغا باغلىق. بىلىم ئىلىمنى سويگۈچىگە باش ئېگىدۇ، ھورۇننى، ھاكاۋۇرنى يات كورىدۇ؛ ساختىپەز بىلەن بولسا ھەرگىز چىقىشالمايدۇ. ئۇزلىرى ئىلىمگە مۇھەببەت باغلىغان ئىسىل پەزىلەتلەرگە ئىگە بولغانلىقلىرى ئۇچۇن "ئالىم"لىق مەرتىۋىسىگە يەتتىلە. قىزىم، سىلە بىزنىڭ مىللىتىمىزنىڭ

غۇرۇرى، (بىر خىل ھاياجان ۋە ھورمەت بىلەن سوزلەيدۇ) بۇ ئىككى كىتاپنى نەشر قىلىشقا رۇخسەت قىلسىلا.

ئامانىساخان: ماڭا بەرگەن ئىلھاملىرىغا مىڭلارچە تەشەككۈر، ئۇستازىم (تازىم قىلىدۇ). نەشر ئالدىدىن يەنە بىر قېتىم كورۇپ چىقاي، سۇلتانىمۇ ئاخىرقى نۇسخىسىنى كورەي دىگەن ئىدى.

ئاۋال، بەلكى دەرھال ”مۇقام“ كىتاۋىنى باستۇرساق دەيمەن.

قىدىرخان: ئۇ توغرا، بۇ كىتاپلارنىمۇ باستۇرىمىز، ھە، راست، سۇلتان تېزراق قايتسا بولار ئىدى.

ئامانىساخان: مەن خەت يازدىم. قايتىپ قالار. ھازىر ئەھۋال بارغانسېرى جىددىيلەشمەكتە، سۇيىقەست ھەركىتى باشلاندى، رەھمەتنى ئولتۇرۇش، ئۇنىڭدىن كېيىن ئومەر ئۇستازغا قەست قىلىش، سەنايى نەفسىمىزنى تاقاش...

قىدىرخان: شۇنداق، ئەھۋال جىددى. خانلىق مەدرىسكە ئوت قويۇش دىگەن نىمىنى ئۇيدۇرۇپ چىقىش پۈتۈن سۇيىقەستنىڭ باشلىنىشىدىن دېرەك بېرىدۇ. مېنىڭچە، ئىش بۇنىڭ بىلەن تۈگەپ قالمايدۇ. بىز ھۇشيار بولىلى، ئۇنىڭدىن كېيىن ئىلىم-مەرىپەت ئىشىمىزنىمۇ توختاتمايلى، مەسىلەن: ئەدىبىيات-سەنئەت، مۇقام تەتقىقاتىدا ئۇتۇغىمىز بار. بۇنىڭدىن قانائەتلەنىشكە بولمايدۇ، ئۇلار دىنغا قارشىلىق دىگەن بوھتان بىلەن ئۇنى يوقاتماقچى، بىز ئۇنى داۋاملاشتۇرۇشىمىز لازىم.

ئامانىساخان: مۇقامنى تەتقىق قىلىشنىڭ نەتىجىسى، ئۇتۇغىمۇ جاناپلىرىنىڭ يېتەكچىلىكىنىڭ نەتىجىسى. ئومەر سازەندە جاناپلىرىمۇ جىق كۈچ چىقاردى، مۇلاھىزە قىلىشىمىزچە، مۇقام ئون ئىككىگە يەتتى، توققۇز مۇقام رەتلەندى، ئاساسەن تولۇقلاندى،

داۋاملىق تولۇقـلاش لازىم، يەنە ئۈچ مۇقامـنىڭ ئاساسى بار، ئەمما كەم جايلىرى جىق، داۋاملىق ئىشلەش كېرەك. يەنە شۇ نەرسە مەلۇم بولدىكى، ئۇيغۇر مۇقامىغا ئەگىشىپ، ئوتتۇرا ئاسىيا، جەنۇبىي ئاسىيا ۋە يېقىن شەرقتىكى بەزى مىللەتلەرنىڭ مۇقام-لىرىمۇ مەيدانغا چىققان، ئەمما مەيلى سان، سۈپەت جەھەتتىن ياكى تۈزۈلۈش جەھەتتىن بولسۇن، بىزنىڭ مۇقامىغا يەتمەيدۇ. شۇنداق، ئۇيغۇر مۇقامىنىڭ تارىخى ئۇزۇن بولغاچقا، تەرەققى-ياتىمۇ خېلى ياخشى. مۇقاملارنىڭ تىلـىنىمۇ ئويلىـنىش لازىم، ئوتتۇرا ئاسىيادىكى باشقا مىلـلەت شائىرلىرىـنىڭ ئەسەرلىرىـدىن كورە، ئاۋال، ئوز شائىرلىرىمىزنىڭ ئەسەرلىرىدىن كىرگۈزۈلسە ياخشى.

قاۋۇل مىرزا: (خوشال كىرىدۇ) سالام قىدىرخان تاغا، خېنىمنىڭ تەنلىرى ساق بولـغاي. (ئامانىساخانغا قاراپ) ئۆزلىـرىگە خـۇش خەۋەر ئېلىپ كەلدىم، (يانچۇغىدا بىر نىمە يوشۇرىدۇ) سۈيۈنچە بەرسلە.

ئومەر سازەندە: (كىرىدۇ)، ھە، سۈيۈنچە؟ خۇش خەۋەر بولسا ئەل-ۋەتتە سۈيۈنچە بېرىش كېرەك (سالاملىشىدۇ).

ئامانىساخان: ئولتۇرسىلا ئۇستاز. ۋاي نىمە بولاتتى. قەشقەردىن خەۋەر كەلگەندۇ ھەرقاچان.

قاۋۇل مىرزا: ئىش قىلىپ خۇش خەۋەر، سۈيۈنچە بەرسلە!

ئامانىساخان: ئىككى تاقا بەقسەم.

قاۋۇل مىرزا: ھەببەللى، مانا (يانچۇغىدىن خەتنى چىقىرىـپ بېرىـدۇ. باشقىلارمۇ قارىشىدۇ).

ئامانىساخان: ھە، سۇلتاندىن كەلـگەن خەت، (ئېچىپ ئاۋال ئىچىدە ئوقۇيدۇ، كېيىن باشقىلارغا ئۇزۇپ - ئۇزۇپ ئوقۇپ بېرىدۇ) مانا مۇنداق

يېزىپتۇ: ”...... سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان مازىرىنى زىيارەت قىلىش مەندە چوڭ تەسىر قالدۇردى. خۇسۇسەن، خاننىڭ تەزكىرىسىنى كورگەندىن كېيىن، بىزنىڭ ئۇ كىشىنىڭ ئالى خىسلىتىدىن، خەلقپەرۋەرلىكىدىن، ۋەتەنپەرۋەرلىكىدىن، قەھ-رىمانلىقىدىن ئۈگىنىدىغان جايلىرىمىز جىق ئىكەن دەپ قالدىم......“ ھە، يەنە مۇنداق دەپتۇ: ”قەشقەر ۋالىسىنىڭ ئىشى يامان ئەمەس، ئەمما، پۇخرالار ھامان ئېغىر قىيىنچىلىقتا ياشىماقتا، دىنىي خۇراپاتلىقنىڭ بولۇپمۇ ئىشان-سوپىچىلىقنىڭ كىشىلەرگە سىڭىۋاتقان روھىي كىشىنى... شۇنداق، بۇ روھىي كىشەن سىياسى، ئىقتىسادىي كىشەننى چىڭىتماقتا..“

قىدىرخان: ياخشى پىكىر، يېڭى تونۇش، ئالى جاناپ تونۇش.

ئۆمەر سازەندە: بىزنىڭ سۇلتانىمىز پۇخراغا يېقىنلاشسا نىمە دىگەن ياخشى. تۇرمۇش — ئۇلۇغ مەكتەپ. ئۇ ھەرقانداق مەكتەپ بېرەلمەيدىغان بىلىمنى بېرىدۇ، ھە، يەنە نىمە دەپتۇ؟

ئامانىساخان: يەنە بىرەر ئايدىن كېيىن قايتىمەن دەپتۇ. ئوزىنىڭ نىمشكىمۇ كوڭلى ئەنسىرەۋاتقىنىنى، قايتىشقا ئالدىراۋاتقانلىقىنى يېزىپتۇ. قالغىنى باشقا گەپلەر......

قاۋۇل مىرزا: ئاشۇ ”باشقا گەپلەر“نىڭ ئىچىدە بىر بېيىت باردەك قىلىدۇ، ئەنە (بېگىز قولى بىلەن خەتنى كورسىتىدۇ). بىزنىڭ ئاڭلى-شىمىزغا بولامدىكىن؟

ئامانىساخان: ھە، بۇمۇ؟ مەيلى، بولىدۇ (ئوقۇيدۇ).

”ئەي پەيكى سابا مېنىڭ بايانىم يەتكۈز،
يارىمغا نىياز ئىلە سالامىم يەتكۈز،
گەر سۇبھى ۋە شام قېشىغە يەتسەڭ،

ئەلۋەتتە ئاگا سۇبھى-شانىم يەتكۈز“
(ئۇ، ئىزا ئارىلاش كۈلىدۇ، باشقىلارمۇ كۈلۈشىدۇ.)

قىدىرخان: شائىر دىگەن قولىغا قەلەم ئالسا، شېئىر يازماي تۇرالـ مايدۇ، سۇلتان غەزەلدىن قالسا، رۇبائىنى ياخشى كورىدۇ.

ئامانىساخان: (بىر قولى بىلەن مەيدىسىنى باسىدۇ، ساقلىغى ياخشى ئەمەسلىگىنى سېزىدۇ) قاۋۇل مىرزا، مىجەزىم ناچارراق تۇرىدۇ. بىر تىۋىپ چاقىرتامسىزكىن (قاۋۇل مىرزا چىقىپ كېتىدۇ).

قىدىرخان: راست، چىرايىلىرى ئانچە ياخشى ئەمەس، دىققەت قىلسىلا (قاۋۇل مىرزا قايتىپ كىرىدۇ). راستىلا، جانابى ئۇمەر، سالامەتلىكلىرى قانداق؟

ئۇمەر سازەندە: ياخشى، رەھمەت، ھىچ گەپ يوق. ئامانىسا خېنىمنىڭ مەرھەمىتى ۋە سەردارنىڭ نەۋكەرلىرى بولمىغان بولسا،......

سەردار: (كىرىدۇ ۋە ئامانلىشىپ جىددى قىياپەتتە ئولتۇرىدۇ) بۇ ئىشلار ئوتتى. يەنە قانداق ئىشلار بولۇشنى ئويلىشىش كېرەك. سۇلـ تان كەلسۇن، چاپسانراق كەلگىنى ياخشى. (باشقىلار دىققەت قىلىدۇ) بىز بەك بىغەم بولۇپ قاپتىمىز.

ئامانىساخان: (ئەندىشە بىلەن) يېڭى خەۋەر بارمۇ؟

سەردار: (بېشىنى ئېگىپ خۇپىيانە سوزلەيدۇ) سۇيىقەست خەنجىرىنىڭ ئۇچى سۇلتانغا قارىتىلغان (ھەممە چوچۇيدۇ)، كېيىن ئوزلىرى، ئاندىن قالسا باشقىلىرىمىز. ئىشنىڭ باشلىنىشى ئۇمەر سازەندىنى ئولتۇرۇپ مۇقامنى كويدۇرۇش، ئاندىن كېيىن.....

ئامانىساخان: ئەبلەخلەر.

قىدىرخان: ھە، ھە، ئىش مۇنداق دەك؟!

سەردار: (قاۋۇلغا قاراپ) چاپسان خانغا كىشى چاپتۇرۇش لازىم. بىر پارچە خەت يېزىڭ، يوپۇرغا ـ تېرىم بىلەن قايتىشنى تەۋسىيە قىلىڭ. چوڭ يول خەتەرلىك. مەن سۇلتاننى قارشى ئېلىش ئۈچۈن مۇھاپىزەتچىلەر ئەۋەتىمەن، خېنىم، ئۆزلىرى سۇلتان قايتقىچە تالا ـ تۈزگە چىقمىسىلا، مۇھاپىزەتنى كۈچەيتىمىز. يانلىرىدىكى خادىملاردىن ھوشيار بولسىلا..... قاۋۇل مىرزا، سىز ئوردا ئىچىدە ئەھۋالنى جىددىي كۆزىتىڭ، خېنىمنىڭ بىخەتەرلىگىگە ھەممىمىز مەسئۇل بولۇشىمىز كېرەك.

قىدىرخان: ئامانىسا خېنىم، ئەھۋال ھازىر مۇشۇ دەرىجىگە يەتكەن ئىكەن، بىز ئېھتىيات بىلەن ئىش كورۇشىمىز كېرەك. ئىشان يەنە دىنىي دەستەك قىلىپ چىقىپ، كىشىلەرنى قايمۇقتۇرۇشى مۇمكىن. سەردارنىڭ تەدبىرى ياخشى. بىز سۇلتاننىڭ ساق ـ سالامەت كېلىشىنى كۈتەيلى ھەم ھوشيار تۇرايلى. سۇلتان كەلگەندە ئىشلارنى تۈپتىن ھەل قىلىش لازىم. ھازىرچە بەزى زىيانلاردىن كوز يۇمۇش كېرەك.

سەردار: توغرا گەپ، "سەبرى قىلسا غورىدىن ھالۋا پۈتەر". ھەم سەبرى قىلىش، ھەم ھوشيار بولۇش كېرەك.

ئامانىساخان: ھەربى ئىشلار...

سەردار: ھەربى ئىشلاردىن خېنىم خاتىرجەم بولغاي، زورۇر تەدبىرلەر قوللىنىلدى.

ئامانىساخان: خوپ، سەردار شۇنداق بولسۇن، سۇلتانغا دەرھال كىشى چاپتۇرۇڭلار، ھەممەيلەن ھوشيار بولايلى. (ئورنىدىن قوپىدۇ) مەن بىر ئاز دەم ئالاي. (باشقىلار ئامانلىشىپ چىقىشىدۇ. بادامخان كىرىدۇ) بادامخان، مىجەزىم يوق تۇرىدۇ. تىۋىپ

كەلمەكچى (ئىچكىرى كىرىپ كېتىدۇ. بىر خىزمەتچى قىز چىقىدۇ).

بادامخان: (قىزغا) ھېلىقى بوۋى تىۋىپ كەلمەكچى، ساقلاپ تۇرسۇن (ئۇمۇ ئىچكىرىگە كىرىدۇ). (قىز ئامانىنساخان ياتقان يولەنگۈچ كارۋاتنى تۈزىتىدۇ).

بوۋى تىۋىپ: (تالادىن سوزلەپ كىرىدۇ) يائالـلا، جىـمى بەنـدەڭنى ئامان قىلغىن، ئۇھ، ھېرىپ ھالـىم قالمـىدى (دوڭغاقلاپ مېڭىپ بېلىگە مۇشتلايدۇ).

قىز: (قارشى ئالـىدۇ) كەلسىلە ئانا، ئولـتۇرسىلا (ئۇنى يولەپ ئولـتۇرغۇزىدۇ).

بوۋى: رەھمەت بالام. بەلەن قىز ئىكەنسەن، مەنمۇ سەنـدەك ۋاقتىمدا بەك ئۇز ئىدىم. قارا، ئەمدى نىمە بولۇپ كەتتىم.

قىز: ھېلىمۇ ئۇز تۇرۇپلا (ئۇنىڭ سەت بەشرىسىگە قاراپ، ئاغزىنى قولى بىلەن توسۇپ كۇلىدۇ).

بوۋى: ھە، شۇنى دىـگىـنا، سەن خېلـى ئادەم تونۇيدىـكەنـسەن. ھەي، خېنىم ساقىىز بولۇپ قالدى دەيدىغۇ؟

قىز: ھە، بىر ئاز تاۋى يوق. (چاي قۇيىدۇ) سىلە چاي ئىچىـپ ئولتۇرۇپ تۇرسىلا. مەن خېنىمغا خەۋەر قىلاي (كىرىپ كېتىدۇ).

يادىگار خېنىم: (ئىچكىركى ئويدىن چىقىدۇ ئەتراپقا قارايدۇ) ھە، بوۋىم كەپ قاپلا...

بوۋى: چوڭ ئاغچا خېنىمنىڭ ئومرى زىيادە بولغاي (ئېگىلىدۇ).

يادىگار خېنىم: ھە، شۇنـداق بولغاي، ئۇنى خـۇدا بىـلـىدۇ (يەنە ئەتراپقا قارايـدۇ، كېيىن بوۋىگە يېـقىن كېلىـپ جىـددى سوزلەيـدۇ). ھە، قېرى، مەن ساڭا ئېيتقان سوز ئېسىڭـدە بارمۇ؟ مانا پۇرسەت كەلدى.

بۇۋى: (تىترەيدۇ) ۋاي خېنىم، مېنىڭ ئۇن بېشىم يوق، قورقىمەن...
(قىز ئىچكىركى ئۇينىڭ ئىشىگىدىن چىقىۋېتىپ نىمىنىدۇ ئاڭلاپ قالىدۇ، چېكىنىدۇ ۋە پەردىگە يوشۇرۇنۇپ مارايدۇ.)

يادىگار خېنىم: قورقما، مەن بار، ھەر بالا بولسا مەن قۇتقۇ-زىمەن. (يېنىدىكى بىر خالتا ئالتۇننى ئېلىپ بۇۋىگە بېرىدۇ) كېيىن، نىمە كېرەك بولسا مەندىن سوراۋەر.

بۇۋى: (خالتىنى ئېلىپ كوزلىرى ئالاق-جالاق بولۇپ، خوشاللىغىدا نىمە قىلىشنى بىلەلمەيدۇ) خېنىم... چوڭ ئاغچا خېنىم... بىراق مەن، ھېچنىمە ئېلىپ كەلمىگەن ئىدىم.

يادىگار خېنىم: مانا، مەندە بار (دورا سېلىنغان كىچىك شېشىنى بۇۋىگە بېرىدۇ)، ئۇنىڭغا بېرىدىغان دورىنىڭ ئىچىگە قوشۇۋەتسەڭلا بولدى.
(بۇۋى شىشىنى رومىلىنىڭ ئۇچىغا تۇگىدۇ. قىز كوروۇپ ئاۋازىنى ئىچىگە تارتىپ چوچۇيدۇ. بارمىقىنى چىشلەپ، يەنە دىققەت قىلىدۇ). مەن كەتتىم... ھودۇقما... (چىقىپ كېتىدۇ).

ئامانىساخان: (چىقىپ قىزنىڭ قىياپىتىگە دىققەت قىلىدۇ) ھەي، نىمە بولدى سىزگە؟

قىز: يوقسۇ، خان ئاچا، ھېچنىمە بولمىدى...

ئامانىساخان: تىۋىپ كەلدىمۇ؟

قىز: كەلدى ئەينە....

ئامانىساخان: ھە، بۇۋىم، بۇيان كەپلا (ئۇ تەرەپكە ماڭىدۇ. قىز ئارقىسىدىن كېلىدۇ).

بۇۋى: ئاغچا خېنىمنىڭ ئومرى زىيادە بولغاي (دۇئا قىلىدۇ).

ئامانىساخان: رەھمەت، ئولتۇرسىلا، (ئۆزى كارۋاتقا يولىنىدۇ) بىرئاز تاۋسىز بولۇپ تۇرىمەن. سىلىنى ئاۋارە قىلدىم.

بۇۋى: ھەرگىز ئاۋارىچىلىقى يوق، خېنىم، پەقىرلىرى ئاغچا خېنىمنىڭ قۇلى. خىزمەتلىرىگە دائىم تەييار.... (بىرىپ خېنىمنىڭ تومۇرىنى تۇتىدۇ). بىسمىللاھىررەھمانىررەھىم، خۇدا شىپالىق بەرگەي، لوقمان ھېكىمنىڭ ئەرۋاھى مەدەت قىلغاي... ھە، ھە، خېنىمنىڭ ئىسسىقى ئېشىپراق قاپتۇ، قۇرۇق ئىسسىق (يەنە بىر قولىنىڭ تومۇرىنى تۇتىدۇ)، شۇنداق خېنىم، ئىككىلا تومۇر ئوخشاش سوقۇۋاتىدۇ. چاپسانراق، ھېچ گەپ يوق خېنىم، زۇكامنىڭ ئەسىرى بار، مەن دورا ئالغاچ كەلگەن ئىدىم. (قىزغا قارايدۇ) قىزىم، قايناقسۇ بارمىكىن؟ تازا قايناق بولسۇن، (بۇۋى بىر خالتىدىن بىر خىل گۈل ئۇرۇقى ئېلىپ چىنىگە سالىدۇ. كېيىن ئامانىساخانغا سوز قىلىپ تۇرۇپ، روملىنىڭ ئۇچىغا ئورالغان شىشىدىكى زەھەرنى يېنىچە چىنىگە توكىدۇ. شىشىنى يەنە رومالغا تۇگىدۇ. قىز چىقىپ كورۇپ قالىدۇ. چەينەكىنى ئەپ چىقىپ بۇۋىگە بېرىدۇ، بۇۋى چىنىگە قايناقسۇ قۇيىدۇ. قىز ئۇنىڭدىن يوشۇرۇنچە، ئامانىساخانغا "دورىنى ئىچمەڭ" دىگەن مەنادا ئىشارەت قىلىدۇ: خېنىم چۈشەنمەي ھەيران قالىدۇ... قىز ئالدىراپ ئىچكىرىگە ماڭىدۇ).

بۇۋى: (دورىنى چىنىدە ئارىلاشتۇرۇپ، پۈۋلەيدۇ) ھېچ ۋەقەسى يوق، ئاغچا خېنىم، مۇشۇ دورىنى قىزىقىدا ئىچسىلە، بىر تەرلەپلا ياخشى بولۇپ كېتىلا. خۇدايىم بۇيرۇسا، مەن ئەتە كېلىپ، يەنە كورىمەن... (ئۇ دورىنى ئامانىساخانغا سۇنىدۇ، ئامانىساخان ئېلىپ، پۈۋلەپ ئاغزىغا تەككۈزىدۇ، قىزىق ھىس قىلىپ ئىچمەي يەنە پۈۋلەيدۇ، يەنە ئىچكىلى باشلايدۇ...)

بادامخان: (ئارقىسىدىكى قىز بىلەن ئىچكىرىدىن ئېتىلغانچە چىقىدۇ) ئىچمەڭ، ۋاي ئىچمەڭ! (ۋاقىرغانچە كېلىپ، ھەيران بولۇپ، چىنىنى تۇتۇپ تۇرغان ئامانىساخاننىڭ قولىدىن چىنىنى ئۇرۇپ چۈشۈرۈۋېتىدۇ.

قىز تالاغا يۈگۈرىدۇ) ئامانىساخان، دوستۇم، بۇنىڭدا زەھەر بار!

ئامانىساخان: (چوچۇپ قوزغىلىدۇ) ھە!...

[قىز ئىككى ئايال ياساۋۇلنى باشلاپ كىرىدۇ. ياساۋۇللار بۈۋىنىڭ ئىككى يېنىغا كېلىپ توختايدۇ. بادامخان پۇچۇق چىنىنىڭ تېگىدە قالغان دورىنى بىر ئەسكەرگە بېرىپ، قۇلىغىغا سوزلەيدۇ. ئەسكەر تالاغا چىقىدۇ.

بادامخان: (بۈۋىگە ۋاقىرايدۇ) قانخور، جاللات! نىمە قىلماقچى ئىدىڭ؟ ئەيت! (ۋاقىراپ ئۇرماق بولىدۇ. بۈۋى تىترەپ ساغىرىپ كەينىگە داجىيدۇ)

ئامانىساخان: (سالماقلىق بىلەن) بادامخان، خاپا بولماڭ. (بۈۋىگە قارايدۇ) بۈۋى، دورىغا زەھەر سېلىشقا سېنى نىمە مەجبۇر قىلدى؟

بۈۋى: (يالغان يالۋۇرىدۇ) ئاغچا خېنىم، مېنىڭ جېنىم ئۇن ئەمەس، ھەرگىز ئۇنداق گەپ يوق. مېنىڭ ھەددىم يوق، خېنىم، مېنى كەچۈرسىلە (دەرىزە تېشىدا گۇمانلىق بىر كىشى ئىمپ قىلىپ كورۇنۇپ ئوتۇپ كېتىدۇ).

قىز: يالغان سوزلىمە قېرى! مەن ھەممىنى كورۇپ تۇردۇم (بۈۋىنىڭ رومىلىنىڭ ئۇچىغا تۇگۇلگەن شىشىنى يېشىپ ئالىدۇ) ماۋۇ نىمە؟ بۇنىڭ ئىچىدىكى نەرسە قېنى؟

بادامخان: ئەيت، ئۇ قېنى؟

بۈۋى: خانىلىرىم، بۇ بىر دورا شىشىسى. ئولۇمدىن خەۋىرىم بار. باشقا نەرسىدىن خەۋىرىم يوق...

سەردار: (ياساۋۇل بىلەن كىرىدۇ. ياساۋۇلنىڭ قولىدا بىر ئولۇك توشقان) ھەي قېرى، بۇ نىمە؟ (توشقاننى كورسىتىپ غەزەپ بىلەن سورايدۇ)

ياساۋۇل: دورىدىن توشقانغا بىر يۇتۇم ئىچكۈزگەن ئىدۇق، ھـابال ئۆتمەي جېنى چىقتى.

ئامانىنساخان: خوش، بۇۋى، ئەمدى نىمە دەيسىز؟!

بۇۋى: (باش ئېگىدۇ) بىر قوشۇق قېنىمنى تىلەيمەن، خېنىم (بېرىپ ئامانىنساخانىنىڭ ئالدىغا يېقىلىدۇ).

سەردار: ساڭا تاپشۇرۇق بەرگەن كىم؟ راستىڭنى ئېيتساڭ ئۆلۈمدىن كەچۈرۈش مۇمكىن.

بۇۋى: (بېشىنى كوتەرمەي) قورقىمەن، تىلىم كويىدۇ...

ئامانىنساخان: قورقما ئېيتىۋەر، بىز بار.

بۇۋى: مەن ئېيتاي خېنىم، ئېيتاي... (بىر غايىپ خەنجەر دەرىزىدىن كىرىپ، توپ-توغرا بۇۋىنىڭ كوكرىكىگە سانچىلىدۇ، بۇۋى يىقىلىدۇ، باشقىلار پات-پاراق بولىدۇ. ئەسكەرلەر تالاغا يۈگۈرىدۇ).

سەردار: (بۇۋىنى تەكشۈرۈپ كورىدۇ. ئۇ ئۆلۈپ بولغان. خەنجەر سانجىغلىق مەيدىسىدىن قان چىققان بۇۋى ئالىيىپ ياتىدۇ) تۈگەپتۇ. ئەپ چىقىڭلار بۇ ئىپلاسنى! (ياساۋۇللار كوتىرىپ ماڭىدۇ)

ئامانىنساخان: سىر يوشۇرۇن قالدى!

سەردار: بۇ سىرنى چوقۇم تاپىمىز.

— پەردە چۈشىدۇ.

ئالتىنچى پەردە

بىرىنچى كورۇنۇش   سۇلتان غەزەپلەنىدى

[ئوردىنىڭ رەسمىيەت سارىيى.

[تەنتەنىلىك ئوردا مۇزىكىسى بىلەن پەردە ئېچىلىدۇ.

[ھەممە ۋەزىر - ۋۇزرالار (ئىلگىرىكىگە ئوخشاش) ئوز ئورۇنلىرىدا ئولتۇرغان، ئۇلاردىن باشقا شاھباز مىرزا، قەشقەر ۋالىسى مەھەممەت بۇغرالار بار. تەختنىڭ كېيىندە، ئىككى ياندا، تالا ئىشىگىنىڭ ئىككى قاسنىقىدا ساۋۇت كىيگەن، نەيزە تۇتقان قالقانلىق ياساۋۇل تۇرغان. ساراي سۇرلۇك كورۇنۇش ئالغان. سازمۇ ھەيۋەتلىك چېلىنىدۇ. ئىشان ھاسىسىغا تايىنىپ، يەرگە قاراپ قاپىغىنى سېلىپ ئولتۇرىدۇ. مىرزا ئېلىنىڭ سىياقى ئەندىشىلىك. ساز توختايدۇ....

ئەكرەم: (ئىچكىرىدىن چىقىپ) سۇلتان ئالىلىرى قەدەم تەشرىپ قىلدى!

[ئابدۇرەشىتخان خانچە كىيىملىرىنى كىيگەن، جىددى قىياپەتتە ئاماننىسا خېنىم بىلەن چىقىدۇ، ھەممىسى ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ باش ئېگىپ ھورمەت بىلدۇرىدۇ. تالادا نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ نارازىلىق شاۋقۇنى ئاڭلىنىدۇ، خان بىلەن خېنىم تالاغا ئازراق قۇلاق سالىدۇ، كېيىن تەنتەنىلىك مېڭىپ كېلىپ، يۇقۇرىدىكى ئىككى ئىگىزرەك ئورۇندۇققا ئولتۇرىدۇ....

ئىشان: (قول كوتىرىدۇ، باشقىلارمۇ قول كوتىرىپ ئىشانغا قوشۇلىدۇ.) سۇلتان جانابى ئالىلىرىنىڭ، ئاغىچا خېنىم جانابلىرىنىڭ ئومۇر-لىرى ئۇزۇن بولغاي، ئامىن (ھەممىسى "ئامىن" دەپ ئۈنلۈك ئېيتىدۇ. قوللىرى بىلەن يۈز-ساقاللىرىنى سىلايدۇ).

ئابدۇرىشىتخان: (قولى بىلەن ئولتۇرۇشقا شەرەت قىلىدۇ، باشقىلار ئولتۇرىدۇ) ئەمما، بەزىلەر ئاغزىدا ئۇزۇن ئومۇر تىلەيدۇ، يېڭى ئىچىدە خەنجەر. شۇنداق ئەمەسمۇ، جانابى مىرزا ئېلى؟!!
(مىرزا ئېلىغا تىكىلىپ قارايدۇ)، (تاشقىرىدىكى شاۋقۇن كۈچلۈكرەك ئاڭلىنىدۇ، "ئادالەت تەلەپ قىلىمىز!" "زالىم مۇستەبىتلەرگە جازا بېرىلىشى كېرەك!" "سۇلتان ئەلنىڭ دادىغا يەتسۇن!" دېگەن ئاۋازلار ئوچۇق ئاڭلىنىدۇ).

ئابدۇرىشىتخان: كوردۇڭلارمۇ، ئەل نىمىنى تەلەپ قىلىدۇ! جاۋاپ بېرىش كېرەك. (قاۋۇل مىرزاغا قاراپ) ئۇلار ۋەكىللىرىنى سايلىدىمۇ؟

قاۋۇل مىرزا: سايلاپ قويدى.

ئابدۇرىشىتخان: كىرسۇن (يانا شاۋقۇن... مەخمۇت ئوتۇنچى باشلىق ئون نەپەر ۋەكىل كىرىدۇ، بۇلارنىڭ توتى دىخان ۋەكىلى. ئىككىسى شەھەر ھۇنەرۋەن كاسىپلىرىنىڭ ۋەكىلى، ئىككىسى تالىپلار ۋەكىلى، يەنە ئىككىسى كىچىك سودىگەرلەر ۋەكىلى، ئۇلار مەخمۇت ئوتۇنچىنىڭ باشچىلىغىدا سۇلتانغا سالام بېرىدۇ).

ۋەكىللەر: سۇلتان جانابلىرىنىڭ ئادىل بولۇشىنى تەلەپ قىلىمىز!

ئابدۇرىشىتخان: (مەخمۇت ئوتۇنچىنى كورۇپ بىرئاز ھاياجانلىنىدۇ ۋە ئامانىساخانغا قارايدۇ، ئامانىساخان بېرىپ دادىسىغا تازىم قىلىپ، كوكرىگىگە باش قويىدۇ. دادىسى پېشانىسىگە سويۇپ قويىدۇ. ئامانىسا-خان جايىغا كېلىپ ئولتۇرىدۇ... خوش، مەخمۇت ئاتا، ۋەكىللەر!

قېنى قانداق تەلەپلەر بولسا ئېيتايلى.

مەخمۇت ئۇتۇنچى: جانابى سۇلتان، دېخانلار ۋەيران، سەرگەردان بولماقتا. بىز مەكتەپ، مارالۋېشى، ئاۋات دېخانلىرىغا ۋەكىل بولۇپ كەلدۇق. سۇلتان ئالىيلىرىنىڭ ئەل دادىغا يېتىشىنى تەلەپ قىلىمىز.

دېخان A: مەن ئاۋاتتىن كەلدىم، پۈتۈن ئاقسۇ يېزىلىرى خاراپ بولۇپ كېتىۋاتىدۇ. چوڭلار، بەگ-تورىلەر، قازى-ئىشانلار دېخانلارنى تالان-تاراج قىلىۋاتىدۇ. دېخانلارنىڭ قۇرۇق سۆڭەكلىرىدىن باشقا ھېچ نىمىسى قالمىدى.

دېخان B: بۇلتۇر خاننىڭ پەرمانى دەپ بىزگە بىرمۇنچە ياخشى ۋەدىلەرنى قىلغان، نەدە "پەرمان" بولسۇن، كېيىنكى ئەھۋال ئىلگىرىكىدىن ئېشىپ كەتتى...

ھۈنەرۋەن A: بىز شەھەر ھۈنەرۋەنلىرىنىڭ، كەمبەغەللەرنىڭ ئەھۋالى يېزىلارنىڭكىدىن قېلىشمايدۇ. سۇلتان جاناپلىرى، زورلۇق-زومىگەرلىك دەستىدىن جان باقالمايدىغان بولۇپ قالدۇق.

كىچىك سودىگەر A: (ياخشىراق كىيىنگەن) پەقىر ئۇششاق سودىگەرلەرگە ۋەكىل بولۇپ كىردىم، سۇلتان ئالىيلىرى. بىز ئۇششاق سودىگەرلەرنىڭ ئەھۋالىمۇ كۈندىن-كۈنگە ئېغىرلىشىپ كېتىۋاتىدۇ. تىرىكچىلىك قىلىشقا ئامال بولمايۋاتىدۇ، ئۇنىڭ ئۈستىگە دىنغا قارشى، "دەھرى" دىگەن نام بىلەن قاماقتا ئېلىش، دارغا ئېسىشلار بارغانسېرى كۆپىيىپ كېتىۋاتىدۇ.... بىز مۇسەببەت زالىملارغا جازا بېرىلىشىنى، پۇخرالارغا ئەركىنلىك بېرىلىشىنى تەلەپ قىلىمىز!...

ئابدۇرشتخان: خوپ، بىز سىزلەرنىڭ تەلەپلىرىڭىزلارنى ئاڭلىدۇق. بۇ تەلەپلەر — توغرا، ھەققانى تەلەپلەر. سىزلەر بايان قىلغان ئەھۋاللار پەقىرنى ئويلاندۇردى. ئەلنىڭ ئازاپ-ئوقۇبەتلەرگە دۇچار بولغانلىقىغا ئاساسەن مەن جاۋاپكار... ۋەكىللەر، سىزلەر چىقىپ كوپچىلىككە چۈشەندۇرىڭىزلەر، بىز مۇزاكىرە قىلماقچىمىز، ئۇزاق ئوتمەي جاۋاپ ئالۇرسىزلەر.

ۋەكىللەر: (مەخمۇت) ئەگەر ئەلنىڭ تەلەپلىرى ھەل قىلىنسا، بىز سۇلتان ئالىيلىرىنىڭ سوزىنى ئاڭلايمىز (باشقىلارنى باشلايدۇ، ۋەكىللەر چىقىدۇ، كوپچىلىك شاۋقۇنى يەنە كوتىرىلىپ بېسىلىدۇ).

ئابدۇرشتخان: خوش، جانابى ۋەزىرلەر، ئەرباپلار! ئەل ئازاۋىنى ئوز قۇلىغىمىز بىلەن ئاڭلىدۇق. بۇنىڭغا نىمە دەيمىز؟!

مىرزا ئېلى: سۇلتان ئالىيلىرى، بۇ ئىشلاردىن پەقىرنىڭ خەۋىرىم يوق ئىكەن.

ئابدۇرشتخان: ھا، ھا، ھا.... (غەزەپلىك كۇلىدۇ) سىزنىڭ سۇئىقەستچىلىكتىن، شەخسى قارا نىيەتلىكتىن خەۋرىڭىز بار....

مىرزا ئېلى: مەن... سۇلتان...

ئابدۇرشتخان: (ئۇنىڭغا ئېتىۋار قىلمايدۇ ۋە غەزەپ بىلەن قىچقىرىدۇ) پاششاپ بەگ!

ئېلى پاششاپ: (چوچۇپ كېتىدۇ) خوش سۇلتان ئالىيلىرى... (ئورنىدىن قوپۇپ باش ئېگىدۇ).

ئابدۇرشتخان: جانابى ئومەرنىڭ ئويىگە بۇلاڭچىلارنى ئەۋەتكەن كىم؟!

ئېلى پاششاپ: (قورقۇپ تىترەيدۇ. مىرزا ئېلى يەر ئاستىدىن ئۇنىڭغا قارايدۇ) بىز تەكشۇرۇپ، جىنايەتچىنى تاپالمىدۇق، سۇلتان

جاناپـلىرى. بۇلاڭـچـىلارنىڭ بىرسى شۇ جايـدا سەردارنىڭ ساقچىسى تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەن، بىرى قېچىپ كەتكەن...

ئابدۇرىشتخان: قېچىپ كەتكەن؟ خوپ، (ئەكرەمگە) ئەپ كىر ئۇنى (ئىككى ئەسـكەر يوغان گەۋدىلىـك، سەت قـىياپـەت بىرسـىنى ئېلىپ كىرىدۇ) سەن بۇنى تونۇمسەن؟ (پاششاپتىن سورايدۇ)

ئېلى پاششاپ: يۇقسۇ، سۇلتان جاناپلىرى...

ئابدۇرىشتخان: سەنچۇ؟ (جىنايەتچىدىن سورايدۇ)

جىنايەتچى: (يەر ئاستىدىن پاششاپقا قارايدۇ) تونۇيـمەن... ئۇ ئېـلى پاششاپ... بىزنى ئۇمەر سازەنـدىنى ئۆلـتۈرۈشـكە ئەۋەتـكەن مۇشۇ...

ئېلى پاششاپ: مۇتەھەم، ئوغـرى، يالـغان (ھودۇقۇپ سوزلەيـدۇ)، تامامەن يالغان. سۇلتان ئاللىرى....

ئابدۇرىشتخان: (شەرەت بىلەن جىنايەتـچىنى ئەپ چىـقىپ كېـتىشـكە بۇيرۇيدۇ) مۇتەھەم!؟ جانلىق دەلىل-ئىسپات ئالدىدا قارشىلىق قىلماقچىمۇسەن، ئەبلەخ! (غەزەپلىك ۋاقىرايدۇ)

ئېلى پاششاپ: (باش ئېگىدۇ)......

ئابدۇرىشتخان: ساڭا باشچىلىق قىلغان كىم؟

ئېلى پاششاپ: ئەيـتالمايـمەن... مەن ئوزەم، سۇلـتان حاناپـلىرى (مىرزا ئېلى جىددىلىشىدۇ، پاششاپقا تىكىلىدۇ).

ئابدۇرىشتخان: ئەيت، كىم! (ۋاقىرايدۇ)

مىرزا ئېلى: بۇ سۇيىقەستچىنىڭ جاجىسىنى بېرىش كېرەك (قىلىچىنى يېرىم چىقىرىدۇ).

سەردار: (بىر قولى بىلەن ئۇنىڭ قىلىچ تۇتقان قولىنى تۇتىدۇ): ئالدىرىماڭ، جانابى باش ۋەزىر... (مىرزا ئېلى قىلىچىنى قېنىغا سالىدۇ).

ئابدۇرىشتخان: (پاششاپقا) ئەيت! كىم ساڭا قوماندانلىق قىلغان؟ (ئېلى پاشىشاپ ئاستا بېشىنى كوتىرىپ مىرزا ئېلىگە قارايدۇ، مىرزا ئېلى يانا قىلىچىنى چىقىرىپ ھەيۋە قىلماق بولىدۇ. ئەكرەم ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ، قىلىچىنىڭ سېپىنى تۇتۇپ، ئۇنىڭغا ئالىيدۇ. مىرزا ئېلى پەسىيدۇ).

ئابدۇرىشتخان: (ۋاقىرايدۇ) جاللات! (ئىككى جاللات يوغان قىلىچلىرىنى كوتەرگەن سۇرلۇك قىياپەتتە كىرىپ كېلىدۇ) ئەپ چىقىڭلار! (پاشىشاپنى كورسىتىدۇ، جاللاتلار ئۇنى سورەپ ماڭىدۇ، پاشىشاپ بولسا ھەممىنى قىلغان مىرزا ئېلى. ئاشۇ باش ۋەزىر تاپشۇرغان سۇلتان جاناپلىرى، دەپ ۋاقىرىغانچە چىقىپ كېتىدۇ) خوش، جانابى مىرزا ئېلى! (تىترەپ تۇرغان مىرزا ئېلىگە سوزلەيدۇ)، ئەمدى نىمە دەيلا؟! (مىرزا ئېلى سوزسىز، باش ئېگىدۇ) سوزلە، مۇناپىق! (قاتتىق ۋاقىرايدۇ، ھەممە چوچۇيدۇ...) ئۇمەر سازەندە ساڭا توسقۇنلۇق قىلدىمۇ؟ سانايى نەفىسنى تاقاشقا بۇيرۇق قىلغان كىم؟ ئامانىنىساخانىغا زەھەر بېرىشنى ئۇيۇشتۇرغان كىم؟! رەھمەتنى نىمىشقا ئولتۇردۇڭ؟! خاندانلىقنىڭ مەدرىسنى كويدۇرۇش ئىغۋاسىنى كىم توقىدى؟ پەرمانىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇشقا قانداقچە پېتىندىڭ؟.. سوزلە!!!... (غەزەپ بىلەن ۋاقىرايدۇ)

مىرزا ئېلى: (تىترەيدۇ) مەن، مەن... سۇلتان جاناپىلىرى، (بەزىلەر غەزەپ بىلەن ھاياجانلىنىدۇ، مىدىرلىشىدۇ، ئىشان تىترەيدۇ) مەن جىنايەت قىلدىم...مەن، ھە، مەن...

ئابدۇرىشتخان: شۇنچە سوزمەن باش ۋەزىر ئەمدى ھەجەپ سوز-لىيەلمەيدىغان بوپ قاپتىغۇ؟ (ئەكرەمگە قاراپ) بۇنىڭ قىلىچ، ۋەزىر كىيىمنى ئال! (ئەكرەم كېلىپ قىلىچىنى ئالىدۇ، ۋەزىر كىيىمنىمۇ

سالدۇرىدۇ) سەن باشقىلارغا ئۇرغان قىلىچ ساڭا ئۇتمەمدۇ؟
قېنى سەن ئۆزەڭگە ئۆزەڭ ھوكۇم قىلچۇ!

مىرزا ئېلى: (خاننىڭ ئالدىغا يېقىلىدۇ) ئۇلۇغ شاھىم! مەن جىنايەتچى، مەن ئۆلۈمگە مەھكۇم...

ئىشان: (يوتۇلۇپ ئورنىدىن قوپىدۇ) سۇلتان جاناپلىرى، مىرزا ئېلىنىڭ جىنايىتى ئېغىر ئىكەن. ئۆزىمۇ ئىقرار قىلدى. ئۇنىڭغا كېچىرىم قىلىشلىرىنى سورايمەن. مەن ئىلتىماس قىلىمەن، بىر قوشۇق قېنىنى تىلەيمەن (خاننىڭ ئالدىغا تىز چوكىدۇ).

ئابدۇرېشىتخان: مەرھەمەت ھەزرىتىم، قوپسىلا... (قولىدىكى يوگەك قەغەزنى قاۋۇل مىرزىغا ئۇزىتىپ) ئوقۇڭ.

قاۋۇل مىرزا: پەرمان. (ھەممە ئورۇنلىرىدىن تۇرىدۇ) شۇل خۇسۇستا ئالاھىدە پەرمان چىقىرىلىدۇكى، مۇۋەققەت باش ۋەزىر مىرزا ئېلى سۇلتانغا قەست قىلىپ، خانلىق ھوقۇقىنى تارتىۋېلىش مەقسىدىدە بولغانلىغى ئۈچۈن ۋە خانلىقنىڭ پەرمانىغا قارشىلىق قىلىپ، ئەلگە داۋاملىق ئېغىر زۇلۇم سالغىنى ئۈچۈن، بىر قاتار سۇئىقەستلەرنى ئۇيۇشتۇرغانلىغى ئۈچۈن، باش ۋەزىرلىك ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلاپ ئۆلۈم جازا... (خان پۈتۈكچىدىن پەرماننى ۋە قەلەمنى ئېلىپ ئۆزگەرتىپ قايتۇرۇپ بېرىدۇ) ئومۇرلۇك قاماق جازاسى بېرىلىپ زىندانغا تاشلانسۇن؛

سۇيىقەست ئىشنى ئېلىپ بارغۇچى مۇھاپىزەت ئىشلىرى ۋەزىرى ئېلى پاششاپقا ئۆلۈم جازاسى بېرىلسۇن؛

سابىق باش ۋەزىر مىرزا ھەيدەر قايتىدىن باش ۋەزىرلىككە تەيىنلەنسۇن.

قەشقەر ۋالىسى مەھەممەت بۇغرا پاششاپ بەگلىككە

تەيىنلەنسۇن.

خوجا قاسىم غەزىنىچى ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇلۇپ، ئۇ ۋەزىپىگە شاھباز مىرزا تەيىنلەنسۇن.

مىرزا ئېلى تەرىپىدىن بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىغان خانلىقنىڭ پەرمان-قارارلىرى قەتئىي ئىجرا قىلىنسۇن. ئۇنىڭ خائىنلىق مەقسىدى بىلەن چىقارغان قارار، بۇيرۇقلىرى تامامەن ئىنكار قىلىنسۇن.

بارلىق پۇقرالار ۋە ئەمەلدارلار ئەلگە ئامانلىق، پۇقراغا پاراۋانلىق كەلتۈرۈش ئۈچۈن تىرىشماقلىرى ھاجەت!

ئۇيغۇر خانى سۇلتان ئابدۇرىشىت.

ھىجرىيە توققۇزيۈزئاتمىشىنچى يىلى، موھەررەم. شەھرى ياركەن

(كوپچىلىك باش ئېگىپ، پەرماننى قوللايدىغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ).

ئابدۇرىشتخان: ئەپ چىقىڭلار بۇنى! (ئىككى ياساۋۇل مىرزا ئېلىنى ئەپ چىقىپ كېتىدۇ. خان ئورنىدىن قوپىدۇ. باشقىلار تازىم قىلىپ خوشلىشىپ ماڭىدۇ).

ئابدۇرىشتخان: مىرزا ھەيدەر بىلەن سەردار قالسۇن! (خان، خېنىم، مىرزا ھەيدەر، سەردارلار ئۆرە تۇرۇپ سوزلىشىدۇ.

مىرزا ھەيدەر: خېنىمنىڭ تەنلىرى سالامەتمىكىن؟ ئۆزلىرى خەتەر ئىچىدە كۆرەش قىللا.

ئامانىساخان: تۈزۈك، رەھمەت، جاناپلىرى ئېغىر رىيازەت چەكلە.

مىرزا ھەيدەر: ھىچۋەقەسى يوق.

ئابدۇرىشتخان: بۇنىڭغىمۇ مەن سەۋەبكار.

مىرزا ھەيدەر: ھېچ نەرسە ئەمەس. ساۋاقلار بىزنى ئۆگىتىدۇ. بوران چىقمىسا قۇم ئاستىدىكى نەرسىلەر ئېچىلمايدۇ.

ئامانىساخان: توغرا، شۇنداق بولدى. ئەمما، قۇم ئاستىغا موككەن يىلاننىڭ تېنى چانالدى-يۇ، بېشى قەپقالدى. ئىشان....

ئابدۇرىشتخان: ئىشان مىرزا ئىبلى ئەمەس. ئۇنىڭ ئارقىسىدا كىشىلەر جىق. يەنە، دىن مەسىلىسى بار. لېكىن تېنى يوق يىلاننىڭ بېشى ھەركەت قىلالمايدۇ-دە.

مىرزا ھەيدەر: بۇ توغرا، ئوتكەن نوۋەت ئۇلار ھۇجۇم قىلغاندا، مەن ئۇلارغا كاۋاك ئېچىپ بەردىم. ئاشۇ ۋاقىتتا سۇلتان ئالىلىرى شۇنداق تەدبىر قوللانمىسا بولمايتتى. مەن، كېيىن جىق ئويلىنىپ شۇ قارارغا كەلدىم. لېكىن، بۇ ئەبلەخلەرنىڭ بۇ دەرىجىدىكى قارا نىيىتىنى مولچەرلىيەلمىگەن ئىكەنمەن.

ئابدۇرىشتخان: مەن ھۇشيار بولىمەن دىدىم، لېكىن، يەنە بىخۇت بولۇپ قالدىم. بۇ بىر مەزگىلدىن بېرى شۇ قەدەر روھىي ئازاپ تارتتىمكى...ھەممە خاتالىق ئوزەمدە "ئوزەم تاپقان بالاغا نەگە باراي داۋاغا"، بۇ كىشى مېنى قامچىلاپ تۇردى (ئامانىساخاننى كورستىدۇ). ماڭا قارىغاندا ھۇشيار بولدى، شۇڭلاشقىمۇ دۇشمەننىڭ قەستىگە ئۇچرىدى. مەن ئاخشام ساۋاقلارنى ئويلاپ بىر غەزەل يازدىم (يانچۇغىدىن بىر بەت قەغەزگە يېزىلغان شېئىرنى چىقىرىدۇ).

ئامانىساخان: مەن ئوقۇپ بېرەي (شېئىرنى ئالىدۇ. ئوقۇيدۇ، بارغانچە ئىشتىياق بىلەن ئوقۇيدۇ):

ئېگىلىپ قىلسا سالام مەككار ئىكەن بىلمەپتىمەن،

قاش ئېتىپ ئۆيناتسا كوز ھەيياز ئىكەن بىلمەيتىمەن.

قەدىردانىم ئۆلپىتىم سەن جان-جىگەر دوستۇم دىسە،
يەك ئىچىدە خەنجىرى تەييار ئىكەن بىلمەيتىمەن.

گايىدا بازغانمۇ ئۇردۇم، گايىدا باستىم كويەك،
ئوتتا تاۋلاپ كورمىگەچ قۇرچمۇ-تومۇر بىلمەيتىمەن.

ئايلىنىپ باغلار ئارا قازدىم باھاسىز تاشنى مەن،
ئۇستا زەرگەر بولمىغاچ ئالتۇنمۇ-مىس بىلمەيتىمەن.

ئەمدى تاپتىم ئاخىرىدا چىن ۋاپادار دوستنى مەن،
ئاغرىتىپ ئېيتقان سوزنىڭ مەنىسىن بىلمەيتىمەن.

كوزلىرىمگە ماي تولۇپ، ئەكسىچە كورگەن چاغلىرى،
ئىچىنىپ تىككەن كوزنىڭ زەردەسىنى بىلمەيتىمەن.

ئەي رەشىدى ئىچمىگىن بىخۇد شارابىن ئەمدى بەس،
جامدا مەي بارمىكىن، ياكى زەھەر بىلمەيتىمەن.

مىرزا ھەيدەر: بەك ياخشى...... ساۋاقلارنىڭ ئوبدان يەكۇنى ئاجايىپ ياخشى يېزىلغان.

ئامانىساخان: ياخشى، ئالى جاناپ مەيكۇرە.

ئابدۇرىشتخان: بىرىلگەن بەدەلنى ئويلىسام كوڭلۇم ئاغرىيدۇ.

ئامانىساخان: سۇلتان ئالىلىرىنىڭ بۇدا نىيىتى قەتئى، تەدبىرى

كەسكىن بولدى. ئەمدى بۇنىڭدىن كېيىنكى ئىشلارنى ئويلىشىش لازىم.

ئابدۇرىشىتخان: (ئويلايدۇ، مېڭىپ بىر ئايلىنىپ توختايدۇ) ئادىل بولۇش، ئەلنى ئويلاش، ھوشيار بولۇش (كوتىرەڭگۇ ئاۋاز بىلەن سوزلەيدۇ).

سەردار: ئىنىتايىن ياخشى سۇلتان. مانا بۇ، ساۋاقلارنىڭ مىۋىسى.

ئامانىساخان: ئەكرەم شاراپ كەلتۇرۇڭ. (ئۇچەيلەنگە قاراپ) بۇگۇنكى غالىبىيەت، كەلگۈسى شەرەپ ئۇچۇن بىرەر قەدەھتىن ئىچەيلىك (ئەكرەم پەتنۇستا شاراپ ئەپ كىرىپ تۇتىدۇ). داڭلىق شائىر ئاتايىنىڭ بىر روبائىسى يادىمغا چۈشتى (ئۇ قەدەھنى كوتىرىپ دىكلىماتسىيە ئاھاڭدا شېئىرنى يادقا ئوقۇيدۇ):

"ساقىيا كەلتۇر مەيى گۇلگۇننى خوش دەمدۇ بۇگۇن،
بارچىدىن مەجلىستە مەي جامى مۇقەددەمدۇر بۇگۇن،

كەل دەمى مەيخانىنىڭ بەپتۇل ھەرەمىن قىل تاۋاپ،
كىم سەنەملەر لەبىدىن مەي ئابى زەمزەمدۇر بۇگۇن."

ئابدۇرىشىتخان: ئاپىرىن!

مىرزا ھەيدەر، سەردار: بارىكاللا!

(خوشال ھالدا قەدەھنى كوتىرىشىدۇ)

— پەردە چۈشىدۇ.

ئالتىنچى پەردە
ئىككىنچى كورۇنۇش   تەنتەنە

[بىر يىل كېيىن.
[ياركەنتنىڭ گۈزەل كۈز كۈنلىرى.
[جاراڭلىق ناغرا ـ سۇناي ئاۋازى بىلەن پەردە ئېچىلىدۇ.
شەھەر تېشىدا ـ مىشا دەرياسى بويىدىكى چوڭ باغ، يىراقتا ــ ئۇدۇلىدا دەريا كورۇنۇپ تۇرىدۇ، باغدا ئالما، ئانار، شاپتۇللار پىشىپ كەتكەن. ئۈزۈم بارىڭىدا ھەر خىل چىرايلىق ئۈزۈملەر ساڭگىلاپ تۇرىدۇ.
[ئوڭ ياقتا چوڭ بىنانىڭ يېرىم كورۇنۇشى، ئۇنىڭ ئالدىدا تۈۋرۈكلىرى نەقىشلىق چوڭ شىپاڭ، پەس شىرەلەرگە ھەر خىل مىۋىلەر، نانلار تىزىلغان، شىرەلەرنى ئايلاندۇرۇپ (گىلەم ئۈستىگە) كورپە سېلىنغان، بىرنەچچە ياستۇق قويۇلغان، شىپاڭ ئەتراپىدا ئولتۇرغان ۋە ئورە ـ تۇپە كىشىلەر، بەگ ـ تورىلەر، سەللىلىك موللىلار، بىر چەتتە سۇپىدا سازچىلار، مىۋە توشۇپ خىزمەت قىلىپ يۈرگەن خىزمەتچىلەر... دەرۋا ـ زىغا سوزۇلغان. ئىككى چېتى گۈللۈك يول ياقىسىغا كىشىلەر تىزىلغان، سەھنە ئەتراپىدا، يول بويىدا ياساۋۇللار.... كىمنىڭدۇر كېلىشىنى كۈتۈشىدۇ.
[كىشىلەر ”كەلدى، كەلدى“ دەپ دەرۋازا ياققا قارىشىدۇ. ناغرا ـ سۇناي ئاۋازى كوتىرىلىدۇ، ساز جاراڭلايدۇ. قىز ـ يىگىتلەر ئۇسۇل ئويناپ تاشقىرىغا چىقىشىدۇ، ئۇزاق ئوتمەي، ئالدىدا قىز ـ يىگىت ئۇسۇلچىلار كىرىدۇ، كېيىن خان ۋە مېھمانلار كىرىدۇ: ئوتتۇرىدا ئاندۇرىشتخان، ئۇنىڭ يېنىدا سول ياقتا ئامانىساخان، ئۇنىڭ يېنىدا مىرزا ھەيدەر، سول ياقتا ئوسمان سەردار، ئۇنىڭ يېنىدا ئومەر سازەندە، ئارقىسىدا باشقا بىرنەچچە ئەمەلدار، ئۇلارنىڭ ئارقىسىدا ياساۋۇللار.... ئۇلار

تەنتەنىلىك مىڭىپ شىپاڭ ئالدىغا كەلگەندە ۋەزىرلەر ۋە باشقا بىر قىسىم بەگ-تورىلەر ئۇلارنى ھۆرمەت بىلەن قارشى ئالىدۇ. خان، خېنىملار شىپاڭغا چىقىپ كوپچىلىككە ئورۇلىدۇ ساز توختايدۇ).

مىرزا ھەيدەر: ئۇلۇغ سۇلتان جاناپلىرىنىڭ ۋە ئاغىچە خېنىمنىڭ ئۆمرى ئۇزۇن بولغاي! (تووۋلاپ سوزلەيدۇ، كىشىلەر چۇقان-سۈرەن قىلىدۇ، بىر پەس ساز چېلىنىدۇ. كىشىلەر ئارىسىدا ئالدىنقى پەردىدىكى يۇرت ۋەكىللىرى ۋە بىر قىسىم كىشىلەرمۇ بار.)

[مىرزا ھەيدەرنىڭ تەكلىۋى بىلەن خان، خېنىم ۋە باشقا ۋەزىر-ۋۇزرالار ئورنى بويىچە كورپىگە ئولتۇرۇشىدۇ. باشقا بەگلەر شىپاڭنىڭ ئىككى يېنىدىكى شىرە چورىسىدە ئورۇندۇقتا ئولتۇرۇشىدۇ.

قاۋۇل مىرزا: (ئېلان قىلىدۇ)؟ مۇقام تەنتەنىسىگە تەييارلانغان بەزمە ئولتۇرۇشىمىز ھازىر باشلىنىدۇ، ئاغىچا خېنىم ھەم قىدىرخان، ئومەر سازەندە جاناپلىرى رەتلەپ چىققان، تولۇقلانغان ئۇيغۇر مۇقامىدىن سۇلتان ئالىلىرىگە بايانات بېرىلىدۇ.

قىدىرخان: سۇلتان ئالىلىرىنىڭ چوڭ غەمخورلۇغى بىلەن ۋە ئامانىسا خېنىمنىڭ بىۋاستە يېتەكچىلىكى بىلەن مۇقام ئاساسەن رەتلەپ چىقىلدى. ھازىر رەتلەنگەن مۇقام ئون ئىككىگە يەتتى. ئون بەش يىلغا يېقىن قىلىنغان ئەمگەك بىكارغا كەتمىدى. ئۇتۇق چوڭ. بۇگۈن مۇقام توغرىسىدا قىلىنغان ئىشىمىزنىڭ نەتىجىسىنى سۇلتان ئالىلىرىغا بايان قىلىش ئۈچۈن "پەنجىگاھ" مۇقامىنىڭ بىر قىسمى جانابى ئومەر سازەندە باشچىلىغىدا ئورۇنلىنىدۇ! (تووەندە-سول ياقتىكى سۇپىدا سازچىلار مۇقامنى باشلايدۇ، ئومەر سازەندە-ساتار بىلەن "پەنجىگاھ" چوڭ نەغمە مۇقامىنىڭ باشلىنىشىنى ئورۇنلايدۇ)

ئايا دوستلار ئىشتكەيسىز مۇقامىمنى بايان ئەيلەي،

مۇقام نامى بىلەن قۇتلۇق سالامىمنى بايان ئەيلەي.

كى راكتىن باشلايىن ئەلگە مۇقاملار توھپە بولغاي دەپ،
ساتارىم تارىغا تەڭكەش قىلىپ نەغمە بايان ئەيلەي.

جەبىيات ـ مۇشاۋىرەك رىشتە بولۇپ دىللەرگە جا بولغاي،
چىمەندە سايرىغان بۇلبۇل كەبى داستان بايان ئەيلەي.

چالاي قالۇننى چارگاھغا ئانىڭ مىغىزىن چاققايىسىز،
كوڭۇللەر شادمان بولغايكى مەشرەپنى بايان ئەيلەي.

دۇتارىم پەنجىگاھ مەرغۇلىغا مۇڭلۇق پىغان چەككەي،
ئۇز ھالنى تەزەسى بىرلەن خالايىققا بايان ئەيلەي.

ئەجەم خەستە كوڭۇللەر دەردىگە ياخشى شىپا بەرگەي،
چىلىپ قوشاقنى ئەۋجگە نۇسخىسى بىرلەن بايان ئەيلەي.

بايان قىلغاي باياناتىن خەلقىمىزنىڭ مۇددىاسىنى،
ناۋانىڭ پەيزىدە پەرھات ـ شىرىننى بايان ئەيلەي.

سىگاھ سەلىقەسى بىرلەن قوشۇلسا مەزە قىلار ئاشىق،
ئىراق ـ جۇلا، سەنەمچى قىز ـ يىگىتلەرنى بايان ئەيلەي.

كەل ئى ساقى شاراپ سۇنغىل ئىچەيلىك يايرىسۇن دىللار،

يارانلار بىللە سازەند تۇشتى مەشرەپكە بايان ئەيلەي.

[پەنجىگاھىڭ تەزىسى، ھەممە چالغۇچىلار ساز چالىدۇ.
[ناخشا ــ جور:
رەتلىنىپ قۇتلۇق مۇقام جار بولدى ئەلگە ئاقۇەت،
تەلمۈرۈپ كۈتكەن تىلەك ئاشتى ئەمەلگە ئاقۇەت.

ئۆتتى ئون بەش كۈز، باھار، كۆلدى مۇقام پورەكلىرى،
كەتمىدى ئارمانلىرىم بىھۇدە سەلگە ئاقۇەت.

خەلق مۇقامىغا بېقىپ تەلپۈندى ئاشىقلار ھامان،
تولدى شاتلىق ناگۈلا ـ غەمكىن كوڭۈلگە ئاقۇەت.

باغ ئارا گۈل ئىشقىدا بۇلبۇل باقاسى چاك ئىدى،
سايرىدى خەندان ئۇرۇپ قونغاندا گۈلگە ئاقۇەت.

ياڭرىغاندا نەغمە، مەشرەپ، داستان مەرغۇللىرى،
ئەۋجىدىن ئاسمان ـ زىمىن تولدى غەزەلگە ئاقۇەت.

باق، مۇغەننىلەر ئەنە چالماقتا زوق بىرلە جۇلا،
قىز ـ يىگىت جەۋلان قىلىپ چۈشتى سەنەمگە ئاقۇەت.

ئەي نەفىسى، تەمبۇرۇڭنى سايرىتىپ چالساڭ ھۇنۇز،
شۇ مۇقامدىن جامىمىز تولغاي ھەسەلگە ئاقۇەت.

[تەزىنىڭ مەرغۇلى....

[نۇسخە ــ خور:

باغ ئارا سەيلە قىلىپ ئول مېھرىۋان يارىم كېلۇر،
زوقلىنىپ بۇلبۇل كۈيىگە ئەينە جانانىم كېلۇر.

تەلمۈرۈپ توت كوز بىلەن كۈتتۈم كوزى خۇمارىنى،
يارىغا رەھىم ئەيلىدى دەرت بىرلە دەرمانىم كېلۇر.

ئۇل رەقىپ شۇم پەيلىدىن ئەندىشىدە كوڭلۇم ھامان،
غالىبانە ئات سېلىپ مەردانە خاقانىم كېلۇر.

يار ئۈچۈن جانىم تەسەددۇق مەيلى ئولسەم رازىمەن،
ئىشق ھىجرىدە سىنالغان چىن ۋاپادارىم كېلۇر.

شامگە ھىسداش بولۇپ قىلدىم پىغانۇ ـ نالىلار،
قۇتقۇزۇپ پەرۋانىنى شەپقەتلى سۇلتانىم كېلۇر.

كېچىلەپ بوزلايدۇ شىرىن يار پىراقىدا ھەجەپ،
ئەي نەفسى بولما مەيۇس ئەينە پەرھادىم كېلۇر.

[مەرغۇل ــ "جۇلا"غا يوتكىلىدۇ. "جۇلا"غا يالغۇز ئۇسۇل ـ دولان ئۇسۇ-
لىنى بادامخان ئورۇنلايدۇ.

[خور ــ ناخشا:

خەلق ئۈچۈن جان كويدۇرۇپ،

ئاقسا تېرىك بولما مالال.
ساڭا بەرگەن نان ۋە تۇزنى،
ئاقلىغىن — يېگىن هالال.

ئەل ساڭا بىلدۇرسە هورمەت،
ئۇ ساڭا ئالى شەرەپ.
بارلىغىڭنى بەر ئاڭا،
قويغىل ئۇزەڭگە چوك تەلەپ.

سەن ئەگەر ئەلنى دىسەڭ،
بولغۇسى خەلقىڭ باش پانا.
گەر بېشىڭغا كەلسە غەم،
بولۇر ساڭا ئاتا-ئانا.

ئەل ئۇچۇن مېهرى مۇهەببەت،
هەممىدىن ئەلا ساڭا،
ئۇتىدا پەرۋانىدەك،
كويسەڭ بۇ هال لەززەت ساڭا.

سەن ئەگەر پىدا بولۇپ،
ئەل يولىدا بولساڭ شېهىت،
ئارمىنىڭ بولماس جاهاندا،
روهىڭ ئولمەس مەرت يىگىت.

دوستلىرىڭ، ئەۋلاتلىرىڭ،
چاچقاي بىشىڭغا ئۈنچىلەر.
نامىڭ ئۆلمەس تائەبەت،
ئاچقاي قىزىل گۈل-غۇنچىلەر.

[ساز "سەنەم"گە يوتكىلىدۇ.
[قىز-يىگىتلەر ئۇسۇلغا چۈشىدۇ.
[1. سەنەم، (تەخسە ئۇسۇلى)
[2. سەنەم، (ئەرلەر ساپايە ئۇسۇلى)
[3. سەنەم، (قىزلار كىچىك داپ ئۇسۇلى)
[4. سەنەم، (ئومۇمى دولان ئۇسۇلى)
[ئۇسۇللار بىر بىرىگە ئۇلاپ داۋام قىلىدۇ، ئۇسۇلچىلار ئىنتايىن ماھا-رەت بىلەن ۋە ئىشتىياق بىلەن ئوينايدۇ. 2-، 3-سەنەم يۇقۇرى دولقۇنغا كوتىرىلىدۇ.
[كىچىك سەلىقە—يالغۇز (ئايال) ناخشا (بادامخان ئېيتىدۇ):

ساتارىمنى مۇقام پەيزى بىلەن سازلاپ چالاي دەيمەن،
قىلىپ نەغمە شۇ يارنىڭ كوڭلىنى بىر پەس ئالاي دەيمەن.

نە بولدى بىلمىدىم ھەرگىز ئېچىلماس يارنىڭ كوڭلى،
ئۇنىڭ دەردىنى بىلمەككە ۋىسالىغا باراي دەيمەن.

كى باردۇر بۇ يولۇمدا تاغ-داۋانلار گەر بالا دەشتى،
بىلىمنى سەيلىدە باغلاپ ھامان ئالغا باساي دەيمەن.

ئۇ تۇتقۇن، دىۋە-مەلئۇنلار ماكانى قارا زىنداندا،

هاياسىز شۇم رەقىپلەرنىڭ ماكانىنى چاقاي دەيمەن.

تومۇر قەپەز ئىچىدە دىلبىرىم قىلماقتا كوپ پەريات،
رەقىپ كوكسىگە ئوتلۇق زۇلپىخارىمنى سالاي دەيمەن.

كۇلۇپ يار شادىيانە، ئۇز كامال-ھوسنىگە تولغاندا،
ئۇنى قۇتلاپ بويىغا گۇل ھىدى، رەيھان چاچاي دەيمەن.

[سەلىقەنىڭ مەرغۇلى....
[ساز "داستان"غا يوتكىلىدۇ.
[2-داستان، ساز — خور:
جانىدىن كەچكەن يىگىتنى يارى جاناندىن سوراڭ،
شام ئوتىنىڭ پەيزىنى پەرۋانە غەمخاندىن سوراڭ.

بىۋاپا شەرمەندىلەر ئەقىدىنى يەرگە ئۇرار،
چىن ۋاپانىڭ قىممىتىنى بىباھا جاندىن سوراڭ.

مەنلا بىر دۇنيادا دەپ يۇرگەن ھاماقەتتىن قىچىڭ،
ئەقلى-ئىدرەك جەۋھىرىنى خەلقى جاھاندىن سوراڭ.

تىشى پال-پال"ئاشنا"، ئادەم ئەمەس ئالدامچى ئۇ،
چىن مۇھەببەتنى چىن ئاشىق قىز ۋە ئوغلاندىن سوراڭ.

باغ ئىچىدە شوخ ئېچىلمىش رەڭمۇ-رەڭ مىڭلەرچە گۇل،

ئاشۇ گۇلدىن قايسى ئۇز بولبۇل غەزەلغاندىن سوراڭ.

ئاھ! غەزەل-نەغمە كىشىنىڭ كوڭلىگە بەرگەي ئارام،
قەدرىنى سازنىڭ، مۇقام ئۇستازى دەۋراندىن سوراڭ.

ئەي، نەفسى يول يىراق، بايقاپ بىسىڭ مەزمۇت قەدەم،
چول باياۋان تاغ-ئىدىرنى يولچى كارۋاندىن سوراڭ.

[2-داستان مەرغۇلى — ساز....
[3-داستان، يالغۇز (ئەر) ناخشا:

ۋاپادار كوڭلىگە ئازار قىلما،
ئارىغ سۆيۈنچىنى پەرياد قىلما.

سىنىڭدىن بەخت كۇتۇپ قىلسا ئەقىدە،
يۇرەك-باغرىنى سەن قان-لەختە قىلما.

ۋاپانىڭ قەدرىنى بىلمەس ھاماقەت،
ۋاپاغا كەلتۇرەر ئوچمەس پالاكەت.

ۋاپاسىز قىلمىش ئىلە ماختانسىمۇ گەر،
تاپقاي ئوزىگە ئاخىر مالامەت.

ۋاپانىڭ قەدرىگە يەتكەي ۋاپادار،
ۋاپادار قەلبىنى تۇتقاي ئۇمىتۋار.

ئۇزىگە قەدىردان دوستنى سىۋەر ئۇ،
ئەزىز بىلگەي سىۋىنچىنى تاشلىماس يار.

ۋاپادارلىق گۈلى سولماس جاھاندا،
قىدىناسلىق بىلەن ئوتكەن ماكاندا.

بىرى، بىر بىرىگە بولغاي مەدەتكار،
كۈلەرلەر ھەر قاچاندا، ھەر بىر زاماندا.

[3 ـ داستان مەرغۇلى ــ ساز...
[ساز مەشرەپكە يوتكىلىدۇ.
[1. مەشرەپ ــ خور، بىرلەشمە ئۇسۇل.

ئۆمرۈڭنى ياددوس چېكى يوق دىمە،
"تۈگىمەس ئەتىياز، كۈزى يوق" دىمە.

غۇنچىلەر چۈمەندە كۈلەر، ۋە لېكىن ــ
ئاخىرى سولار ئۇ، توزىماس دىمە.

ياشلىغىڭ كەتتىمۇ كەلمەيدۇ ئەبەت،
قول سوزساڭ يەتمەيدۇ بەرمەيدۇ مەدەت،

پۇشايمان بىلەن زارلاپ قىلسەن ئارمان،
ئارمانغا ھىچ دەرمان تېپىلماس پەقەت.

دۇنياغا كەلدىڭمۇ ئادەم بولغۇلۇق،
ئەل ئۈچۈن كوڭۇلدىن خىزمەت قىلغۇلۇق.

مەنىسىز ئادەم ئۇ، چىن ئادەم ئەمەس،
جاھانغا پايدىسىز ئوشۇق بىر مەخلۇق.

مەنىلىك چىن ئادەم بولىمەن دىسەڭ،
ئەل بەرگەن تۇزنى سەن ئاقلايمەن دىسەڭ،

ياشلىق باھارىڭنىڭ ۋاقتىنى چىڭ تۇت،
ئاناڭنىڭ سۈتىنى ئاقلايمەن دىسەڭ.

[3 ـ مەشرەپ، خور، بىرلەشمە ئۇسۇل:

چالغۇ ـ ساز ئەتمەك بولۇپ،
سالدىم ياغاچقا رەندىنى،
يار بولۇپ دەرتمەنلىگە،
كەيدىم كۇلاھو جەندىنى.

كەمبەغەل كەيسە كۇلانى،
شەيخلىرىڭ ئادەم ئەمەس؛
ئولگىچە ئىبىتسام مۇقامنى،
مەن ئۈچۈن ماتەم ئەمەس.

كىم ھەۋەسكار بولمىسا،
بىلمەس مۇقامنىڭ قەدرىنى،
كىمكى دەرتمەت بولمىسا،
بىلمەس ساتارنىڭ دەردىنى.

دەردى بار دەرتمەنلىگە،
مۇقام كۈيى بولغاي داۋا.
خەستە كوڭلىنى خوشال قىل،
چال ئەجەم نەغمە-ناۋا.

گەر سەنەمگە چۈشسە قىزلار،
باق ئۇسۇل جۇلاسىگە.
زوقلۇنۇپ مەپتۇن بولۇرسەن،
كوزلىرى خۇمارىگە.

سەن خۇمار بولساڭ مۇقامغا،
قىلغىن ئۇنى دىلىڭگە جاھ.
دوست تۇتۇپ سازەندىنى،
قىل ئاڭا چىن ئىلتىجا.

[5-مەشرەپ — خور، بىرلەشمە ئۇسۇل:
ئالدىراپ بەرمە كوڭۇل جانانە دىلدار بولمىسا،
سۇنمىغىل دەستە گۇلۇڭنى مېھرىۋان يار بولمىسا.

گۈلمىگەن، رەيھانمىگەن ئۇ، كوز ئېچىپ باققىن ئاكا،
سايرىماس ئۇرغۇپ راسا بۇلبۇلغا گۈلزار بولمىسا.

بولمىغىل خۇشتار ئۇنىڭ ئايدەك جامالىغا قاراپ،
نە كېرەك گۈزەللىكى دەردىڭگە ھەمكار بولمىسا.

راست جاپاكەش ئەھلىمۇ ئۇ ياكى بىر ئاق نانچىمۇ،
يولدا يولداش بولمىغايكىم چىن ۋاپادار بولمىسا.

بولمىدى ھازىرغىچە پەرۋانىنىڭ سىرى ئايان،
يار ئەمەس پەرۋانىدەك شامغا پىداكار بولمىسا.

ئەي نەپسى، ئەل غېمى بولسۇن سېنىڭ قايغۇ-غېمىڭ،
ئارزۇيۇڭ ئاشماس ئەمەلگە ئەل مەدەتكار بولمىسا.

[ھەر بىر مەشرەپتە بىر خىل (بىر جاينىڭ ئۇسۇلى ئوينىلىدۇ، ئويۇنچىلار 20 كىشى، بىر بوۋاي ۋە بىر مومايىنىڭ ئۇسۇلى، بادامخان بىلەن بىر يىگىتنىڭ ئۇسۇلى گەۋدىلىنىدۇ. ئۇسۇللار بارغانچە دولقۇنغا كوتىرىلىدۇ: ئاخىرى يۇقۇرى ئەۋجىگە چىقىدۇ....
[شىپائىدىكىلەر ئورنىدىن تۇرىدۇ، ساز، ناغرا-سۇناي جاراڭلايدۇ. قىزغىن چاۋاكلار بىلەن پەردە چۈشىدۇ.

— تامام

سەيپىدىن ئەزىزى

ئامانىساخان

(تارىخىي دىراما)

مىللەتلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىندى
شىنخۇا كىتابخانىسى تەرىپىدىن تارقىتىلدى
مىللەتلەر باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى

1983 ـ يىل 2 ـ ئايدا 1 ـ قېتىم نەشر قىلىندى
1983 ـ يىل 2 ـ ئايدا بېيجىڭدا 1 ـ قېتىم بېسىلدى
قاتتىق مۇقاۋىلانغىنىنىڭ باھاسى: 0.74 يۈەن
ئاددى مۇقاۋىلانغىنىنىڭ باھاسى: 0.24 يۈەن

阿曼尼莎汗
（历史剧）
（维吾尔文）
赛福鼎
民族出版社出版 新华书店发行
民族印刷厂印刷
开本：850×1168毫米1/32 印张：4
1983年2月第1版
1983年2月北京第1次印刷
精装本：0001—500 册 定价：0.74元
平装本：0001—21,500册 定价：0.24元
书号：M10049(4)143

封面设计 王 [illegible]

书号 M10049(4) 143
定价 0.24元